

✓ 2003

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒԷՍ

ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

digitized by

ARAB@

Վարիչ խմբագիր՝
Զակոբ Պալեան

խմբագրի օգնական՝
Արփի Համբարեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Մնուշ Թրոնացի (Լիբանան)
Մարգիտ Կիրակոսեան
(Լիբանան)
Մովսէս Դերկելեան
(Լիբանան)
Հրանդ Մարգարեան
(Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան
(Հայաստան)
Յարութիւն Պէրպէրեան
(Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան
(Լիբանան)
Չաքար Բէշիշեան
(Լիբանան)

Գեղարուեստական
նկարներու ընտրութիւն
Սոփսէս Ծիրանի

Էջադրում
Ջաբէի Չէօրէքճեան

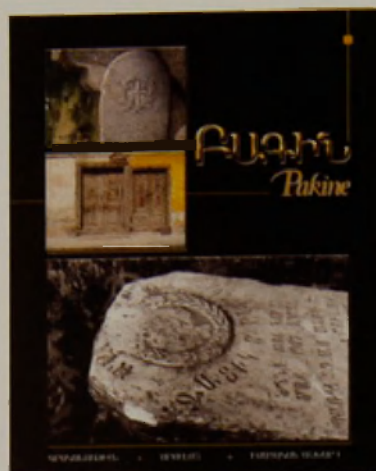
Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ,
«Շաղգոյեան» կեդրոն
Բ. յարկ
e-mail :
pakim@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի «Վահէ
Սէթեան» տպարանի

Յրդումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկը՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆԻՍ 2008
ԽՁ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 2

- ԳՐԱՂՆԵՐՈՒ ԵՒ ՍԱՍՈՒԼԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՆԵՐ - 1
- ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Ա.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 2
- ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ - 4
- ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԿԱՐԱՆԴ - 7
- ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԱԼԵՆՈՒՇ ԱՅԿԱԶԵԱՆ - 13
- ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԿԱՅԷ-ԿԱՅԵԱՆ - 19
- ՆԱԻԱԲԵԿԵԱՆՆ ԵՒ ԾՈՎԱՆՈՒՇԸ - ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 22
- ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱԿԸ - ՅԱԿՈԲ ՍՐԶ. ԳԼՆԵԱՆ - 30
- ԵՐԵՒԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ՍԵՒ ՇԵՆՔԵՐԸ... ՀՈՆ ՈՒՐ ԿԱՅ ԱՆԻ ՀԻՒՐԱՆՈՑ
- Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 34
- ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՆԱԱՍԿ - ԿԱՄԻԼՍ - 37
- ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ՝ ՊԻՂՃ ԹՈՒԹՈՒՆԻ - ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒՄԵՅ - 40
- ՆԱՄԱԿՆԵՐ՝ ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԷՆ - 44
- ՕՐՀՆԵՐԳՈՒԹԵԱՍԲ՝ ՄԵԾԱՍՔԱՆՉԻՆ -
ԹԱՄԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ - 46
- 677-ԻՑ ՍԷԿԸ - ՇՉՈՐՄ ԴԱԻԹԵԱՆ - 48
- ՍԵԾ ԵՂԵՈՆԻ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆ ՈՒ ՍՐՑԱԽԵԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ՈՐՊԷՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՍԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՄԱՆ
ՆՈՐ ՓՈԽԼ - ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԱՏԻԿԵԱՆ - 57
- ԿԱՅԷ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆԻ «ՊԱՐՈՆ ԿԱՐՊԻՍ» ԹԱՏԵՐԱԿԸ -
Ս. ՄԱՀՄԵՐԷՏԵԱՆ - 69
- ԱԵՐԺ ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ՝ ՇԱՐԺԱՆԿԱՐ, ԹԱՏՐՈՆ, ԱՐՄԱՏՆԵՐ ԵՒ
ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆ - ԲԱԳԻՆ - 74
- ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄԱՍՈՒԼԻ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՂՈՎՆԵՐ

Յուլիսին եւ Սեպտեմբերին, Հայաստան, տեղի պիտի ունենան ժողովներ: Ավիւտքէն մասնակցողներ պիտի ըլլան: Գրողները եւ լայն առումով մասուլը հասարակաց խնդիրներ ունին: Օր մը համատեղ ժողով կը գումարե՞ն զանոնք քննելու համար:

Հայ մասուլը արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրականութեան տնկարանը եղած է: Ուսֆֆի եւ Աշակ, Գրիգոր Չօիրապ եւ Ալատամարտ: Այդպէս կը տարածուէր անոնց խօսքը...: Նաեւ բազմաթիւ ուրիշներու: Գրականութեան եւ մամուլի անցեալի հզօր կապը նուազած է, տնտեսութեան եւ քաղաքականացման հետեւանցով:

Գրականութիւն եւ մամուլ: Կը դիմագրաւեն խնդիրներ, զորս կարելի է յաղթահարել քարի կամեցողութեամբ եւ ազգային գաղափարախօսութեան հունէն անցնելով: Երկուքի պարագային ալ ընթերցողի ցուագծօրէն զգալի պաշտա կայ, ինչ որ հայ գրողը կը գրկէ իր գրիչով ապրելու հնարաւորութենէ, իսկ մամուլը, ոնտիւմուր առմամբ, լոյս կը տեսնէ կողմի մը պատկանելով կամ հովանաւորի մը յատկացումով, եւ ազատութիւնը կը սահմանափակուի, գրաքննութեամբ կամ ինքնագրաքննութեամբ:

Այս հարցերը, պետական եւ մշակութային կազմակերպութիւններու մակարդակին, համապարփակ քննութեան առարկայ չեն: Դասաժողով մը, կարգախօսային եւ հոգեպարար ելոյթներէ հեռու, մեծապէս օգտակար պ'ուրայ ետ գումարուի:

Հայաստանի Հանրապետութեան անկախ է, բայց չենք կրնար ըսել որ ան միաժամանակ նուաճած է ինքնութեան եւ մշակութային անկախութեան: Առանց երկրորդին, քաղաքական յարաբերական անկախութիւնը կը նուաղի տնտեսութեան ոլորտին մէջ: Այս գերիսնդիրը կը քննե՞նք առանց նախապայմաններու, առաստը գերին ըլլալու կատարուած իրողութիւններու: Պատմական փաստ է, որ մամուլը, մեր գոյգ աշխարհաբարներու կազմաւորման քուրան հանդիսացաւ, իսկ այսօր ան լեզուի տեղատուութեան եւ աղճատման բեմ է, Հայաստան եւ Ափիւռք:

Ձոյգ ժողովները կը քննե՞ն լեզուի գտնա՞ն սուր հարցը, անկախաբար ուղղագրութեան վերականգնումէն: Ճիշդ է որ լեզուն քայլ կը պահէ ժամանակին հետ, բայց գրողները, լեզուաբանները եւ ակադեմիականները կը հսկեն: Ամէն տարի, պաշտօնապէս, ֆրանսերէնի բառարան կը մտնեն նոր բառեր, բայց մադէ անցած կ'ըլլան: Արմատ բառերու վրայ կը դարբնուին նորեր, որոնցմէ յատկանշականը, օրինակ, courriel-ն է, որ փոխարինեց ընդհանրացած e-mail-ը: Ի՞նչ կը բանինք մենք:

Այս գոյգ ժողովները կ'որոշե՞ն հայերէնի մէջ տուն-տեղ եղած անտեղի օտար բառերէն ու օտարաբանութիւններէն հրաժարիլ, հայացնել մամուլի լեզուն: Հայաստան՝ ռուսական-կայսերական եւ այժմ նոյնքան ամերիկեան-կայսերական անդուռ կապկումներէ զայն ազատագրելով, Ափիւռքի մամուլը՝ բազմազոյն օտարաբանութիւններէ, շարահիւսական եւ քերականական տգիտութիւնը ամէն օր լաթի պէս փռել:

Ի՞նչ կը բանին Լեզուի Պետական Վարչութիւնը եւ Ակադեմիան: Լեզուամշակութային քաղաքականութիւն ունի՞նք, ինչպէս հրեաները՝ արմատներ վերահաստատելով:

«Մէկ ազգ մէկ մշակոյթ» կարգախօսը հնչեղ է: Կնոր անշրջանցելի հասարակ յայտարարներէն մին, բազմադարեան ժառանգութեան եւ դերի լերումով՝ մեր ինքնութիւնը ստեղծած հայերէնն է, իւրայատուկ լեզուամտածողութեամբ, որպէսզի չըլլանք սոսկ ծագումով հայեր: Աղճատուած եւ, այլասերող լեզուով կը յանգինք այլասերած մտածողութեան: Յիշեցնենք որ մամուլը զանգուածի դպրոցն է:

Ինչո՞ւ, զոյգ ժողովներու նախօրեակին, քննելի հարցերը հրապարակային վիճարկումի նիւթ չենք դարձներ, որպէսզի ժողովուրդը գիտնայ, արտայայտուի, մասնակցի, քանի որ անոնք կը վերաբերին նաեւ իրեն եւ առանց իրեն կը մնան փակ շրջանակի մէջ, շեշտելով անտարբերութիւնը:

Ծաղկածորը գեղատեսիլ վայր է ժողովի համար: Հայաստան այցելել միշտ առինքնող է: Բայց, զբօսաշրջութենէ, տեսախցիկէ եւ թուային լուսանկարէ տարբեր է ազգի համար հեռանկար ունենալ, ըստ այնմ քարացած սովորութիւններու դէմ ապագայակերտ եւ ազգաշէն որոշում կայացնել ու գործել առանց հաճոյախօսութեան՝ յանձնառութեամբ, որպէսզի մէկ առաւել մէկը ըլլայ իրաւ մէկ եւ չըլլայ... Նուազուրդ:

Բ.

ՆԵՐՇՆՉՈՒՄ

Աղօթքը անծայր
Երկինքը լայն է
Եզերքը նեղցած
Մարմինը լոյս է
Միտքը մթագնած
Հոգին անմահ է
Ոգին պարտուած

Ամեն կողմ դարձեալ ամայութիւն է
Երբ չբերային են գիշերներս ասեղ
Մնացեալը լոկ սրտի բաղձանք է
Ո՞վ է այս երգը ինձի նուիրեր

Կապկումը ընդմիջտ վնասակար է
Ե՞րբ եմ դառնալու տէրը իմ խօսքիս
Շքեղէն անդին շքեղութիւնն է
Փաղափար մը լոկ որ մարմին չունի

Աստղերը բոլոր վաղնջական են
Ներկաս ինչո՞ւ է այսքան խաւարած
Մարմինիս համար լոկ պատանք է պէտք
Հոգիս ո՞ւր պահեմ որ ցուրտը չզգայ

Յորենի հասկը միշտ բերք կը դառնայ
Բայց նօթի մարդիկ հաց անգամ չունին
Անարդարութիւնն այս ո՞ւր պիտի կասի
Երբ անաւարտ է փառամոլութիւնն եսին

Աղօթքը անծայր
Երկինքը լայն է
Եզերքը նեղցած
Մարմինը լոյս է
Միտքը մթագնած
Հոգին անմահ է
Ոգին պարտուած

«Լիցքաթափում զարման մեջ»,
Վահան Ռումելեան

2

2008թ.

ԱՆԺԱՄԱՆԱՆ

Մութ էր աշխարհը
Մութ էին մարդիկ

Միայն մենք էինք
Որ լոյսերու մեջ թաթխուած
Անկիւն առ անկիւն
Մեր հոգիներուն կրակը խարսխեցինք

Մութ էր աշխարհը
Մութ էին մարդիկ

Միայն մենք էինք
Որ սիրոյ լապտերին թռչեռն կախուած
Ովկիան առ ովկիան
Մեր գիշերները առաւօտ ըրինք

Մութ էր աշխարհը
Մութ էին մարդիկ

Միայն մենք էինք
Որ քամիներուն արեւ բաշխեցինք
Եզերք առ եզերք
Գորշութեան ընդդէմ սաւառնելու պէս

Միայն մենք էինք
Ժամանակէն դուրս-եսին-առաջ

- Անժամանակ գոյութիւններ -

Ձի խաւար էին աշխարհ եւ մարդիկ

Ա. Ղ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Յունիս 2007
Մոնթրէալ

ԱՆԱՌԱԿ ՈՐԴԻՆ

Իբրեւ անառակ որդի,
 Սպառնա՛ծ գրիչս վերստին
 Կը փարի իր հոր քղանցքին:
 Գրիչս, որ օր մը անիծեալ,
 Շառաշուն ապտակով մը
 Հեռացաւ ինձմէ,
 Այսօր կու գայ դարձեալ
 Սմփոփուելու մատներուս ներքեւ՝
 Կարօտ անոնց գգուանքներուն:
 Ո՛վ էր, որ գիշերով խաբուսիկ
 Թրջեց այդ մելանը,
 Որու քոսոտած շիթերը
 Տարիներո՛վ ռունգերս նեղեցին:
 Դու լն ես այդ,
 Տարօրինակ սէր,
 Որ հոգիս թէւ կ'օրրես,
 Բայց ընդերքն անոր
 Խորասուզուած էս:
 Այդ դունն ես դուն,
 Տարօրինակ սէր:

«Երեկ գիշերուայ մղջաւանջ», Վահան Ռումէլեան

ԽՆԿԱՅՈՒՄ

Այսօր քեզ անհաս կ'որակեն,
 Չհասնելու համար քեզի երբեք:
 Այնքան գոռոզ ու ծեփծեփող
 Դարձուցեր են քեզ,
 Որ մնաս հո՛ն,
 Բարձունքի վրայ:
 Ու չերգես երգդ խոնարհ
 Անոնց բութ ականջներուն:
 Ես, փոշոտած երդիքէն
 Վար կը քերեն քեզ,
 Ապրելու քեզմով,
 Խոնարհելու քեզի հետ
 Եւ միասնաբար հասնելու
 Այն անէացման:
 Ուր սէ՛ր,
 Կայ խնկացումը,
 Բիւրեղացումը իրականութեան:

ՊԱՏՐԱՆԸ

Ներբաններս գամուած են հողին...

Շուրջս՝ պատրանք,

Հունց դատարկ դիւթական սափորներ,

Հոգիներ չարչրկած

Ծիգիքականի կապանքին տակ,

Համակարգչային չափանիշերով

Սնած ապիկարութիւն՝

Եղկելի վիճակ:

Սին յոյսերով տոգորուած

Կը սուրայ ամբոխը շուար,

Յօշոտելով գիրար,

Պղծելով մաքրամաքուր

Արմատները երկրին,

Որոնք չծլած արդէն մահացան:

Կը սուրան անոնք

Հասնելու հոն,

Ուրկէ նախաքայլն էին առած:

Ի՞նչ հեւք ու ցնորք մոլորակներ նուաճելու,

Անտեսելով իսկական նուաճումը՝

«Ես»ի պեղումը:

Ներբաններս հողին վրայ կ'այրին դեռ

Գոլէն տգիտութեան խարոյկին:

Ու քստմնելի հոտը մոխրին

Խորշակին հետ տարութեւելով

Կը յիշեցնէ եութիւնը մեռել,

Որու պատուանդանին վրայ,

Ինքն իր արծանը կը բարձրացնէ

Մարդկութիւնը այսօր:

Քանգի հիները կը տենչային

Աստուածային հոգիներ դառնալ,

Մինչ նորերը,

Անասնակերպ մարդ դառնալով,

Կը բաւարարուին:

Ներբաններս դեռ գամուած են հողին...

ԲԱՆԱԼԻՆ

Ամեն տուն իր դուռը ունի,
Ամեն դուռ՝ իր բանալին.
Ամեն բանալի իր տեղը ունի,
Այսինքն՝ տանտերը:
«Մեր տան բանալին այլուր է»,
Կ'ըսեն մեր իմաստուն տանտերերը:
Ու կը հաւաքուին բոլորը՝
Բախտագուշակ, աստղագետ,
Իմաստասեր, գիտնական,
Կրօնական, քաղաքագետ,
Եւ տակաւին ուրիշներ:
«Բանալին, Ազատութեան Արձանին
ջախին մէջն է», կ'ըսէ մէկը:
«Ո՛չ, արաքական անապատի մը
աւազներուն մէջ», կը պատասխանէ միւսը:
«Կը սխալի՞ք, Ուրանիումի հանքերուն
տակը պահուած է», կը պնդէ այլ մը:
«Դուք չէ՞ք հասկնար, դրացիները գողցեր են»,
Կը հաստատէ ուրիշ մը:
Եւ այսպէս՝
Կը ծգնին, կը տքնին,
Կը դնեն, կը վերցնեն,
Ու կը հասնին «շինիչ»
եզրակացութեան մը՝
«Բանալին... անհետացեր է»:
Այս խեղկատակ դերակատարութեան
Հանդիսատեսը՝ ժողովուրդը
Կը մտածէ.
«Տանտերերը ցնորած են,
Տան դուռը փակ է.
Ո՛ր երթանք, ի՞նչ ընենք,
Ինչպէ՞ս ներս մտնենք»:
Ու անոնք ալ հասնելով
«Շինիչ» եզրակացութեան մը, կ'ըսեն.
«Եկէ՛ք, մենք ալ մեր ուղեղի
Բանալին անհետացած ձեւացնենք»:

Ոչ ոք գիտէ այս խաղին աւարտը...

ՅԱՆ ՆԱՅԻՐԻ
ՊԵՐՈՒՅԸ

«Օջակա՜ս», եղ. Քերդեան

Դ Ի Մ Ո Ւ Մ

... Շատ շուտով ձեր լեզուի մէջ ամփոփուած
կանչը հասաւ ինձ. հայեր,
ՏՈՒՆՆՕ ԳՈՒՆՐԱ

Այդ իմ լեզուն է,
Որով կարող եմ

աչքի սեւերից,

Այնել դեւերից
Այն սրտակործան,
Որոնք օրն ի բուն կրծում են կուրծքը
Նոյն այդ աչքերից

զարկուած այրերի:

Այդ իմ լեզուն է,
Որով կարող եմ

Գողթն Գոմերից,

Թարգմանը դառնալ նրանց երկերի՝
Դիցազներգերի՝
Հանճարեղ գրչով.

Պետրարկ հայացնել
 ճարագատ ոճով,
 Լեոնարտոյի մեծ Ռաֆայելի եւ Սնճելոյի
 Գոյները կոչել իրենց ճիշդ անուամբ,
 Դանթեն թարգմանել
 Պահած եամբ ու յանգ
 Ու նեպոլիտէն քո երգիչների
 Խօսքը ստուերել բառով մոգական:

Այդ իմ լեզուն է,
 Որով կարող եմ
 ճիշդ նկարագրել Կոլիզէումդ լայն,
 Ֆլորենցիայի բարձունքը փարթամ,
 Քաղաքամայրիդ շքեղանքը պերճ,
 Երաժշտական
 Տուն ու ելեւէջ,
 Վեզուվիդ ժայթքը խօլ, վուկանական
 Ու կարմիր գինուդ - հիմաուրց գինուդ
 Կախարդանքը թարմ:

Սակայն . լաւ լսիր,
 Իմ մեծ բարեկամ,
 Որքան էլ լինի սրտիդ խօսքը ջերմ,
 Գովեստդ արժան.
 Դրուատանքդ թանկ՝
 Միշտ Ցաւի լեզուն աւել է ուժգին,
 Մտրակը լկող
 Եւ մխանքը ժանտ.
 Ուստի՝ հարցնում եմ
 Ոգով տիրական,
 Հարցնում եմ ողբով, աղերսով անկամ,
 Հարցնում եմ հոգով մի վերջին անգամ,
 - Չեր ամենատես աչքերի առաջ,
 Արձակելով ճիչ, վայնասուն, շառաչ,
 Ջանի՞ անգամ են կտրել այդ լեզուն՝
 Համճարեղ լեզուն
 Իմ արմենական...

9 Նոյեմբեր 2007
 Թեհրան

ԱՒԵՏԱՐԱՆ ԸՍՏ... ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ

... եւ Մարգարէի մէկ աշակերտը չդաւեց նրան,
եւ Մարգարէի մէկ աշակերտն էր լոկ հաւատարիմ,
Միւս տասնմէկ աշակերտները
դարձան դաւաճան,
դարձան յաւակնոտ, դարձան յերիւրող,
այլեւ՝ ոխերիմ:

Օ, նրանք առաջ խիստ սիրով էին,
հաշտ ու մտերիմ.
Օ, նրանք առաջ պարծենում էին իրենց
հանճարով.

Սակայն երբ եկաւ՝
«Բազում են կոչեալք, սակաւ ընտրեալք»
Պատգամը վերին՝
Բարկացան նրանք, դառնացան նրանք,
մնացին խռով:

Մէկը բամբասեց
Թէ՝ «Իր խօսքերը դնում են ձեռին»,
Մէկը թէ՝ տգէտ, անբանի մէկն է, ուսումն է թերի»,
Մէկն ստախօսեց թէ՝ «Վարդապետը է՛լ
քաղաքում չի»,

Մէկը յոխորտաց թէ՝ «շուկայիկ է, փերեզակ, չարչի»,
Մէկն աղաղակեց թէ՝ «փոխառածը՝ կորզում է չնչին»,
Մէկը նոյնիսկ թէ՝ «Նա տղամարդ չէ, աղիժ է՝ աղջիկ»,
Մէկը նենգութեամբ «թուղթեր» մոգոնեց
գրպանտանքով սին

Ու յղեց հեռո՛ւ մտածողներին, անունով՝ Փրկչի.
Մէկը թէ՝ «միայն արժանի է Նա քառաթեւ խաչին»,
Մէկը թէ՝ «միայն արժանի է Նա սեւասեւ դահիճին»,
Մէկը թէ՝ «գի՛ժ է»,

միւսը՝ «բի՛ջ է»

Եւ որոշեցին՝
Քերթութեան փոխան՝ քերթել Փրկիչի
Վարդագոյն կաշին...

Ու միայն մէկը,
Օ, միայն մէկը
Կառչեց իր խղճին,
Երկայնքով, խորքով
Մտնեցաւ բոլորը
այդ խաժամուժին.
- Ձեզանից մէկը,
Ով չի ունեցել այդ ալ
բօնրից՝
Թող որ նա՝ նետի Փրկիչի վրայ
Քարն այս առաջին...

... Երեսունի մօտ,
Թուխ ու գանգրահեր
Մի քահել էր նա,
Առհասարակ լուռ խոնացող էր մի,
Ձուսպ էր, սուսուփուս...
Կայծուել էր այդ օր,
Քացուել էր այդ օր
Կանթեղի նման,
Նրա անունն էր Յու...
Օ՛, ո՛չ՝ Յիսուս...

6 Դեկտեմբեր 2007, Թեհրան

ԽԱՐԱԶԱՆՈՒՄ

Յ. Պալեանին

Իմ ցեղի Արեան գիրքը դեռ բաց է,
Բաց է... վերջի պէս.
Դա չի դարձանուի՝ կապով ու կարով. թմրանիքով
մութ.
Դա բաց երախ է վիշապի, որից բոցեր հրակեզ
Կրակ են թափում մեր համեստ ու հեզ
Կենցաղին՝ անգութ:

Հազար մէկ վանքում ծէսեր ենք երգում
հաւատով անառտ,
Կաթինետներում «փոխըմբռնում» ենք ստորագրում
անբե՛կ,

Եւ Սիւփան սարից
երկինք է նետուել

ճառագող մի կայծ:

Կայծն այդ իմ Վանը
Դարձրել է հայելի, որի ջրերում
Սենք տեսել ենք մեզ
Ու յետոյ միայն նայել ենք հեռուն...
Եւ այնուհետ, երբ
Ձարկուել ենք, զրկուել, գատուել մեր հողից՝
Սմէն եզերքում փնտռել ենք գոյն մի
Արաքսի ցողից:

Օտար ավերում
Փնտռել ենք մասունք
Մեր սուրբ հաւատքից,

Սկանջները մեր
Ռոռնել երգի բեկոր հարազատ,
Թէկա՛զ եւ կակա՛զ, լեզուն տքնել է
բառով սրտակից,

Աշխարհին պարզել
Մեր ցաւը՝ դաւը, կորուստներն հազա՛ր:

Ու աչքերը մեր,
Օ, աչքերը մեր՝ սեւասուն, պայծա՛ռ,
Տեսել են որբան՝
Սեւ նախճիր, զուլում, արհաւիրք ու քէն,
Սակայն երբ մի օր
Տեսել են դօշ, յաղթանակ, պարծանք,
Ոխը մոռացած՝
Ժպտացել են ջինջ,
Շողացե՛լ նորէն:

Հասել ենք արդէն
Մարդու պատմութեան նոր այս դարերին,
Մեր կէսը ցրուած,
քարտէսը կերուած,
Լեռը դեռ գերուած.

Պատառ չդառնանք գորշ գայլերի ու
Մութ դիմակների սադրանք-դաւերին,
Զի արմէն ցեղիս ճակատի վրայ՝
«Անմահ» է գրուած:

24 Յունիս 2007, Թեհրան

ՎԱՐՍՆԴ

ՅՈՒՆԵՐ

Չին թախիծ կար աչքերիս խորքում,
որ թաղել էի անհետ ու անդարձ:
Սակայն իմ հոգին հանգիստ չէր բնաւ,
վիշտս ես տեսայ մեռած, բայց անթաղ,
տեսայ ինքս ինձ,
բայց այն ճանաչել չկարողացայ,
մշուշոտ ծածք էր իմ շուրջը պատել,
ինքս ինձ համար անհասկանալի, խորթ էի դարձել:
Եւ որոշեցի սիրտս փորփրել,
վազեցի դեպի սրտիս խորքերը տանող նեղ ճամբով:
Քո դէմ բացեցի գաղտնիքներն իմ՝
փոշոտ, հնացած,
զուցե մոռացուած:
Մի պահ լռեցի,
ինքս իմ ներսում քայլել փորձեցի,
յիշողութեանս վերականգնելու առիթ տուեցի,
յուշերս մէկ-մէկ դէմս կանգնեցին,
ոչ թէ փոշոտուած,
այլեւ...պճնուած:
Ու ես քեզ տեսայ յուշերիս կողքին,
ամէն տեղ կայիր,
հին ու նոր էիր,
ալեկոծ ծովի ժպիտն էիր լուռ,
վերջին հունդիպման մոմն էիր մարած,
որից մինչ այժմ ճերմակ ծուխն է
մեղմիկ վեր ելնում:
Ու ես տխրեցի:
Յուշերիս միջին ինձ մենակ տեսայ,
դու կողքիս չէիր,
ու ես փոշոտուած յուշ էի,
եւ ո՛չ
պճնուած պատկեր,
այլ կորած ստուեր:
Խաղաղ, լուռ ծովի ցամաքած դէմքին
քրքիջ էի սեւ,
խսկ դու վառ արեւ,
խսկ դու խենթ անձրեւ...
Ու ես յուզուեցի,
եւ կորայ մթան նեղ կաղապարում,
դարձայ ուրուական,
ինչպէս ծուխը մեր վերջին հանդիպման,
երբ հանգեց մոմը մեր շնչից իսկ տաք...

ՍԻՐՈՒՄ ԵՄ ՔԵԶ...

Գիտեմ, այն ինչ պիտի ասեմ,
կրկնութիւն պիտի թուայ,
բայց դու գիտուիր համբերութեամբ
զէթ մէկ անգամ,
թող դա լինի վերջին անգամ
(ինչպէս կ'ուզես):
Քեզ սիրում եմ,
ոչ թէ երազ դարձած սիրուս
իրական յոյսով պատելու,
այլ թեւ առած երազներիս
լոյսըն ու յոյսը ցոյց տալու:
Ոչ թէ մենակ թափառելու սովորոյթից խուսափելու,
այլ քեզ մենակ չթողնելու:
Ոչ թէ ինձ հաճոյանալու,
այլեւ կեանքիս հաճոյքները քեզ բաշխելու,
ու ոչ էլ քեզ հիացնելու,
այլ իմ սրտի ալիքներին
զէթ մէկ անգամ դէպի խաղաղ հորիզոններ ուղեկցելու:
Ոչ թէ դառնութիւն կիսելու,
այլ քեզանից դառն ու չարն ընդմիշտ պոկելու:
Ոչ էլ ինձ քաղցր թուալու,
այլ մէկ ընդմիշտ
կեանքիս քաղցր պահն ու թոպեն
քո սլացող վայրկեաններին շաղկապելու:
Եւ եթէ դու խոյս ես տալիս
իմ գրկաբաց ժպիտներից,
թող դա լինի վերջին անգամ (ինչպէս կ'ուզես),
որ քեզ կ'ասես (ինչպէս կ'ուզեմ)
ՍԻՐՈՒՄ ԵՄ ՔԵԶ:

Քեզ կը պատմեմ սրտիս խորքերում
թաքնուած սիրուց,
ու կ'արբեմ իմ հոգու մէջ հնչող
քաղցր մեղեդուց,
քեզ կը փսրուեմ,

Կ'օրօրուն շոյող ամպերի գրկում,
 Կը գրկեմ ցօղը,
 Կը պարեմ արեւի շողերից բռնած,
 Կ'ամբուրեմ բոյրդ,
 Կը վազեմ ովկիանի վրայով յամառ,
 Կը նմանակեմ ձեան փաթիլին
 անհամեստ, ճերմակ,
 Կը նստեմ շնչիդ առանց հարցնելու
 թէ՞ արդեօք այնտեղ
 սպասուած հիւր եմ,
 թէ քո տաք շնչից
 պիտ հալուեմ, չքուեմ...

ՇԻՐԻՄԻԴ ԱՌՁՆԵՒ ԵՄ ԿԱՆԳՆԱԾ...

Ինչո՞ւ հեռացար,
 երբ ինձ երջանիկ էի կարծում լիարժէք,
 երբ թւում էր թէ վերջապէս ես էլ
 ունակ եմ սիրել այնպէս լիարժէք,
 որ դու ցնծայիր սրտիդ խորքերում
 եւ զգայիր թեզ նոյնքան երջանիկ,
 նոյնչափ լիարժէք:
 Ախ. իմ մի հատիկ,

«Վերջին թաւջութակահարը», Էդ. Բերդեան

ԲԱԳԻՆ

հողի տակ անցադ աչքերիս առջեւ,
եւ այնպէս հեռու սլացար, որ
տե՛ս, ապշած եմ կանգնած
շիրիմիդ առջեւ:
Ու գիտե՛ս, սէր իմ, երբ դու հեռացար,
դժբախտութիւնս դարձաւ լիարժէք:

* * *

Ա-ին

Կ'ուզէի ես քեզ վստահել
սրտիս կողքող մեծ բանալին,
որ թռչէիր դու հոգուս հետ
դէպի հեռու հորիզոններ
ու ետ գալիր նոյն այդ սրտում լուռ հանգչելու:
Քեզ փնտռելով չկորցնէի ես գլուխս,
չտանջուէի երեկոյեան չսավորդին լուռ նայելով,
քեզ անից լուր սպասելով:
Քեզ կը տայի ամբողջ սէրս,
սակայն ի ցաւ իմ սրտի մի հատիկ սրտին
ես պիտ հեռու թռչեմ քեզնից:
Չեմ ցանկանայ տխուր տեսնել
ինձ այնքան թանկ քո աչքերը,
եւ աւելին. կոտրել ինձ իսկ սիրող սիրտը:
Կ'ուզեմ մնաս իմ շուշերում,
որ քեզ յիշեմ, ինչպէս որ կ'աս.
անկեղծ, բարի ու ... ինձ սիրող:
Դու մոռացիր,
իսկ ես, կը վերցնեմ վշտերդ:

* * *

Եթէ ինձ հարցնեն ի՞նչ է անունս,
կը պատասխանեմ անյապաղ,
առանց թաքէ կորցնելու,
առանց մտածելու թէ ինչո՞ւ կը հարցնեն:
Եթէ ինձ հարցնեն ո՞ւմ եմ ես սիրում,
բարձրը կը գոռամ ես քո անունը,
սրտիս զարկերը լուռ կ'արագանան
ու ժպիտն իմ դէմքը չի լքի
գոնէ հիմզ վայրկեան...
Եթէ ինձ հարցնեն որտե՞ղ եմ ապրում,
ես կը նայեմ բարակ փողոցի վերջում գտնուող

խարխուլ շինութեան հինգերորդ յարկին,
 եւ կ'ասեմ այնտեղ, ուր ես եմ նայում,
 ուր եւ շատ անցուոր մարդիկ են նայում
 ամէն առաւօտ,
 եւ խղճահարութեամբ մեկնում այդտեղից,
 կարծես թէ գիտեն տունս կը փլի
 ծանրը հայեացքից...
 Եթէ ինձ հարցնեն ի՞նչն եմ ես ատում,
 կը նայեմ շուրջս,
 ու չգտնելով ոչ մի ատելի շնչաւոր-անշունչ,
 կը պատասխանեմ. «Ձեր հարցն եմ ատում»:
 Եթէ հարցնէին ե՞րբ եմ ես ծնուել,
 կ'ասէի վաղը,
 երբ արեգակի առաջին շողը
 կ'իջնի կոպերիս,
 ու կը շոյի ինձ ինչպէս իմ մայրը:
 Եթէ հարցնէին ու՞ր եմ ես գնում,
 կ'ասէի այնտեղ,
 ուր արհաւիրքից մազապուրծ պրծած
 մարդիկ են ապրում,
 ու ճակատագրի դառն հեգնանքին
 մինչ օրս ժպտում:
 Եթէ ինձ հարցնեն ինչպէ՞ս եմ ապրում,
 կ'ասեմ այնքան լաւ,
 որ վատին անգամ լաւը դարձնելու
 փորձեր եմ անում:
 Եթէ հարցնէին ի՞նչ եմ ես երգում,
 կը պատասխանէի խնդութիւն ու վիշտ,
 երկուսը խառնած կեանքս եմ երգում:
 Եթէ ինձ հարցնեն ի՞նչ է իմ գոյնը,
 ես կ'ասեմ. «Նայէ՛ք մեր շէնքում ապրող
 համեստ նկարչի ներկապնակին,
 խսուկէք գոյները...այնտեղ ինձ տեսէք»:
 Եթէ ինձ հարցնեն քանի՞ անգամ եմ
 սրտանց խնդացել,
 ես կ'ասեմ «երբեք»,
 ու իմ միամիտ, պարզ պատասխանից
 կը խնդամ սրտանց,
 ինչպէս կը խնդամ հարցն այս լսելիս
 ես ամէն անգամ:
 Եթէ ինձ հարցնեն ո՞ւմ կը հաւատամ,
 մի պահ կը փակեմ ես իմ աչքերը,
 կը լռեմ այնքան,
 մինչեւ նրանք ինձ քնած կարծելով

ԲԱԳԻՆ

դանդաղ հեռանան...

Դուք էլ հեռացէ՛ք,

ինձ ժամանակ է պէտք յիշել անունս,

ինձ վաղուց արդէն ոչ ոք չի կանչել:

Պիտի յիշեմ թէ ում եմ ես սիրել,

բայց սէրն իմ, աւաղ, երբեք չծնուեց:

Նրան չծնուած արդէն թաղել են

ու գերեզմանին փորագրել են.

«Սէրը չի մեռնում»:

Չեմ յիշում անգամ ո՞ւր, ե՞րբ եմ ծնուել

եւ ո՞ւր եմ գնում,

թէեւ ամէն օր մոյն տան դուռն եմ

բացում ու փակում:

Իսկ թէ ինչպէ՞ս եմ ես կեանքս ապրում,

այդ էլ չգիտեմ,

ինչպէս չգիտեմ թէ որն է լաւը,

եւ որը վատը,

մրանք շատ վաղուց միմեանց հետ են

անկողին մտնում:

Չգիտեմ անգամ ինչ է իմ գոյնը.

ինչպէս արդէն վաղուց չեմ տեսել

մեր շէնքում ապրող համեստ նկարչի

ներկապնակը,

ու՜մ դուստրն այժմ սգում է մահը:

Անգամ չեմ յիշում թէ երբ եմ

վերջին անգամ խնդացել,

արդէն շատ վաղուց աշխարհն է խնդում

իմ միամիտ ու պարզ պատասխանին. թէ՛

«Կեանքում երբեք ես չեմ խնդացել»...

Ու դեռ չգիտեմ ում եմ հաւատում,

բայց հաստատ կ'ասեմ ում չեմ հաւատում:

Ես չեմ հաւատում նրան, ում բեղին

դեռ քսուած է մաշի ժամանակ կերած մածուկը,

մինչ նա բարեկիրթ մարդու խօսելու ծելեր է թափում:

Ով չգիտէ մանուկներին պէտք է հաւատալ,

ոչ թէ պատժել, խաղալ թոյլ չտալ:

Դուք էլ հեռացէ՛ք,

ինձ ժամանակ է պէտք յիշել անունս...

ՍԼԵՆՈՒՇ ԱՅՎԱԶԵՍԸ

Թեհրան

ԲԱԳԻՆԻ այս համարով լոյս կ'ընծայենք Վահե-Վահեանէն (Մարգիս Ապտալեան) չորս անտիպ բանաստեղծութիւններ: Ծնած էր 1907ին, Կիւրին: Իր սերունդի տղոց պէս, հագիւ կեանքին բացուած, կը տեսնէ քաղղ, կ'ապրի սարսափը կոտորածին: Ապա կը սկսի թափառումը, Այնթապ, Չալէպ, Կ'ուսանի Պէյրութի Ամերիկեան համալսարանը, կը դառնայ ուսուցիչ անգլիական վարժարանի մը մէջ, ապա՝ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Դպրեվանքը, ուր կ'ուսուցանէ հայերէն եւ գրականութիւն, այնտեղէն կ'անցնի Կիպրոսի Մելգոնեան վարժարանը: Աշխատակցած է բազմաթիւ գրական հանդէսներու, եւ իր կարգին լոյս կ'ընծայէ ԱՆԻ գրական ամսագիրը, որուն մասին ԲԱԳԻՆ հրատարակեց Չալէպի Դայազիտականէն Դուրի Քեհեայեանի աւարտածառը (տես՝ 2005, թիւ 3, էջ 42): Յիշենք նաեւ իր քերթողագիրքերը՝ ԱՐԵՒ-ԱՆՁՐԵՒ (1933), ՈՍԿԻ ԿԱՍՈՒՐՁ, ՅԱՐԱԼԷՂՆԵՐՈՒ ՉԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ, ԱՍՏԵԱՆ ՍԻՐՈՅ ԵՒ ՄՈՐՄՈՔԻ, ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ ՎԱՂԱՍԻՍ, ԲԵՐՔԱՂԱԻԱԸ: Տաղանդաւոր բանաստեղծ մը: Ինչպէս սփիւռքի բազմաթիւ շնորհալի գրողները, ան եւս շատ բան գոհեց մեր ժողովուրդի այդ ժամանակաշրջանի հակասութիւններուն: Վահե-Վահեանի անտիպները Բագինի տրամադրեց Արամ Սեփեթեան

ՄԱԳԻ ՀԵՏ ՄՀԵՐ

Մարդ որոնելու իմ ծամբուս վրան
Դիմացս ելաւ Վահան Թէքեան,
Ուրախութիւնս իմ կարճ տեսեց սակայն,
Քանզի տեսածս էր ստուերը միայն:

«Քերթողը գնաց, բայց տեղերը կա՛ն»,
Փորձեց սփռփել ծայն մը սիրելի:
Տաղերն են իր հին ցաւերու դարման,
Իսկ մեզ նոր ցաւեր կ'այրեն աւելի:

Ուղիղ ճանապարհ ցոյց տուողին հետ՝
օուռին ծո՛ւռ ըսող մարդու սով կայ, սո՛վ...
Երբ բացակայի հովիւ փորձագետ,
Հօտն ինչպէս գտնէ փարախ ապահով:

Հայն է այսօրուան՝ նաւ մ'ուղեկորոյս...
Թումանեան չունի՞նք, չկա՛յ Թէքեան,
Որ յորձանքին դէմ դառնային փարոս
Ու մութէն՝ լոյսի՝ ցոյց տային ծամբան:

Բայց կը հաւատա՛մ յոյսով անվկանդ,
Թէ մոգերու մայր հայրենիքը մեր
Կու տայ նոր ծնունդ՝ ծոցէն հնաւանդ,
Ու մոգերու հետ կու գան Միերներ:

28 Մայիս 1990

ԱՂԵՐՍ ԳԱՐՈՒՆԻՆ

Գարուն, սիրտիս սառոյցէն այլեւս ոչինչ կը հալի,
երբ ճառագայթն արեւիդ՝ համբոյրներովն իր հալի:
Ձիւնն ալ կատարս իմ ծածկող կը մնայ միշտ ձիւնը նոյն
Քայց կը ցանկամ հոգեւին, որ դառնաս ե՛տ մեզի դուն:

Եթէ մեկնած իսկ ըլլամ, իմ թռնիկներս են այստեղ,
Թռնիկներու հետ ուրիշ՝ ըլլան թէւ այլացեղ:
Եկո՛ւր ու բեր բոլորին երգ ու ծաղիկ, հաց ու ջուր
Ու թող սերմերն ընդհողեայ դառնան պտուղ քաղցրաբոյր:

Պարգեւներէդ հրճուաբեր չեմ սպասեր ես բաժին...
Ինչ որ դուն տալ կրնայիր՝ չեմ ես առած ատենին:
Ու մեղաւորն է լոկ ա՛յն զոր կը կոչենք մենք երկիր,
Ուր կը տիրեն բաշխումի դեռ օրէնքներ անյարիր:

Քայց եկուր դուն, եկո՛ւր դուն, հագած շղարշ արեւի,
Խօսէ սրտին ամենուն՝ բառերով ջերմ բարեւի:
Թող մութ խորշերդ բոլոր լեցուին լոյսով վերստին,
Ու նորոգուի, նորոգուի՝ օրէնքն այս հին աշխարհին:

Գարուն, գոյն ես դուն ու բո՛յր, ու դեռ կրնամ ապրիլ
Լեցուիլ նորոգ երգերով ու կաթոգին ու հրկեղ
Յանձնել զանոնք գալիքին, յոյսով մ'անոչչ թէ աւօ՛տ
Կրնաս բաշխել թարմութիւն ու տեսիլքնե՛ր լուսաւոր:

10 Մայիս 1990

ԽԱՂԱՅԷ՛Ք, ՏՂԱՔ

Խաղացէ՛ք, տղաք, խաղս իմ կէս մնաց,
Երբ ձեր տարիքին չէի դեռ հասած,
Քար տուին ինձի, երբ խնդրեցի հաց,
Խաղի փոխարէն՝ բաժինս եղաւ լաց:

Տղա՛ք, աշխարհի ո՛ր ծագն ալ ըլլաք,
Չողին բերք տուող մեր արեւին տակ,
Գրկեր ձեզ հոգիս համբոյրներով տաք,
Երէկս իմ իբրեւ՝ առած նորոգ կեանք:

Մանուկներ, խաղի կարօտն ինձի հետ,
երբ այլեւս քլլամ մեկնած առյաւէտ,
Գիտցէ՛ք թէ հոգիս, ձեզի ակնդէտ,
Կ'ապրի նորէն հին հրճուանքն արփաւէտ:

Խաղացէ՛ք, տղա՛ք, գեպիւտի նման
եղեռնին խլած խաղերուս փոխան:
Թող ձեր խաղերուն ձեռք տալ չկրնամ
Դարանակալած դէւերը վաղուան:

21 Մայիս 1991

ԵՐԳԵՐՍ ԻՄ ԸՍՏԳԻՒՏ

Ցանցանքներ չա՛տ՝ երդերուն մէջ ինձմէ բխած...
Ձայն են ոմանք, որ չեն կազմած դեռ եղանակ,
Կը փայփայեն ունկդ թէ՛ւ կոհակ-կոհակ:
Կան ուրիշներ որ նման են կանթեղներու՝
Բուքերուն դէմ քամիներու լուսահատած:
Չկա՛ն նաեւ սկիզբ առած իբրեւ աղբիւր կարկաչածայն,
Եւ այժմ հազի՛ւ կը գլգլան:

Թոյլն ու թերին քլլան անոնց որքան այ չա՛տ,
Մասնիկներ են էութենէն իմ հարազատ:
Դեւք են եւ հուր՝ տեսանելի մոյն զգեցած,
Ու կը խօսին լեզուով մը զոր տուաւ Աստուած:

Ձեռովն անգամ իրենց տժգոյն եւ անկատար՝
Երգերս իմ վաղ չմարէին, չմնջէին, չանհետէին,
Այլ բաշխէին լոյս, ումպ ու բան հոգեպարար՝
Անարեւի՛ն, ծարաւի՛ն, մոլորեալին,
Իր ծիրին մէջ մեր այս կեանքին փայլակնային՝
Չշատնային չարն ու տգեղն ու վանելին,
Ու մխացող վիշտը չայրէ՛ր մարդոց հոգին:

Թող նոր եկուորն անլաց, անվա՛խ մտներ աշխարհ,
Կարօտակէզ պանդուխտ մ իբրեւ արտահալած,
Իր ուսերէն՝ օտարութեան փոշին թօթուած,
Ձինք սպասող հայրենի տո՛ւնն իր կը դառնար:

29 Յունիս 1990

Պէյրութ

ՎԱՅԷ-ՎԱՅԵԱՆ

«Սպասման մտորումներ», Սուրեն Ռսկանյան

ՆԱԲԱԲԵԿԵԱԼՆ ՈՒ ԾՈՎԱՆՈՒՇԸ

Կանգնած էր ծոփափին ու կը դիտէր հորիզոնին վրայ ընկղմող նաւը, իր նաւը։ Իրեն կը թուէր, թէ անկէ աակաւին մաս մը ֆութէն դուրս մնացած էր, օգնութիւն ազերսող ձեռքի պէս, մինչ նաւը արդէն սուզուէր, իջէր էր ծովուն յատակը, իսկ իր տեսածը աչքի խարկանք էր, պօրախաւթեան իրադրութիւնն ու տարույութիւնը զօուար ընդունող մարդու առջեւ պարզուող կրկներեւոյթ, միրաժ։

Ընկղմած կէտին շուրջ հակայ շրջանակներ գոյացած էին, որոնք ախրուելով ու զիրար հրկյով, մեծցած, մեծցած, մեծցած, իրեն հասած էին ու գինք քաշած ախրնէրու շուրջպարի մը մէջ, ուր իրմէ գատ մարդ չկար եւ ուր պարը կը նմանէր նախա-մարդու ծիսակառարութեան՝ մեռեալին շուրջ։

Նաւը ընկղմած էր։ Փրկելու բոլոր փորձերը ապարդիւն մնացած էին։

Էա նաւաւար չէ՛ր եղած. ո՛չ, ընդհակառակը՝ իրեն մատահուած, իր իսկ ստեղծած նաւը ծովուն բուցերէն յաջողութեամբ տարած էր նաւահանգիստէ նաւահանգիտա։ Հովին դէմ պարզած տաղասաները չէր ծաւած ընտու։

Օդնական նաւաւարին հետ, միշտ միասին, երբեմն վրիժն ի փոխ խուլով ու խարակ-ներ շրջանցելով, աչիք ու փոթորիկ յաղթահարելով, այնպիսի յաջողութեամբ կը շա-

բունակէին այս ճամբորդութիւնը իրենց երկու ճամբորդներով, որ չաաւեր ուղղակի կը նստանձէին:

Ու պատահեցաւ զժրախտութիւնը: Զէ, փութորիկը չտաաւելեց նաւը. ծառացած ալիքները չծծեցին անոր մարմինը, իօջ քամին չբոկեց անոր առագաստները: Նաւը ընկղմեցաւ, որովհետեւ օգնական նաւաւարը յանկարծ յփեց նաւը... ոչ ոք գիտցաւ թէ ինչու...:

Այսպիսի նաւեր կարելի չէ մէկ նաւաւարով առաջնորդել, որքան ալ հմուտ ըլլայ ան: Հարցը՝ հմտութիւնը չէ, նաւաւարը որքան ալ վարայետ ըլլայ, երբ սէրն ու համարաշխ միմնդորտը կը պակսին նաւուն վրայէն, նաւը կ'անդամալուծուի ու օր մըն ալ կ'ընկղմի:

Ու նաւը ընկղմեցաւ:

Նաւաւորեկեալի մը պէս կեդած կը դիտէր ծովուն ընդերքը. իսկ ծովու բոցերուն ճայերու նման թեւածող պարող աղբիւրներ էին ու տղաք:

Տեսիլքը կամաց-կամաց սկսաւ փառասիր, պատրանքը չքացաւ, քարացած լուսնի մը կենդանացաւ. երգի ու երաժշտութեան ձայները լեցուցին միջոցը: Կշռութեամբ պարն ու ծափերը սթափեցուցին գինք: Երկար առժն ջուրի տակ մնալէն ետք, մէկէն դուրս նետուողի պէս, խորունկ շունչ մը քաշեց ու դիտեց շուրջը:

Ծովածաւ ալ բազմութիւն էր: «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» փառաստօնի պարային ելոյթներն էին թամանեանի արձանին ետեւ. «Քառքասողի ստորոտը»:

Նոր չէր այդ փիճակը. արդէն քանի մը տարուան անցեալ ունէր: Մէկ ալ երթար, ինչ փիճակի մէջ ալ դտնուէր. յանկարծ կ'անջատուէր իրականութենէն ու կ'իյնար ընկղմող նաւու խարկապատկերին գիրկը: Եւ այդ անկումին հետ «ինչու»ներու աստիճանները կը սկսէր հարուածել ուղեղը. անոնք կշռաբարեքու պէս կը վաթթուէին ոտքերուն ու գինք կը քաշէին վար, վար, մինչեւ որ թափ տար ոտքերուն, չարժէր թեւերը, սլանար ծովուն յատակէն վեր ու գլուխը ջուրէն դուրս հանելով, ամբողջ մարմնով ներծծէր մաքուր օդը ու նոր միայն ուշքի դար:

Սակայն, ուշքի գալով չէր վերջանար, չէր փակուեր տեսարանին վարագոյրը: Թիշողութեան վերադարձումն ու «ինչու»ներու կարկուտը իրենց հտին առանց գոհ մը ձգելու չէին հեռանալ. եւ այդ գոհը կ'ըլլար իր տրամադրութիւնը: Ինք մեծ հաւատք ունէր, որ իր տարեկան արձակուրդը Հայաստանի մէջ անցնելը սպեղանիի պէս պիտի թուէր իր այդ փիճակը:

Ռաքի կեցած բազմահազար հանդիսատեսներուն մէջէն ձեռքեր չարժեքան դէպի իր կողմ, կկոցեց աչքերը ու կարծես ճանչցաւ. ակումբի պարախումբի աղբիւրներն էին. արձանագրեց ժպիտով ու ձեռքի շարժումով: Տեսան. բազմութիւնը ճեղքելով յառաջացան դէպի իր կողմ ու երբ հասան, փաթթուեցուն փիզին: 17-18 տարեկան պճիկ աղբիւրներ էին. կը ճանչնային դինք Հայէպէն, մեանք իր աշակերտու հիները եղած էին ու Երեւանի մէջ իրեն հանդիպիլը կարծես յատուկ երեւոյթ մըն էր: Կարօտով ողջադուրս եցան. կարծես տարիներէ ի վեր գիրար չէին տեսած. այդ պէս կ'ըլլայ օտարութեան մէջ, նոյնիսկ՝ Հայրենիքի: Քանի մը խօսք փոխանակեցին ու վաղեցին լեմահարկին մօտ, պատրաստուելու համար ելոյթին:

Ռաբխացաւ, որ ծանօթ դէմքեր տեսաւ, մասնաւորաբար որ ջերմութեամբ ողջափութեցին գինք: Ծոյլած գգաց ու սիրաւ սղողուեցաւ հաճելի զգացումով մը:

Ձգաց, որ շուրջը դեռ ոմանք կը նայէին իրեն: Ինք ալ նայեցաւ անոնց, կարծես իր զղացած յուսարարութենէն բաժին կ'ուզէր հանել շուրջիներուն ալ:

Բոլոր պուխնիկը եւս դարձան դէպի բեմահարթակ, բացի կողքի տիկնոջմէ, որ ժպիտ մը իր վարդանման շրթներուն ծայրը, գեռ կը շարունակէր նայիլ իրեն:

Այսքան ատեն ինչպէ՞ս չէր նկատած գոյն: Ով գիտէ հրեղէն ի վեր կողքին կանգնած է, իսկ ինք, իր մտածումներուն խորը թաղուած, չէ իսկ նկատած այդ շնաշխարհիկ էակը: Մաղնիսացած կը պիտէր զինք: Միտ ու ոսկո՞ր է, թէ՞՝ մարմնակերտ աշուճան:

Կատարեյազոյն էակ. հասակ, մարմին, գէմք, մազեր, աչքեր, շրթներ... իսկ եւ իսկ վերածնունդի վարպետ նկարիչներու հանճարեւ պտղածաղիքութիւն. չեւս գիտե՞ր ինչպէս կ'ուսէն դուրս ելած, կը շարժի, կը նայի ու Մոնալիզայի հանելու կային ժպիտով այլ աչք ու հոգի կը պիտէ:

Ինքնամոռաց կը շարունակէր դամուած մնայ անոր գէմքին: Ինչ է, փոթորկոյցոյց, կոյստարե՞ր մէկ ովկիանոսէն հոգիւ դուրս ելած, նոր ովկիանոսի մը մէջ պիտի ինձար, ուրիշ՝ յայանուհեաց աչք ծովանուշը:

Կինը, գեռ ժպիտը գէմքին, կարապի նապանքով վիպը զարժուց դէպի բեմ:

Տեսաւ աչտի հարկւրաւոր գէմքերու ֆոնին վրայ կնոջ կիսադէմքը դժագրուեցաւ: Պատկերը աչքերէն անցաւ ներս ու հանդիպեցաւ արեան գնդիկներուն մէջ ու անոնց հետ շրջան ըրաւ. մարմնի ամբողջ տարածքին՝ զլխու մոզերէն մինչեւ ոտքի մատները:

Գեղեցիկներ ու գեղեցկութիւններ շուտ տեսած էր եւ արուեստագէտի հոգի ունենալուն, միշտ այլ իտրապէս ապաւորուած էր իր անսածովք, միշտ այլ անկարագրելի իտայանք մը ապրած էր հոգին ու թօթտիտած տրամադրութեան վրայ յաճախ նստող փոշին:

Մակայն այս անգամ ուրիշ էր:

Տեսածն էր ուրիշ, թէ՞ իր հոգին արդէն տարբեր էր հիմա, ապրե՞ր վիճակի մէջ:

Յուճախ երբ մարդ ծարաւ կը դգայ, կը խմէ ու ջուրը հաճելի արեցում մը կուտայ: ասկայն երբ նրկար ժամանակ մարդ գրկուած լլլայ ջուրէն ու խմէ, խմածը այնպէս կ'ողողէ ամբողջ էութիւնը, ինչպէս երաչաէն պապակ ու ճաքճրած հողը, երբ յանկարծ անձրեւ տեղայ:

Հողը ծծեց անձրեւաջուրը ու վերականգնուեցաւ իսկ, անձրե՞ւը... անձրեւը ունեցա՞ւ նման զգացում... ներծծուած լլլալու ինքնազոհութիւն...

Տօնական մթնոլորտն ու վայրը ինքնարարար աւելի կ'ընծայէին կողմնակի իրատեղութիւններու, նոյնիսկ լրիւ անծանօթներու միջեւ, տուանց նախարանի, կամ՝ «սառնոցը կտարելու» յատուկ միջոցի մասին մտածելու:

Բարձրաճայն հիպոման արտայայտութիւններ ունեցաւ պարախումբի հասցէին. կինը անխոս, գլխու շարժումներով հաւանութիւն կը յայտնէր. միշտ ժպիտը գէմքին. կարծես, աչքակէս այլ ծնած էր. «ժպիտը գէմքին»:

Փորձեց աւելի շեշտել ծանօթանալու փափաքը: Երբ ահառլ կնոջ ձեռքէն բռնած աղջնակը կը դժուարանայ բեմը տեսնել, վերցուց. առաւ գիրկը:

Կինը նկատեց, ժպիտը աւելի լայնացաւ. «չնորհակարութիւն» մրմնջաց ու դեռ նայեցաւ ուշի ուշով հեռուն գլուտը աղջնակին:

Մարդը բաւարարուած էր, որ ըրածը աննկատ չանցաւ:

Գիշերը կիսուելու վրայ էր: Գառաւորներ դեռ կը շարունակուէր: Երկուստեք յով-նածուխեան նշաններ ցոյց կու տային, նստելու տեղ կը փնտռէին ու շկար: Կինը ժա-մացոյցին նայեցաւ ու պատրաստուեցաւ մեկնելու: Մարդը արտաքինեջ ընկերակցիլ, կինը դէմ չեղաւ:

Տեղ չհասած, ճամբեղրին ղեղեցիկ սրճարան մը կար, առաջարկեց նստիլ ու զոգա-յուլի մը առնել: Կինը չհակառակեցաւ, նստեցան սեղանին երկու կողմերը, երեսան ալ իրենց մէջտեղ:

Ինք ալ չհաւատաց, թէ ինչպէս այսքան դիւրին, այսքան հեզասահ եղաւ ամէն ինչ՝ ընկերակցիլ չմերժելը, հրաւէրը ընդունիլը... հարկ էր շարունակել «մազնխտակուն դաշտի» մէջ պահել կինը, քանի դեռ ձանձրոյթի նշաններ ցոյց չէր տու, քանի դեռ չէր մերժեր իր առաջարկները:

Ի՞նչ ըսել, ինչի՞ մասին խօսիլ, որ տաղակալի չգառնայ ու կինը շարունակէ նստիլ իրեն իր նշածեւ աչքերով ու նշենիէն ծաղկեփունջի պէս կախուած ժպտով:

Մանձր քաշեց խօսեցաւ հանգիստ, հասուն աղամարդու պէս, առանց շատախօսե-լու, առանց մանրանալու: Զգաց որ իրմով կը տպաւորէ կինը, որ կը շարունակէր ու-չազիլ հետեւիլ իր խօսքերուն: Հոյակապ ունկնդրող էր:

Խօսակցութեան ընդհանուր նիւթէն անցաւ մասնաւորին, ժամանակին էր որ հաճոյախօսէր: Ըսաւ թէ զինք նկատելու առաջին իսկ փայլկեանէն շլացած է անոր հրեշտակային զեղեցկութեամբ ու ալդ զեղեցկութեան հտին թաքնուած յրջութեամբ եւ խոհականութեամբ:

Անկերեւ էր կնոջ գոհունակութիւնը, որ իր կարգին շոյեց մարդուն ինքնաւորու-թիւնը, երբ ըսաւ որ զինք տպաւորած են իր խորունկ, բարի աչքերը: աղամարդը այն-քան լաւ պզտիկ եղաւ: Կեանքին մէջ զեռ ոչ ոք այսպիսի հաճոյախօսութիւն ըրած էր իրեն: Կինը աւելցուց նաեւ, որ աղջնակներուն մօտենալն ու վիզին փաթկումը, իր սիր-ուած ընկալու գրաւականն էր: Մարդը ուրախութենէն պիտի ճշար, տեղէն վեր ցատ-կէր ու լարձրաճան պոռաւ, իսկ պէտք է գուցայ պահէր ինքզինք, չչփանար: Զգա-ցումները գունդի մը վերածուեցան ու տեղաւորուեցան կտրձքին մէջ: Զգաց որ չնչաւութիւնը ծանրացաւ: Որքան պիտի փափաքէր անանձնանալ ամայի, մութ թա-ղի մը մէջ ու ամբողջ ձայնով պոռալ. «Ես երջանիկ եմ»...

Գարեջուրի թափելը պարպեց ու ճիգ ըրաւ որտին կշռոյթը վերադարձնելու իր ընկան վիճակին:

Հեռաձայնի թիւեր փոխանակեցին, ու երբ կը պատրաստուէին դուրս գալ սրճա-րանէն, հարցուց կնոջ ընկերանին տեղը, որպէսզի այդ կողմ ուղղուին:

- Զեր ընկած տան բակում,- ըսաւ կինը ու լայնցուց ժպիտը, երբ տեսաւ տղուն ապշահար դէմքը:

- Ի՞նչ երկու անգամ նկատել եմ ձեզ մեր քակով անցնելիս:

- Ու մինչեւ հիմա բան չըսի՞ք:

Զարմանքին ու հարցումին պատասխանեց մոնայլիզմական իր հանելուկային ժպտով:

Մարդը չհասկցաւ: Քանի մը ժամէ ի վեր ծանօթացած է այս կնոջ, որպէս լիլու ան-ծանօթի ու յունկարձ մէջտեղ կ'ելլէ: որ այդքան ալ անծանօթ չէ եղեր, կինը պինք աե-

սած է՝ սակայն ինչո՞ւ քան չլուսաւ տառիկն վայրկեանէն...

Հարցումը մտքին մէջ «գահսութիւն» լսաւ ու բաժնուեցան ինք գնաց աջ, իր բնակած տան կողմը. կինը ուղղուեցաւ դէպի գիմացի չէնքը:

Հագիւ քանի մը քայլ առած, կեցաւ ու ետ գարձաւ, սոլոսեց, որ կինը չանհետացած, անգամ մըն ալ չըջուի ու իրեն նայի, բայց չդարձաւ:

Հոգ չէ՝ բաւարարուած էր առաջին օրուան «արկածախնդրութենէն», մասնաւորաբար, որ կախման կէտի պէս խորհրդաւոր քան մըն այլ մնաց՝ անպատասխան հարցում մը, որ զինք տանջելու փոխարէն, կրնար օրօրեջ ցնոր հանդիպում:

Առաջինը այսքան յաջող ընթացք ունենալէ ետք, ուղտք է անպայման ճամբայ հանութիւն յաջորդին համար:

Իտւտկտն արթուն մնաց, մինչեւ որ կուգերը ծանրացան: Հեշտագին թմրութիւն մը իջած էր վրան. ձաքնքած հոգը անձրեւին հետ գրկախառնուելու գինարբույշ կ'ապրէր դեռ:

Այսքան գինովնալ սակաւին պարզ գրոյցի սահմանները չանցա՞ծ... հապա՞հ իմ քախաւ ունենայ քիչ մը սուկի առաջ երթալու... Արդէն սկսած էր պատկերացնել կինը իր գիրկին մէջ...

Կամա՞ց-կամա՞ց, անապարելու չէ՝ խորչեցնելու չէ՝ թող նախերդանքը երկար տեսէ՝ հոգ չէ, բայց թող յաջորդ հանգրուանը ըլլայ լիարժէք, ամբողջական:

Միշտ գգուչանալով աւերորդ անհանդստութիւն պատճառելէ, յոյսորդ օր չգան՝ գահարեց «չաւսի պէս»... գանգահարեց օր մը ետք ու պայմանաւորուեցան միասին ընթերել օփերայի չրջապատի ճաչարաններէն մէկուն մէջ:

Հանդիպեցան արդէն ծանօթներու պէս՝ կինը իր ամբողջ վայելութեամբ, ամառնային կիսաթափանցիկ չորիկոյտ մը ամփոփած էր զեղակերտ իրանը. յայնպէս յարդէ գլխարկը յաւելեալ ազնուական չուր մը կու տար զէմքին, ուր մալրամուտ չունեցող ժպիւր, աչքերուն ու յօնքերուն արտակարգ գեղեցկութեան հետ համախորհուրդ, «Բաւաղրութիւն» մը կը պատրաստէին, որեւէ տղամարդ ճանճի նման իրենց ոստայնին մէջ բանտելու:

Աղջնակին ձեռքէն բռնած մօտեցաւ իրեն: Մեծ փափաք մը ունեցաւ սղջագուրուելու կնոջ հետ, կամ գունէ ալար, կամ ձեռքը համրուելու, բայց դեռ կանուխ գտաւ ալդ ըղորը՝ զի բուրբուրեցաւ միայն յարեւելով, ապա համրութեց սոլջիակը ու գրպանի չոքոյայի սալիկը վրաւ անոր փափիկ թաթիկներուն մէջ: Ինչպէ՞ս նախորդ հանդիպման, աղջնակը գոհունակութեան արտայայտութիւն, կամ ժպիտ շքուցադրեց, տարիքին հետ խոտոր համեմատող լիւթութիւն մը կար դէմքին վրայ, որ այդքան ալ անընթեռնելի չէր. հօր մը քաղակալութեան պատճառած ախրութիւնը հանգիստ նստած էր անոր դէմքին ու նաեւ, անկասկած, հոգիին մէջ:

Քանի մը սովորակուն խօսքերով միմուրդուր ջերմացին յախառնելէ ետք, անցաւ իր «դրամադրութիւն շահագործման» ու նիւթը ալիպէս գարդաշուց, բերաւ ու հասցուց իր հողեփեմակին: Նաւարեկեալը իր ամբողջ պատմութեամբ առկանցեց կնոջ առջեւ: Նաւարեկեալը հիմա ծովափին կանգնած, ոչ թէ քնկզմող նաւուն կը նայէր, այլ կողքը կանգնող ծովափուն չին, որուն մէջ կ'արժէր իրեն օգնութեան փութացող մը, ոչ թէ նաւը կրկին դուրս բերելու, այլ դունչ յաստանաւու մը մէջ աեղաւորուելու եւ ուղեւորութիւնը շարունակելու:

Յուր զազար տուաւ իր «պերճախօսութեան» ու ծարաւը թրջեց բաժակ մը սառնորակ գարեջուրով, կինը ամենայն հանդարտութեամբ, հողերանի մը ծանրախոհութեամբ քանի մը նախադասութիւններով ու խտացուած միտքերով այնպէս տարբայունեց ու մեկնաբանեց մարդուն հոգեմիջոցները ու մատը դրաւ իսկական վէրքին վրայ, որ ինք նոյնիսկ ամչցաւ քիչ առաջուան իր բրտած շաղակրտուտութեան համար: Քիչ առաջ որ կը կարծէր, թէ պահու տիրական դէմքը ինք է ու գինք ունկնդրողին վրայ մեծ ազաւորութիւն կը գործէ, հիմա սխալ գործած աշակերտի պէս նստած, ուսուցչուհիին գիտողութիւնները կը լսէր:

- Դուն հիմա ուրախ պիտի բլբլես, որ ազատեցար ինքնախաբէութենէ,- բոտը կինը շատ հանդարտ,- քու նորմալ կեանքդ հիմա պիտի սկսի: Քնաւ իրաւունք շունիս տխրելու, ընդհակառակը, պէտք է ուրախանաս, քանի որ սխալ բանի մը վերջ գրուեցաւ եւ դուն հիմա կրնաս նոր կեանք մը սկսիլ եւ ապրիլ լիարժէք:

- Դուն գինք չես սիրեր, չես կրնար շարունակել սիրել մէկը, որ չէր փոխադարձեր քու գգացումներդ, չէր սիրեր քեզ: Դուն ուրիշ մը սիրած ես, երեւակայութեանդ մէջ ունիս ուրիշ կին մը եւ այդ երեւակայած կինդ դրած ես իր մէջ եւ կարծած ես, որ գինք կը սիրիս: Ժամանակն է, որ անջատես զայն անոր մարմինէն ու դոնեւ երեւակայած կիկող- այն աստեղ կ'որջանկանաս, կը վերագանես կորսուած երջանկութիւնդ...

Ծիչդ էր բնորոշումը: Ինք իր մէջ գիտէր այդ, բայց ինքնախաբէութեան շղարշով մը պատուած կ'ուզէր պահել դառն իրականութիւնը...

Բայց կինը ինչպէ՞ս հասկցաւ այս բոլորը: Երկու հանգիստում, եւ արդէն ամէն ինչ քայքայալիս դարձած էր... թէ՛ որոշ լրանքի պիտէր նախօրոք... բայց ուրկէ՞, բայց ինչպէ՞ս...

Կրկին խորհրդաւոր բան մը կախուեցաւ միջոցին մէջ:

Ոչ միայն կառարեալ արտաքին, այլ անզուգական միտք ու տրամաբանութիւն ունեցող կին էր: Գլխապաշտով զգայալ շափ տարուեցաւ իրմով... Աստուած իմ, այս ինչ պարզեւ էր որ յանկարծ ինկաւ ավերուէն մէջ:

Ավերուէն մէջ... գեռ կանուխ չէ՞՝ այդպիսի երազներ հոգեհարելու... բայց, երեւի անպառուգ ալ չի մնար այս «գրոհը»:

Զթաքցուց գգացումները, յայտնեց իր հիացումը: մի քանի քայլ առաջ անցաւ, աւելի համարձակ խօսեցաւ, կէս քողարկուած, կէս քայքայալ սիրոյ խօսքեր ալ ըրաւ:

Լաւ էր. երկրորդ հանդիպման համար այսքան արդէն աւելի քան գոհացուցիչ էր:

Յաջորդ հանդիպման արդէն մէջտեղ կը գնէ ունեցած յուրս գէնքերը եւ կը գրաւէ բերդը...

Բայց, բայց դժուար եղաւ յաջորդ հանդիպման համար ժամադրութիւն առնել: Կինը զանազան պայմանաւորութիւններու պատճառաւ կը դժուարանար խոստում տալ: Մարդուն մէջ բարայիկ կասկած մը սկսաւ սողուակիլ, երբ կրկնուեցան պատրուակները: Իսկապէ՞ս կրողումներ ունի, թէ՛ պատճառարանութիւններ կը յօրինէ տեսակցութիւն մերժելու:

Բայց ինչո՞ւ. ամէն ինչ լաւ էր անցեալ հանդիպման, նոյնիսկ՝ շատ լաւ. ալ ինչո՞ւ պիտի խուսափի իրմէ. չէ՞, կասկածը անտեղի է. դարձեալ կը փորձէ, անպայման ձեւ

մը կը գտնէ նոր ժամադրութիւն տունելու։ նուէր մըն ալ պատրաստած է, պիտի տա անոր։ նուէրները մոզական ազդեցութիւն ունին կտնուանց վրայ...

Վերջապէս խոստում տուաւ։

Ռոշտած վայրը, կրը հեռուէն նկատեց գայն, սիրտը սկստաւ սրագ տրտնել։ Գլխարկն ու հագուստը տարրերը գոյնի էին ալս անգամ, բայց կրկին ներդաշնակ ի՞նչ հաշակի տէր կին է... Իսկական չէ՞տի. անթերի, կատարեալ։

Սիրալիր բարեւեղ. ազամարդը անմիջապէս առաւ անոր ձեռքը, ու տարաւ շրթունքին։ չէ՞տի հետ ալսպէս պէտք է վարուիլ, ասպետի պէս...

Արդէն իր կնամեծարութեան ու կենդանգամարութեան կնոջ վրայ ձգած դրակուն տպւորութիւնը զօտեպնված էր զինք, որ շարունակէ իր ասպետական վարուելը։

Եատրուանին մօտ, սրեարանի բոլորածն. սեղանին հազիւ նստած, կինը նայեցութեւի ժամացոյցին ու յայտնեց, որ միայն կէս ժամ կրնայ մնալ, երեխան տեղ մը ձգած է եւ ստիպուած է երթալ եւ առնել։

Կէ՛ս ժամ... կէս ժամուան մէջ ի՞նչ կարելի է ընել. այսպիսի ժամադրութիւններու առնն վայրկեանները այնպէս աննկատ կը թուին...

Դժգոհանք զոյց չտուաւ. աննշան նախարանէ մը հոք անցաւ, իր նոխարացտրած տած խօսքերուն. լրաւ թէ միայն իր մասին կը մտածէ. դիչերը ամբողջ ինք եղած է քունը փախցնողը։ Գոգեց կնոջ արտաստվոր դեղեցկութիւնը։ Ըսաւ.՝ երանի... ու լռեց. պիտի լռէր.՝ երանի ինք տասը աարիւմ աւելի երիտաւարդ ըլլար, կամ՝ կինը աւելի մեծն.՝ սակայն անմիջապէս զգարով բաշխքին անհեթեթութիւնը, փոխեց մտածածն ու շարունակեց.՝ երանի մէկ երկու շարամթ աւելի մնալու առիթ ունենալի. բայց, ափսոս։

Կինը յուռ մօտիկ կ'ընէր։ Նախկին ժպիտէն քիչ յան մնացած էր։

Կէս ժամը թնաւ, անցաւ։ Կինը ուրիշ ելաւ. ազամարդը յուսախաբութեան ու ամսոսանքի նշաններ ցոյց տուաւ, բայց կինը անդրդուելի մնաց. ինք շտապեց ձեռքը պալուսակէն հանել նուէրն ու առլ կնոջ։ Կինը անկեղծ շնորհակալութեամբ վերցուց նուէրը ու առանց նայելու ծրարին մէջինին. դրաւ իր ձեռքի պալուսակին մէջ ու երկարեց ձեռքը։ Մարդը դարձեալ համբուրեց երկարած ձեռքը ու բաժնուեցան։

Գամուած մնաց սեղանին ետեւ ու երկար նայեցաւ կնոջ ետեւէն, որ եթերային պարիկի մը նման, ոտքերը առանց դիտին դպնելու կը սահէր ու քիչ հոք կը խառնուէր ու կը լուծուէր դարպասին մօտ խճողուած բազմութեան։

Թաղարդող օրերուն չկրցաւ կուպ պահել անոր հետ. հեռախօսին պատասխանող չկար։ Տրամադրութեան ջերմաստիճանը սկսաւ վաղէջը կտտարել։

Օրերը կ'անցնէին. Հալէպ վերադառնալու թուականը կը մօտենար ու ինք ահաւոր կը տառապէր. գոնէ մէկ անգամ ալ, վերջին անգամ տեսնէ։

Վերջապէս յաջողեցաւ հետը խօսիլ վերադառնալու ճիշդ օրը. լրաւ որ կ'ուզէ դինք անպայման տեսնել։ Կինը պատասխանեց, որ անհետը է։ Քանի մը անգամ կրկնեց խնդրանքը, դիմէ տղանց, բայց չյաջողեցաւ. համոզել. յուռահատ, խնդրեց որ Ընամուկի հասցէն տայ. գոնէ «ի մէջլում» նամակցին. սեղի տուաւ ու հեռախօսով փոխանցեց հասցէն։

Ձեղաւ ինչպէ՞ս ձեռնունայն պիտի վերադառնալ. կրնա՞յ յաջորդ ամսու շարուն-

նակել կխոստ ռուսացածը: Թերեւս նամակները յաջողին կանգուն պահել կառուցուելոյ սկսող կամուրջը:

Հալէպ վերադառնալուն պէս զրեց երկար ու զգացումներով դեղուն նամակ մը պատասխան չոտացաւ: Գրեց երկրորդ նամակ մը. կրկին պատասխան չստացաւ:

Շատ ախոսաց, օրեր ամբողջ կնոջ նկարը զէմը՝ կը նայէր ու կը վերջիչէր երեւանեան երաների օրերը: անոր հետ անցուցած ժամերը, իրենց պայցները:

Ձեռքիցս թէ ինչո՞ւ կիներ կարեց կապը. Զէ՞ որ լաւ տպւորած էր դինք իր կնամեծարութեամբ,- իր ասպետականութեամբ. բաներ, որոնք,- ըստ կնոջ,- հաշուադիւտ էին հայտնութիւն տղամարդոց մօտ:

Բաւը ճիշդ գտաւ՝ «Ասպետականութիւն»... Այո՛, անմնացորդ. ասպետ էր. ոեւէ կնոջ երազած ասպետը... սակայն, անդաւանական մնացին իր հարցումները. «Ինչո՞ւ չենք շարունակեցին թակել փակ դուռը տրամաբանութեան:

Ասպետականութեան դարը անցած էր երեւի. մտքէն փակ չանցաւ, որ ասպետը պէտք է իջնէր իր ձիէն. երեւի կնոջ ուղածը ուրիշ բան էր՝ «սովորական» աղամարդ. իսկ ինք կը շարունակէր ձիուն նստած ասպետականութիւն խաղալ:

Ինչո՞ւ կարծեց, որ միայն իր մօտ է հրաշտը եւ ուրիշը պիտի ստոգէ իր անջրդի դաշտերը... դիմացինի պապակ հողին մասին չմտածեց. Զիտուն նստած, անցաւ մօտէն, ցուցադրեց ինքզինք, խօսեցաւ շատ բաներու մասին, բայց ձիէն վար չիջաւ. հրաւերի կը սպասէր...

Հողը ե՞րբ հրաւեր կարդացիր է անձրեւին...

Ատեն մը հոգ իրականութիւնը սեղի տուաւ երեւակայութեան: Ակտու կասկածիչ, իրա՞ւ պատահած էր այդ հանդիպումը. իրա՞ւ տեսած էր այդ եթերային ծովանուշը թէ՞... Այնքան զեղեցիկ էին յուշերը, որ իրական ըլլալէ հետո կը թուէին հիմա: Բայց, նկարը... ահա դէմը. իր ամենայն շքեղութեամբ ու հմայքով:

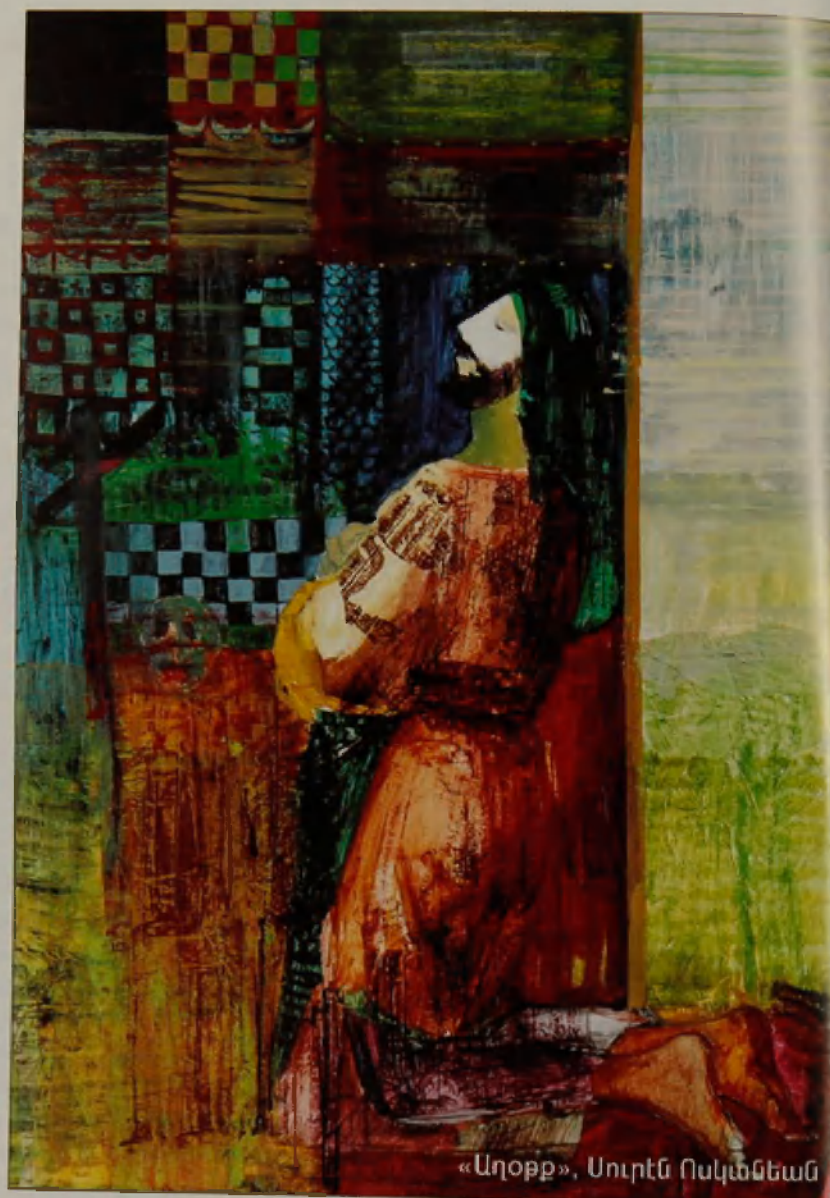
Ինչո՞ւ այդքան լաւ սկսաւ ու այդքան ախորտ աւանդաւ, ինչո՞ւ այդքան ջերմ մօտեցաւ ու յանկուրծ անհետացաւ ինչպէս ծովանուշը, որ ովկիանոսի ջրերէրուն մէջ կը սուզուէր, վերջին անգամ փարթամ պոչովը հարուածելով ջուրը եւ ահա-դին ալիքներ բարձրացնելով շուրջը:

Ալիքներ, որոնք հիմա ողողած էին իր սիրտը:

Ո՞վ հասկցած է կիներ:

ՅԱԿՈԲ ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Հալէպ-Երեւան
Օգոստոս 2007

«Աղօթք», Սուրեն Ոսկանյան

ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԲԱԺԱԿԸ

Ձեռքս էր անցել թուրքական «Աքշամ» թերթի երրեմնի թղթակից՝ Ներին Էմրուլյա Հփուշի գիրքը, որը մի յուշագրություն է Գեորգիանյայի Դավառու քաղաքի համակենտրոնացման ճամբարի ազատագրման մասին, ուր հեղինակը բանտարկուած է եղել:

Դավառուն նմանատիպ ճամբարների մէջ առաջինն էր, որ 1933 թ. հիմնուել էր գեորգիանյայի ֆաշիստների կողմից:

Համաձայն Գիւնի Էտեմաճ ցուցակի, սմերթկացի գինուորների կողմից ճամբարը ազատագրման օրը, 1945 թ. Ապրիլի 29ին, տարրեր ազգութիւնների պատկանող կալանաւորների մէջ եղել են նաեւ երկու հայեր, որոնց անունները չեն նշուած:

Այս պարագան հետաքրքրութիւնս չարժեց. Ռւզում էի իմանալ, թէ ովքեր են եղել այդ հայերը եւ թէ ինչ պատճառով են բերուել Դախաու: Այդ նշողական վայելիցի Միւնխէնում ընակուող Լ. Միլտշեռնիւն, որը մի ժամանակ, ոչ իրրեւ կայանաւոր, եղել էր Առւշմիցի համակենտրոնացման ճամբարում. նա քաջատեղեակ էր այդ շրջանի իրադարձութիւններին, միաժամանակ ընդհանուր պիտեյիքներով օժտուած մի բացառիկ անձնուորութիւն էր:

Միլտշեռնի տեսլով՝ զերմանական ճամբարներում կայանաւորուած սակաւթիւ հայերն ընդհանրապէս եղել են ռազմագիրքներ, որոնց հակաֆաշիստական գործունէութիւնը բացայայտուել էր: Այդուհանդերձ Դախաուի ճամբարում կայանաւորուած հայերից մէկը պերմանացի գրող Օտտօ Ռահնի (1904-1939) արշաւախմբի անդամներից է եղել, իսկ թէ ո՞րն էր նրա մեղքը՝ յայտնի չէ:

Միւսեցի պրպտել, նիւթեր հայթայթել Օտտօ Ռահնի եւ նրա արշաւախմբի մասին: Արդիւնքը երեւան հասնեց շատերի կողմից մոռացութեան մատնուած հին պատումների մի շքնաղ աշխարհ:

Նացիստական Գերմանիայի պետական անվանուրութեան եւ ուստիկանութեան պետք՝ տխրահոյակ Հայերի Էլիմէլը (1900-1945), Ֆիւրէրի հետ խորհրդակցելուց յետոյ, յանձնարարում է գրող եւ հոգեւոր տեղեկադրութեան մասնուէր Օտտօ Ռահնին հետազոտութիւններ կատարել ու գտնել մոզական փիթխարի գորութեամբ օժտուած այն Ս. Բաթալը, որն օգտագործուել էր Յիսուսի կողմից Վերջին Ընթրիքի ժամանակ՝ Ս. Հազորութեան խորհուրդը հաստատելիս. Հիւլէլը, ներշնչուած կելտական աւանդապատումներից եւ Ռ. Վազնէրի «Պարսիֆալ» օպերայից, համոզուած էր, թէ նա, ով կը կարողանայ գտնել եւ իրար մօտ բերել Ռ. Բաթալն (H. Gral, St. Cirial) ու Ս. Գեղարդը, որով հռոմէացի գինուորը խոցել էր խաչուած Յիսուսի կողքը, հէնց նա էլ ի վիճակի կը լինի գրաւել ամբողջ աշխարհը եւ իր հազարամեայ արապետութիւնը հաստատել նրա վրայ:

Օտտօ Ռահնը, գլխաւորելով արշաւախումբը, ճամբորդում է դէպի Ֆրանսիայի եւ Սպանիայի միջեւ ընկած սահմանամերձ շրջանները, այցելում է յատկապէս Պիրէնեան լեռնաշղթայի ստորոտում գտնուող վանքերը: Յայտնի չէ, թէ նա ինչ անակնկալի է հանդիպում, որ կիսատ է թողնում իր սկսած հետազոտութիւնը: Սակայն կասկած չկայ, որ մի արտառոց բան է տեղի ունեցել, քանի որ Հ. Հիմէլը դրանից յետոյ սկսում է հետապնդել արշաւախմբի անդամներին, իսկ Օտտօ Ռահնը էլ ինքնապատեւութիւն է գործում: Այնուհետեւ Հայերի Էլիմէլը, 1945- Շուտեմբերի 23ին, անձամբ յայտնուում է Մոնտէրրաթի տրապուլթիւնում եւ վահանայր Անդրէս Ռիպուլից պահանջում է բոլոր փաստաթղթերը, որ կարող են կապ ունենալ Ս. Բաթալի հետ, բայց ոչինչ չի ստանում. Հեռառես վանականներ նախօրօք թաքցրել էին կարեւոր աւելալ բովանդակող փաստաթղթերը:

Պահպանուել են քրիստոնէական մի շարք աւանդութիւններ, որոնք մեկնում են Ս. Բաթալի խորհուրդը Դրանցից մէկն համաձայն, Յովսէփ Արիմաթիացին. խաչից իջեցնելով Յիսուսի մարմինը, պատում է տշի մաքուր կտաւով եւ խորին պատկառանքով թաղում փիմալուր գերեզմանում: Մինչ նա կաաարում էր Տիրոջ մարմնի յուացումը՝ նրա խոցուած կողից մի քանի կաթիլ արիւն է դալիս. Յովսէփն անմիջապէս հաւաքում է այն իր հետ բերած փոքրիկ անօթներից մէկի մէջ, որն սաանում է հրաշագործ գորութիւն: Մի այլ աւանդութիւն էլ պատմում է հետեւեալը. Յիսուսի յորութիւնից յետոյ, երբ հրեաները թափուր են գանում նրա գերեզմանը, մեղադրում են Յովսէփ Արիմաթիացուն՝ նրա մարմինը գողանալու մէջ, որի համար էլ

բանաստեղծները: Բանաստեղծ Տէրը յայտնում է նրան եւ յանձնում Ս. Բաժակը, որի մէջ մի քանի կաթիլ իր կենդանի արիւնից կար: Ամէն օր ուղիտակ աղանձին մի նշխար էր բերում եւ դնում այդ հրաշագործ Ս. Բաժակի մէջ. սրբազան Յովսէփը դրանցով սնուի: Բռնակոյ տպաստակուց յետոյ նա քրոջ ու եղբոր հետ փախչում է Պաղեստինից, թափառում յապմաթիւ. երկիրներում, մինչեւ որ փրփնտկանապէս հաստատուում է Անգլիայում, ուր կառուցում է մի եկեղեցի, որտեղ պէտք է պահպանուէր Ս. Բաժակը:

Յովսէփ Արթմաթիացու մահից յետոյ առդիտներէ մի իտմբ յանձն է տնում Ս. Բաժակի պահպանութիւնը, որը որոշ ժամանակ յետոյ, իւրհրդաւոր պայմաններում անհետանում է, հաւանաբար տարւում է Ֆրանսիա կամ Սպանիա:

Արթուր թագաւորը, երբ դարի աւարջին կէսին, Անգլիայում կայմում է մի դադանի միտթիւն՝ տաններէն ընաթի ապանաներէն բողկալլած, որոնք թագաւորի հետ յաճախ հաւաքում էին մի կրտ սեղանի շուրջ: Այդ հաւաքները նուիրում էին սրտոգուն Բաժակի պաշտամունքին, իսկ իրենց դիտաւոր նպատակն էր գտնել այն ու յետ րեքնէ Անգլիա՝ կանխելու համար իրենց թագաւորութեան քայքայումը:

Մի տնգամ, երբ ընտրում ասպանները դարձեալ թագաւորի հետ հաւաքուեց էին կրտ Սեղանի շուրջը, լսում է սրտի ուժեղ մի ձայն: Այնուհետեւ մի մեծ ճառագայթ է ընկնում Սեղանին, որի մէջ յայտնում է Ս. Բաժակը՝ ծածկուած սակեթիկ նուրբ քողով. Ներկաները հմայւում են տեսարանով, որը, սակայն, չուտով անհետանում է: Դրանից յետոյ ասպաններէն երեքը ուխտ են տնում փնտռելու այն ու տնմիջապէս համբալ են ընկնում:

Այդ երեք ասպաններին մէկ անգամ հաս երեւաց Ս. Բաժակը՝ շուրջընդոյր պահապան հրեշտակների մի րադմութիւն, երբ նրանք ընթրում էին Պէլէո թագաւորի պալատում: Տեսիլքն աւարտաւելուց յետոյ ասպաններից միայն մէկին յաջողուեց վերադառնալ, առկայն՝ դատարկածուն. նա եկաւ թագաւորի մօտ, որն պղտմ է իր իշխանութեան մօտալուտ վախճանը, քանի որ Ս. Բաժակը որոնու պրիչ մէկն աշխուշկար: Ինչպէս նկատում ենք, այս աւանդութեան մէջ Ս. Բաժակը հանդէս է դալիս եւ նիւթական տուումով, եւ իւրհրդանշական արժէքով, իսկ դրա որոնումն ընկալում է իրրեւ յաւանանական ձգտում՝ գէղի սրտութիւն, քաջութիւն եւ անմահութիւն: Այդ ամէնին ձգտողները՝ ինչպէս նուիրեալ ասպանները, անպայման պէտք է լինեն տրժմնաւոր՝ պարկեշտ, ժուժկալ եւ յարտու պաշար պէտք է մղեն ընդդէմ մեղքի:

Հոգեւոր իմաստով Ս. Բաժակը գերբնական յուրի շտեմարան է, որ տնմահական սոււնդ է տալիս սրբերին, բուժում մահումերձներին, միթիթարում վշտացեալների, յաղթմնակ է ապահովում մահուան ու մեղքի դէմ մարտնչողների համար:

Ս. Բաժակի վերաբերեալ իմ պրպատմները պեռ չէի աւարտել, երբ մի անտիկնակ հեռախօսադանդ ստացայ տմն Հերման Ֆոն Սկերաւից: Նա ինդրում էր ինձ գերմաներէնի թարգմանել իր ձեռքն անցած մի քանի հոլերէն տեքստեր, ի մեծ գտրմանս ինձ՝ նա էլ էր ուսումնասիրում Ա. Բաժակի մտսին գոյութիւն ունեցող տանդապաւանումները եւ առ աշղ պտտրաստում էր մի պիւք հրաատարակել: Այստեղ, տակայն, հետաքրքրականն այն էր, որ նա բողմաթիւ հետազօտութիւններից յետոյ այն եզրակացութեան էր յանդել, թէ Ս. Բաժակը հանդրուանել է Հայաստանում: Ըստ նրա, այդ նպատակով էր կառուցուել Զուարթնոցի տաճարը, որի բոլորածեւ յատակադիծը յիշեցնում է Արթուր թագաւորի կրտ Անգանը, որի շուրջն էին հաւաքում Ս. Բաժակի իտրհրդին հաղորդակից ասպանները:

Այդ յտրտութիւնն ինձ համար որքան որ անտիկնակ էր, նայեալ եւ՝ պոյնտ-

ցունց: Եւ իսկուպէս էլ զաւել շատ հաւանական էր թուում, թանգի բացի յոյսումն հա-
ռուցուածք ունենալու, այն կոչում է նաեւ Զուարթնոց (այսինքն՝ սուրբ հրեշտակ-
ներին նուիրուած), չնայած որ նուիրուած էր Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին: Մենք տե-
սանք, թէ երբ կրոր Մեղանի երեք ասպիտներին է երեւում Ս. Բաժակը՝ չրջապա-
սած է լինում հրեշտակներով: Ուրեմն հրեշտակներն են նրա խելակտն պահապան-
ները:

Հայաստանում կույ եւս մի եկեղեցի, որը ժամանակին կոչուել է Ալբրիվանք, իսկ
13րդ դարից սկսած՝ Գեղարդույ վանք՝ Ս. Գեղարդի պատուին, որը մի ժամանակ
պահպանուել է այնտեղ: Հեռեւարար, այն զոյգ մասունքները՝ Ս. Բաժակն ու Ս. Գե-
ղարդը, որոնք գտնելու համար քանք չեն ինտիլ միջնադարեան ասպետներն ու գեր-
մանացի նախնականք, շատ վաղուց են բերուել Հայաստան: Ուրեմն հայ ժողովրդի
ընտրեալ պատկերներն են այն գիւյազուն ասպետները, որոնք պահապաններն են ան-
մահութեան նեկտարը պարտնակող Տիրոջ Ս. Բաժակի եւ շտրահարած Ս. Գեղարդի:
Դրա համար էլ հողեւոր վիթխարի գորութեամբ օժտուած այս ժողովուրդը ենթարկ-
ւել է խաւարածին ուժերի անպակթ հաշտմանքին:

Զուարթնոցի տաճարը չի տոկացիլ քնութեան եւ պատմութեան զնգումներին, սա-
կայն գումարթունները շարունակում են մնալ իրենց տեղում եւ ճանապարհ տալ
իրենց հողին քրիստոնէական ջինջ հաստով յուսաւորած այն հայերդիներին, որոնք
ձգտում են բռնել անմահութեան Ս. Բաժակից:

Վերոյիշեալ մտածումներն ու մտորումները աշխոյժում էին ողջ էութիւնս Թակ-
երը վերջին տնդամ Հայաստան աշխեցի, իմ լաւ քարեկամ հայր Զորեհին խնդրեցի,
թէ կուզոյ՞ ուչ ժամին, ինձ տանել Զուարթնոց՝ տաճարի աւերակները տեսնելու:

Արդէն միջեւ էր: Լուսնի շողքն ընկել էր այդ հոշակերտ յուշարձանի վիթխարի
սիւների գամբիւղածեւ մոյթերի եւ վահաշուք մնացորդաց վրայ: Վալլի ընտրու-
թիւնը պատահական չէր: Ինքնաշին Արարտաի և, քառադաղաթ Արագածի միջեւ
ընկած մի տարածք էր այն՝ իսկական հաղորդակցութեան կէտ, նախադուռ՝ դէպի
երկնքի անսահմանութիւնն առաջնորդող:

Տաճարի կենտրոնում, յատակին, մկրտութեան կլոր աւազան է կառուցուած:
Իջալ այնտեղ եւ դէպի երկինք նայելով՝ փորձեցի ալօթել: Արեք չէի զգացել վահա-
տեսի երկինքն այդքան խոնարհած ու միացած երկրին: Ասացերի հոյերի, փայտ-
տակոց ասուպներ, լուսնի կախարդական պարկութեան, մթութեան խորհրդաւոր
շղարշի զգիւիչ համայնապատկերի խորքից յաւում էր մի ախորժալուր համանուաղ,
զգացում էր սրբութեամբ յազեցած միջնադարի միւսանալուր հրապոյրը: Հողիս
կարօտ էր ուղի ամէնին, հողիս ծարաւ էր սրբութեան՝ ինչպէս անջրգի հողը՝ կենսո-
յորդ աղբիւրի գովաշունչ զգուանքին: Իսկ շուրջը յորս Զուարթնոցի գամբիւղածեւ
մոյթերով թաղող բաւած խոշակներն էին լուս կանդնած, որոնցից իւրաքանչիւրի յի-
տելից կարծեւ ուր որ էր ահա դուրս էին գալու լուսազգեստ պաշտօնները: Ս.
Բաժակը բարձր բռնած: Ծալում էի նրանց նազեւանք քոյքի ունեւանք...:

Հողիս ուղիւմ էր լուսնի Ս. Բաժակից, ոչ թէ անմահանարու սնապարծ տինշան-
քով, այլ իմ ցաւատունի վէրքերից բուժուելու եւ մեր Փրկչին մերձենալու քաղցրու-
թիւնը բմրոշիւնելու վիհոյոյն տիեկալութեամբ:

ՅԱԿՈԲ ՍՐՔ. ԳԼՆԵՍՆ
Ուրուկուէլ

ԵՐԵՒԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ՍԵՒ ՇԷՆՔԵՐԸ... ՀՈՆ ՈՒՐ ԿԱՅ ԱՆԻ ՀԻՒՐԱՆՈՅԸ

Երեւան. Անի հիւրանոց. Ամերիկան՝ Հայաստանի հոգին վրայ. դոյն, պերճանք, ողմուկ:
Հանգստուհաւ սենեակները եղած են լուս քնտնալու համար, բայց այդ մէկը դիշերը, հոն, այդ հիւրանոցին մէջ, լաւ չքնադալ. խեղադարձը պիշէր մը: Ձրօսաչքիկի երջանկութենէն պրկուեցաւ հաւի ժառանգութիւններ արթնցան:

Շղթաներու աղմուկ, դարդոց եւ հառաչանքներ կը լսուէին պատերէն...

Երբ անցնալը բիրա կերպով կը լաւ ժէ հագիի կամարներուն տակ, ուր սանձորձով յիշողութիւնը կ'իջիէ սովորութիւնները, կը խանգարուին, երեւակայութիւնը կը գրաւէ անմիջականի տեղը: Ճրանսացիները երեւակայութիւնը կը կոչեն տան խեղճութիւնը... Բոժակ մը կոնսակն անսպառ քուն չընտաւ աչքերուս: Երանի՛ անոնց սրտնք չեն դիտեր, Բրիտոտաի քաղաքած աղքատներուն աչքս, որոնք պիտի ժառանգեն երկնի ալքայութիւնը, ինչպէս օրուան յողմութենէն ետք թեւերը լայն բացող բռնուր:

Իմաստուններ եւ պարծնապաշտներ կ'ըսեն որ ժողովուրդներ, ողբեր եւ անհատներ պէտք է հաշտուին իրենց անցեալին եւ պատմութեան հետ: Մոռնալ, ներքի եւ ձգտիլ բարօրութեան: Ի վերջոյ, կ'ըսուի, մէկ անգամ պիտի ապրինք: Բայց ոչ ոք կ'ըսէ՝ թէ ինչպէ՞ս կարելի է նայել մէկ անգամ ապրիլ. երբ տրորուած միսեր եւ հողիներ յաճախանք կը մոտեն, տրամաբանութեան վճիռներուն շնն ենթարկուիլը, կը մերժեն ընկզմից մտապաշտուն մէջ: Ներկան անհասկալի կ'ըլլայ ի՞նչ պրկուինք մոռնալու աստուածատուր շնորհէն: Բայց ինչպէ՞ս մոռնալ ամէն բան: Մեր հանգչած սէրերը, կորուստները, յառախարսթիւնները, տարիներու վրայ տարածուած, եթէ պահած իլլան իրենց սուսկին ժամերու եւ օրերու տառապեցնող այլոց յուզումները, կեանքը կը դառնայ մաշուած ողբերգութիւն: Բայց ինչպէ՞ս մոռնալ ամէն բան, ամէն բան հինգած գուլպայ չէ: Սիրած սղիկուն ձայնը եւ պատկերը կը մոռցուին միմէ, թէ մշտնջի մէջ կը ղեկեցկանան, իզուամի կամ կորուստի ցաւը կը դողդի՛ կոտտայէ:

Մայիսի այդ սառ դիշերը չքնադալ: Աչքերս միտմեցին փակուիլ: Քաղաքը լոյս էր:

Հիւրանոցի աղմկալի սրահին մէջ, այդ սառ յեամիջօրէին, բաժակ մը ստերն կը վայելէին, երէց սերունդէն բարեկամի մը հետ, որ եկած էր պուլցելու: Ինչէ՛ր ունէինք ըսիք, երէկի, այսօրուան եւ փառան մասին: Կը խօսէինք Հայաստանը եւ հայր յուզող անհատներու հարցերու մասին, հոս եւ հեռուոր երկինքներու տակ: Հայ գրօսաչքիկներ, Երկար պարիզօտ հագած ուրաբական իշխանապետութիւններէն եկած թիսողէմ մարդ մը, երիտաւարդներու աղմկաւ ներկայութիւնը, յայտաւրժ խորքի պատառն էին միջ գրոյցին: Այս սրահը, իր բնակիչներով, տարբեր աշխարհ մըն էր բացող ստան կողքի փողոցներուն մէջ թաւալող միտմեցնել եւ քիչ մըն ալ թախծատ կեանքին: Երբ բարեկամս կը խօսէր երկրի հակառակութիւններուն մասին, յանկարծ կանգ առաւ, նայեցաւ պատերուն, դիտեց սրահի երկնակեր, եւ հեռուներէն եկողի շեշտով, բռաւ:

- Անցեալին Երկուս, սեւ շէնքեր կային այս հիւրանոցին տեղը, երկուս սեւ շէնքեր, ճերեւանի բանալի: Հիմա այս պերճ եւ լուսաւոր հիւրանոցը պանոնք փոխադրեալ է. Ո՛վ կը յիշէ, նորերը արդէն չեն գիտեր. եթէ ըսող չլրլայ ինչպէ՞ս պիտի գիտան:

Յետոյ ինչէ՛ր ըսաւ, չլրեցի. չեմ յիշեր. Բանիմայ եւ տեղեակ տնձ էր: Այդ խոյտարդէտ տաքազներով, իրենց յիգէն երաժշտական սարքեր կախած, պուլքի եւ պուլքաւորող տղաքն ու ողջիկները հաւանօրէն երբեք չեն լսած «Երեւանի բանտ»ի մասին: Եւադոյն յիշող եւ զիտարկ ունէին, բայց տնգերէն կ'երդէին: Գրեթէ դար անցած է այդ սեւ շէնքերուն մէջ լրլուած սեւ պատմութենէն, որուն հերոսները ոչ իսկ անուն են իրենց համար, իրենք՝ որ ժառանգորդներ են, ինչպէ՞ս խանդարել անոնց կեանքը եւ օյրը, յիշեցնելով որ պոյլ քաշեն, ո՛վ գիտէ իրենց բայիկուն տակ դեռ կան ստուերները կաշիմաւոր մեծ տնձ համադաստի, քաղցէ մտապաշտած սգաւած բարձրամակաւ նիւթով Աղբոյեանի, հայ բանաստեղծութիւնը կրկնաշարժի ենթար:

է ան «մեզգի Տան» բնաշիջ Չարենցի... Հաւանորէն հարց պիտի տային թէ ո՞վ են անոնք, կամ ի՞նչ կ'ընէ այս ժամանակամիջոց մարդը: Քիչ մը աւելի արդիական հայրենասիրութիւն ունեցողը կրնայ, ըսել, որ հարձ ժապաւէն մը պատրաստենք, հետաքրքրական կ'ըլլայ...

Պատմութեան գիրքերու և յուշագրութիւններու մէջ կարգապահ էի «Երեւանի բանտ»ի հատին: Երեւ տեսնուածն է մէջ ըստ, ինչպէս բոլոր երկիրներու բանտերը, բարձր ցանկապատերով, որոնցմէ գորշութիւն կը ծորի, երկաթեայ ամրացուած ձողերով յամուտներ, անհատուծ միջանցքներ, չարացած դժբախտներ, եւ պատմութեան ու մշակոյթի լուսաւոր գէմքեր՝ որոնք այսօր ալ թիֆլիսիւն են մեր ինքնութեան, երբ ան վարձու, չէ տրուած ծագումով հայ դարձածներու, խմուս կը ներշնչեն ներկային, որոնք ցաւի եւ աստապանքի տարրեր հիւանակներով կը լեցնէին տեւ շէնքերու սրահները, երբ խորհրդային երկաթեայ կափարիչ դուռն էր քաղաքներու եւ հողիներու վրայ: Ոչ մէկ հասարակաց գիծ հիւրանոցի սրահին ահլի դարձած էր կենսախոտա երիտասարդներուն եւ անցնային հետ: Կը խորհէի որ Երեւանի բանտը մնացած էր տեղ մը: Չկայ քաղաք որ չունենայ իր բանտը: Չէի մտածած այդ բանտը տեսնելու մասին, ինչպէս յաճախ կ'երթանք տեսնելու եւ նկարելու յուշակոթող մը: «Երեւանի բանտը» յուշակոթող մըն էր, հողիին ծաղրերուն մէջ գրուած մեր հերոսական եւ փայլատակող միտքի պատմութեան, ինքնատիպ, անկրկնելի, խառնաւայ փկայարուն ըլլալու էր: Անկեղծութիւն մը մեր անցած ուղիի վրայ կանդ առած պատկեր:

Ջրուցակիցս, տեսնելով բուրձիւնս, քաղաքային հրաժեշտ մը տարով հեռացաւ: Երբեք չհասկցայ թէ ի՞նչ մտածեց անքաղաքային լուսնին մասին: Հասկցաւ թէ ոչ թէ յանկարծ այլ տեղ փոխադրուած էի, փոքր մը՝ ուր երբեմն կ'իջեանինք առանց ընկերակիցի: Առանձին միացի վերցուող վարագոյրի ետին բացուող բեմին տեղեւ: Չկային մարդիկը, բայց կար անոնց վառ յիշատակը, որ հայկական վարժարան գացած տղու զրքունակ յիշողութեանը դուրս կը վազէր: Այս պեղագարդ սրահին տեղ եղած է ուրիշ սրահ, ասոր սակ հղած է նկուղ, արգելափակուած մարդիկ տառապած են հոս, իրենց գործած եւ մահաւանդ չգործած յանցանքներուն համար, ընդունուած եւ ապապրուած մտածումներէն տարբեր ըլլալու մեղք գործած են: Չկան մարդիկը, չկայ շէնքը, բայց փակուած կուպրուս ետեւէն կը վերածնին անոնք, ողորդելով ինչ մը, յուսական թատրոնի գեներող այժեւուն ընթացողութեամբ, բայց այս անգամ դահլիճները հայրենականները կը կաշիւահարեն, յանուն ատելափառ պաղապարներու, բանաստեղծ կը մեռնեն զանդայօրէն, բայց կը մեռնեն: Իմ, մեր պատմութիւնը կը կարդամ, փակ աչքերուս յայն պոստառին վրայ: Համաձայնած են որ հետապնդումներ եւ հալածանքներ պիտի չըլլան, իշխանութիւն փոխանցուած է: Ձյարդուած խոտուածներ, եւ հայ բանակի պատերէն քուած են, իրենց ծերունապարդ Ստարապետին հետ, ղէպի Սիպերիա... Անհետ կորածներ: Դեռ չէինք ծնած, այդ դար մը առաջ էր, բայց գիտցանք ու տարեցանք բաժնելով, կիսելով, այդ սուրհիւրդութիւնները:

Անի հիւրանոցի նեղիկ սենեակին վարագոյրը բացի, որ լոյս պայ, գիշերային լոյս գայ, լեւտոյ միացուցի ելեկտրական հոսանքը, ահապ մը փոխի զգացումս յայնքաւորելու համար, որովհետեւ անհանգիստ ուղիներ խոնու եցան ենթացիտակցական զայանարաններու մէջ, ինչպէ՞ս կարելի էր անցնալի ծանրութիւնը յայնչ մութին մէջ, մութը գումարել մութին վրայ: Կը խորհէի որ եթէ պատահանէն դուրս նայէի պիտի տեսնէի երկար չարքը արտաբերական սպաներու, հայ բանակի սպանելու, մենք որ հարկաւորեալներէ ի վեր բանակ չէինք ունեցած, քուելու համար հայրենիք եւ ազդ ուրած ըլլալու իրենց մեղքը: Չգրուած պատմութիւնը այդ սպաներու, սրտի կուռած էին, հերոսացած էին ազգայնեքո յաղթանակներու մէջ, որոնք աւանդական իրախճանքի հրդ են, հոգարտութեամբ տիրած էին իրենց ճակատագիրին, որոնք իրենց հսին կը ձգէին մայր, կին, գաւազ, սիրած ուղիւն... Ինչո՞ւ այդ շարքը, ինչո՞ւ այդ չարութիւնը, ինչպէ՞ս ջարդեղէն եւ կորուստէն ճողողալու ազգի միացորդացի դաւանները կային վերցուցած էին քաղաքիւ համար անոնք որոնք ջարդուելու ողմ բաւելիք եղած էին: Անհեղձ ճակատագիրը ժողովուրդի մը որ դեռ կը չարունակէ անհեղձութիւնը դրութիւն դարձնել:

Սեւ եւ վառ յիշատակը «Երեւանի բանտ»ին:

Հիւրանոցի փոքրիկ սենեակիս պատուհանէն պիտեցի ամայացած փողոցը: Մրճարաններն ալ փակ էին: Փողոցի յապտերները միայն կը յիշեցնէին որ քաղաքը ընակուած էր: Հոն կը քա-

չէին աքսորի մէկնոց սպաներ, հին Նոբէանի գիշերառն լուսիեան մէջ՝ Իսկ եւ ապառաւանաւ եմ ձերեանի լուսնոսի պաշարանուած եւ աղաւնոգ սենեակը: Յիշեցի թէ ինչպէ՞ր աչք օրիսուհ Նրատարակուող ճշոժունիստ» թերթը պրած էր որ յեղափոխութիւնը ածրողջական չէր կրնար ըլլալ եթէ չհասէր հայ թուրքուաշի սարիւնը... Այդ ինչպէ՞ր գտած էին հայ լուսմաւաններ տւերուած ափ մը հողի վրայ, որ կը տքար զեղապաւնութիւնէ ճողապում իյեակներու ծաւրութեան տակ, տմէն որ կտորորակուող դաղթականներ... Յիշողութիւնը պարծած էր գտանայնք... Համառոտում զաղթականիս զարմած երկրին մէջ, փախանալ վէրքեր դարմանելու, ձերեանի բանտոր դիմանալ էր թուրք մտափառն մը, որպէսզի հայ լաւաւորիկայ ջարդէ: Երկրին մէջ հրամանները չէին յիշու ոչ սուլթանէն ոչ միմ զեպիսէն, այլ հայ յիշանաւորէն, որուն անունն այ սորված էինք... Երեւանի մէջ փոքոց կար իր անունը կրող:

Գեղերը կը յառաքանար: Հին Երեւանի կարեւոր եւ ծանօթ շէնքերէն եղած էր «Երեւանի բանտը»: Չկային այգիւտան բազմադարի շէնքերը եւ եկեղեցիներու պեղոր ձայնը կը յաւեր միկնէ: Հնոռները: Բանտը Զարդին ալմուկը: Զարդուողներու: Տիշիւրը կը տարածուէր փոքրիկ քաղաքի հնոռուր թաղերը, կը յաւէին, եւ տնոնց արձապանը փոքրիկ սեննակս կը լցնէր: Նորօգուտը քաղաքի մէջ հին սլմանակը: Վարի յարկիւրէն յարժուոցող ծառափառ ալմուկը ինչպէ՛ս կընար չհոռնար սեննակս:

Անկողնին ծալքը նստած կը դիմելի յուր փողոցը, ուր մազուող զարչ սպիտակութիւն մը հետզհետէ կը տարածուէր: Իրենց երկրուն քայլուածքով մեկնած էին հայ սպանները, որոնց զտոցուած հր պատանէլին վրայ մեռնէրու ուրախութիւնը: Գացած են անգիրաւարձ: Ո՞վ ո՞ւր պիտի արձանապարէ անոնց անունները, որպէստի մարտիջմփին մեռած չըլլան: Բացք այդ ինչ է- սպանները մեկնումի հակառակ ուղղութիւնով կու գան ուրիշներ, ինձնակաշի տարազով մարդիկ: Կը գորղայ չէնքը, կը յուռիս խորատակուող դռներու թնդիւնները: Հայեր եկած են իրենց մշտնոյ մշտն արգիշիւր: Բռնելու դահիթի ճեղքը: Առաջին յարկի լանտարնիպաները փուռած են գետնի, արեւելեալ: Ծարտթիւնն աւած տպաներն են առունք, ոչ անունք որոնք քիչ առաջ մեկնած էին, հկած եւ փրկած են չսեւ չէնքերու գոհները:

Անաւատեան խաղաղութիւնը մտաւ յաջողատուն՝ անկէ։ Փողոցէն արդէն կ'սրիցնէին ինքնաշարժները. անյարգները չէին տեսներ զերկու տէ չէնքերն, իրենց առօրեայ մտահոգութեան առտորկայ չէին տեսնը. ժամտակի փոշին քառկած էր չէնք ու սեւ, միտ սենեակներէն կը յտւէին զուգարտներու հասցը ջուրերուն կրկնաւոր խալալը. Բունէ արթնոյցի պէտք, մենքանիւն չարժու մերտոյ, յուացուեցայ, րտնտէ փոխադրի պէտք գործը եկայ տնտեսիկէ։ Անոր ժաման միակ վայրը ուր կարելի էր մարդոց հանդիպիլ, հիւրանոցի հաշարուն էր Բաժակ մը թէյ։

Հասուն տարիքի պատանակը, պնտիկի մը մէջ պտուղ բերուաւ, նայեցաւ դէմքիս եւ հարգուր.

«Տե՛ղ փերտդ արձա՛ր, ձեր աչքերը կարծրած են, լուս պիշեր մը անցուցի՛ր»...

Ինչպէ՞ս բացատրէի որ բանաւ վերի յարկի լծուկից որ զիչիւր կրնու՞ր անցնել... Բայց պէտք է գիտնալ որ Հոն Զուռ չէնքրա՞ն կան... որոնք սեւցած էին ռեկրալ:

Անցնալին զևո հաշտուելու համար մոռացուի ուղիք ճանապարհը չէ՝ Հիւրանոցի փողոցի
անկիւնը, ուր գեղատեսիլ սրճարաններ եւ վաճառատներ կան, կարելի չէ՝ յաշտութեոյ մը
րարծրոցներ եւ անոր վրայ տրճանագրել արտորուած սպաներուն եւ թուրք մսավաճառին
կողմէ՝ ջարդուած զոհերուն տեսները... Ընդունուած յիշողութեամբ կը հաշտուինք անշուա-
լին հետ։

Հիւրանոցի սրահը իր բնական գինձերը գտած էր. Քալիֆորնիական կոփարածի սուրտաններ, մերկապարտանոց պարմաքի աղբիկներ... Այնուհետ պիտի չհնաույնի ևւ առանց ուրուակոմուններու գիւղերը պիտի գիմաւորեր գիւս, բնութեան օճոյքը՝ հայրենի Ճագիկաճորի:

3. ՊԱՆԵԱՆ

30.11.2007

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԱՌՆ ԻՆՆ ԿԱՊՐՈՒՆ Է:

Եստի որոշում եմ Ձեր «Գլխերային պախակի զեկուցագիրը»:

Համառոտեմա մեքենաներ իմ անցնողս:

ի հորդում եմ, այրն, Նէլիֆոլ, զգուշացրելք, որ ժամագույտ կանգնել է ուղիվ 1:48-49 լույսներին
էլ չափելում: Դա ինձ անորոշություն է մերշնչում: Հասկանում եք: Բոլորը քնած են: Իսկ ես
հսկում եմ բոլորին: Նոյմիսկ նրանց երազները: Ջարմամալու ոչինչ չկայ: Մենք ապրում ենք
21-րդ դարում: Արդի գիտությունն օրոհումները բոլր են տալիս մերապահանցել ուրիշների
երազների մէջ: Եւ դեռ առեւին, կառավարել դրանց, փոխադրել կամ հակադրակց... Բայց ես
լա չե, որ ամռան եմ, ինձ հետաքրքրում է՝ այդտեղ ես կա՞մ նրանց երազներում... Շիջել է
ասում, որ աստղագարը երկնքում միմեանց մէջ լուծուող ամպերն՝ իրենց հեզաստի
պատկերների լեզուով մանրամասն տեղեկություններ են հաղորդում:
Գրեմ...

...սակ աստուծոյին, երկնքին ու երկրին հոգեւոր իշխանութիւնը՝

ឯងក៏ ឯង ជាមុនក្នុង...

Նաղած եմ բուրեան դիման իսպառ քաղարի մեկնութեան անդին:

ՆՈՇՆԵՆ Է ԱՅՈՂ ԲԱՃՈՒ ԱՆՆԵԱՅԵՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ:

Հաշվում ենք բոլոր ք ժամանակների գիշերային պահուսնների անքուն ժամերը:

Ես վաղուց կորցրել եմ ժամացույցի հանդեպ իմ վստահությունը:

Որտեղ եմ սրբազանի շունդ:

 $\Gamma^0 \cup \dots$

Ոչ, ես խեղճ չեմ:

Եթե ուշադիր նայեք ձախ, որտեղից ձեզ է նայում Աթրկուրին, ապա կը աեսնեիք, որ վաղը արեւը ծագումու է 2 րոպէ անցի ոչ քան այսօր:

Երբ այս ամենին հարում ես տաքիների հետոնից, բուն է դեռ մոյմ կետում ես կոնգունում:

ԲԱԳԻՆ

Մնացել ես անցեալի մկատմամբ՝ ապագայիդ մերկայով:
Իսկ Մերկուրին խլել է մեզմիջ Արեգակի ջերմութիւնը՝ ուղիղ 2 բուպեով:
Որտե՞ղ ենք:
Եւ կա՞նք արդեօք...
Նայմ կէտում ենք: Նայմ կէտում էլ կը մնանք. երէ նոյնիսկ վաղն առաօտեան ալփնոսմանը
Սերկուրիի վրայ:
Բարի՛ գիշեր:

17-ը Յունուարի, 0:12-ին:
Ներող եղէք, պարոն, որ այսքան ժամանակ լուռ էի:
Ինձ լուսն էր. թէ մի քանի օր է անցել վերջին նամակից. պարզաւ է անցել է գրեթէ 2 ամիս:
Տեսնում էք ի՞նչ է ամուսն մեզ հետ ժամանակը...
Երեկ մեր շէնքան ուրախութիւն էր:
7-րդ յարկում ապրող կիճն ու սղամարդը 5-րդ աղջիկն են ունեցել: Ասում են՝ երկար
սպասուած երեխայ է: Նրանց տանը հիմա հինգ կիճ է ապրում, չիաշուած բրդոտ Ջեսիկն.
դա նրանց շունն է պարոն: Չե՞մ հասկանում ուրախամալու ի՞նչ կայ...

22-ը Յանուարի, 2:47-ին:
Պատկերացնո՞ւմ էք, գիտնականները ասում են, որ Մաթուրնի վրայ ովկիանոս են
յայտնաբերել: Եւ ուրախանում են երկա՞ր տարիներ փորձարկումների արդիւնքում իրենց
ստացած գիտի վրայ: Սինչդեռ վստուց պարզ է, որ միւս քոթը մոլորակների վրայ նոյնպէս
կեանք կայ: Դա հասկանալու համար ընդամէնը մէկ ակնբարք է հարկաւոր եւ կամ ամբողջ
մի յափտեմութիւն:
Բարի լո՛յս գիտնականներ:
Յուսով եմ, որ այդ վաստը խթան չի՝ հանդիսանայ հիմա էլ Մաթուրնի ովկիանոսի
յատակում փնտռել գալիքի անցեալը...

8-ը Փետրուարի, 4:17-ին:
Անձրեւներ են գալիս:
Գարնանագալ է: Սակայն ոչ ոք ուրախ չէ: Բոլորի ուղեւորներում պեռ սառնամիտք ձմեռ է:
Բո՞ւք է:
Ժամանակը լուսն է, երբ խոսում են գրողները:
Բարի՛ գիշեր:

17-ը Փետրուարի, 1:15-ին:
Հայելին որսում է սղամարդու ծխամորճի բուլաները:
Իսկ մոխրամանում ապրող մոխիւրը, ծխում է մատմեքիս յիշողութիւնը:
Նա խլել է ինձմիջ՝ ինձ հասներու իմ ընթացքը:
Իսկ նրան հասներու իմ ժամանա՞կը...
Որտե՞ղ է...
Ո՞ւճն է...

21-ը Փետրուարի, 2:20-ին:
Գիշերային արտասովոր ոչինչ չկայ: Դա նշանակում է, որ ամէն ինչ արտասովոր է:
Կեանքը գիշերային բուրբանութիւն է:

Լսում էք աստղերին, պարոն:
Հեռացող մարդիկ նման են մարդկ հեքիաթների:
Աստղը արեւը կը ծագի 2 րոպէ անցի ուշ քան երեկ:

25-ը Փետրուարի, 3:18-ին:
Ջեկուցագիր չի գրուել:

4-ը Մարտի, 3:10-ին:

Ժամացոյցը կանգնել է:

Կորել են բոլոր զբօսաշրջիկները, շները, օստիկոսները, ռասնուրների ցուցավելներից
ուպտացող մանիկենները, քաղաքները, գրախանութները:

Բոլոր ճանապարհները դարձեալ տանում են Հոռո:

Հոսում են, պարոն, որ Ձեր գիշերային պահակին ազատել էք աշխատանքից, արան
դարձեալ աշխատանքի ժամին, ճոճաթոռին քնած գտնելու պատճառով: Պարո՛ն, ես այդ
ճոճաթոռը փոխարինել եմ պատռով:

Գիշդ է՝ ծառերը կանգնած են մահանում: Սակայն մարդիկ կանգնած չեն քնում:

Կարող էք հանգիստ լինել:

Լմեն ինչ առջեւում է:

Լսում են այդ «առջեւները»:

Հետում անցի ապահով է:

Դարձեալ նոյն կէտում են:

Մերկուրին արագ է պտտում:

Լսում են սրախս զարկերը:

Պարոն, Ձեր գիշերային պահակ Չարդ Էրեյբեր չի գեկուցագրում գրել Լ. «Բարը
չի բացուել: 7:00-ին յանձնել են սառնարանի 2 բանալի, համար 1, 3, 6, 10 եւ 13 սենեակների
բանալիները, 32 տուփ գարեջուր եւ զրպանի մէկ լապտեր»:

Չեն հասկանում, զրպանի ընդամենը մէկ լապտերով ո՞ւմ եւ ի՞նչ պիտի փնտռի:

11-ը Մարտի, 4:35-ին:

Լսուել հեռախօսազանգ:

Ես տանը չեմ:

Խօսակցութիւնը չկայացաւ:

Ջեկուցելու ոչինչ չկայ: Կամիլա:

«ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ՝ ՊԻՂԾ ԹՈՒԹՈՒՆԻ»

Այսօր քաղաքակիրթ աշխարհի տրդարացի ուղարար կը մղէ ծիւղու զէմ՝ տյն համարելով մէկը դարի շարիքներէն, որուն ամէն վայրկեան զոհ կ'երթան հազարաւոր մարդիկ... Պաշարը կ'ընթանայ առողջապահական և հասարակական տարրեր յնուգաւառներու մէջ, սակայն դրեթէ չի թափանցեր արուեստ:

Արուեստի բնագաւառը թերեւս այն եզակիներէն է, որ ակամայ կը քարոզէ ծիւղը՝ Ամէն օր լաթանկարներու պատտաւներէն, հեռատեսիլէն, կը ախսենք ծխախոտի իրենց ձևաքիւղներու և գիրատետուհիներ, իսկ բացմաթիւ արուեստողէներ ալ կ'հանքի մէջ իրենց ինքնավստահութիւնը կը վերահաստատեն սիկարէթին միջոցաւ, կեցծ պատրանք ունենալով, թէ այդ ծխախոտն է, որ արթուն կը պահէ իրենց ստեղծագործական ոգին կամ կ'օգնէ մեղմիյալ ստուպիւայ հոգիներու ցաւը:

Նոյն պատկերն է՝ նաեւ դովազդի աշխարհին մէջ. եթէ աշխարհահռչակ «Մարդութիւն» ընկերութիւնը փորձէր տանի իրատես ըլլալ, իրբեւ զովողդային ոչ մէկ կ'ընտրէր ոչ թէ առողջ ու մարդական ախտով հոգրոյն, ոյլ՝ ծուխէն դալկացած, ամնջահոգ երեսով, թթուածնի չիչը ուսին եւ շիշէն դուրս եկող խոզովակները քիթին մէջ մարդ մը: Մական ամբողջ աշխարհն այսօր լի է հակառակութիւններով, և մեր խօսքն այ այս պահուն ոչ թէ ժամանակակից աշխարհի մասին է, այլ՝ ուշ միջնադարեան իրականութեան:

Ուշ միջնադարի հայոց կենցաղին մէջ տարագէն, երգ-երած շտափենէն, հունապարհորդակուն օրացրութիւններէն եւ այլ ուշադրաւ իրողութիւններէն պատկարհի է հոնդիպիլ քանի մը տող-բանաստեղծութիւններու, որոնք ծիւղու զէմ ուղարարի իւրաքանչեւ օրինակ են եւ, անուկնկայի կը բերեն ընթերցողը. Այս ուսումնասիր-

յութիւնը կատարած է Հայաստանի Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի Պատմութեան ինստիտուտի գիտաշխատող էլիւպէթ Թաթիրեանը: Փաստօրէն հայ ստեղծագործողները միջնադարուն արդէն իսկ օգտօքն են ծիրիւ արատաւոր բլլալը եւ իրենց ստեղծագործութիւններու ընդմէջէն ուրիշներու ալ կոչ ըրած են հրաժարելու ալ ոչ օգտակար սովորոյթէն:

Այսպէս, ըստ էլիւպէթ Թաթիրեանի ուսումնասիրութեան, 17-րդ դարու կէսերուն ռմն Ակուր Սեղի գրած է տաղ մը՝ «Վասն սլախտակելոյ օրինագանդիցն», ուր, ի թիւս այլ հովիտհասարակական եւ հանրագործարան արարքներու, կը խօսուի նաեւ թմրամոլութեամբ եւ ծխամոլութեամբ տառապողներու մասին եւ այն մասին, թէ որքան սլախտակելի է անոնց զրազումը:

«Աֆիոն կընուն, թութուն խմեն
Նւ գաղ ու հացն ապակունեն»:

էլիւպէթ Թաթիրեանի ուսումնասիրութեան առաւելարար կեդրոնացած է նոյն ժամանակաշրջանի մէկ այլ հեղինակի՝ (Ռմհանէ) Թութունիի (որը նաեւ յայտնի էր իբրեւ Կ. Պոլսի պատրիարք եւ Ախթամարի կաթողիկոս) «Վասն թութունի» տաղին վրայ:

«Թէ հարցանեմք ի սուրբ գրոյն,
Գարշ եւ գաղիր ասէ զթութուն,
Որպէս մեղուն փախչի ծխոյն,
Նոյնպէս հրեշտակն յայն պիղծ հոռոյն»:

Հեղինակը համոզուած է, որ թութունին վարժուած անձնաւորութիւնը հոգիով եւ մարմինով հիւանդ է եւ իր իսկ ձեռքով կ'աւրէ իր տունը (Ձեռօքն աւեր առնէ վիր տունն): Թութունիին տաղին մէջ կը խօսի այս հրէշաւոր սովորոյթէն մարդոց կախուածութեան մասին՝ անդրադառնալով այն հանդամանքին, որ ծխողներէն ոմանք, սեփական տանը ունենալով ոչինչ, պատրաստ են պարտքով թութուն գնել:

«Փող մը չունին, որ տան հոգոյն,
Երթան պարտօք գնեն զթութուն...»:

Կ'ըսէ, որ շատեր նոյնիսկ իրենց տենեցուածքը կը վաճառեն:

«Ձապրանքն կեր կու տայ հրոյն
Գողնայ ի տանէն եւ գնէ թութուն»:

Իսկ ահաւասիկ այս տողն ալ մոլի ծխողներու մասին է:

«Որպէս բզորդ անքուն,
Ձտիւ եւ գդիչեր՝ առաւօտուն,

նասիրած է Վրդ դարու մէջ ալ տաղ, որ ստորագրուած է «Անանուն հեղինակ» եւ կը կոչուի «Պատմութիւն պիղծ թու թուին»։ Հեղինակը տաղին մէջ կը քննէ թու թուին ծագման արմատները՝ անդրադառնալով Աղամի եւ Եւայի՝ դրախտէն տըտաքուելու պատմութեան։ Ան համոզուած է, թէ զանոնք խաբող օձը թեւաւոր եղած է եւ Արարիչի անէծքէն ետք, երբ անոր թեւերը թափուած են, դեւերը ատունք հաւաքած եւ հոգին մէջ անկելով լալմացուցած են։

«Ասեն՝ տաք զեղ կորստեան
Ասկանիւնի մարդկան հոգւոյն,
Յանեա յամբեա դրախտ կ'ստեն,
Անդ տնկեցին, եզեւ թու թուն,
Սերմանեցին զշար սերմն աշխարհին,
Ակնաա է զեղ մարդկան հոգւոյն»։

Անանուն հեղինակն իր պարսաւանքի խօսքելու մէջ անմասն չի ձգեր նաեւ ծխոց հոգեւորականները՝ ամօթանք տալով անոնց, որ վատ օրինակ կը ծառայեն հաւաքացիներուն՝ այդ յիշատակութեամբ։

«Աշխարհականքն զայն տեսանեն,
Համարձակեալ յարին ի նոյն,
Ասեն՝ երէցն կարգացող,
Իենք եմք անգէտ, նա է դիտուն:
Նա է հոգիւ, մեք եմք ոչխար:
Նա որ շատէ, թէ մեղք է սա,
Մեզ ինչ փոյթ է այդ բաներուն»։

... Հաճելի դարմանք կ'ապրինք, երբ կ'անդրադառնանք այն հանգամանքին, որ այս յուրի ինկիլը հոնդիստ չէ՝ ձգած հայ իրականութիւնը՝ անդամ հեռաւոր Վրդ դարուն։ Վերոնշեալ օրինակները էյիզապէթ Թաթիրեան յայտնաբերած է Երեւանի Մատենադարանի դիւաններուն մէջ եւ կը հաստատէ, որ նման շատ արժէքաւոր թուղթեր կը պահուին նաեւ Երուսաղէմի, Վենետիկի, Վիեննայի եւ Վատիկանի պահոցներու մէջ։ «Այսօր քիչ ազգեր կան, որոնք կարող են հպարտանալ իրենց գրաւոր մշակութի մէջ արծարծուած նման ինկիլներով, իսկ ահաւասիկ, մերոնք Վրդ դարուն արդէն անդրադարձած են «հակահեղինակային պայքարին»,՝ կ'եզրակացնէ էյիզապէթ Թաթիրեան։ Եւ, իր բն. վերջաբան եւս մէկ «հակահեղինակային» քառասուղ.

«Է՛ր քրիստոնեայք ականջ արէք,
Տեսէք, թէ ինչ պիղծ է թու թուն,
Դրամ կու տան, ձգեն ի կրակն
Վնաս տունեն իւրեանց հոգւոյն»։

Պատրաստեց ԱՆՈՒՇ ԹՐՈՒԱՆՑ
Պէյրուք

Saint-Raphael, 26 Փետր. 1966

Սիրելի Ս. Վրացեան,

Անկեղծ շնորհակալութիւն կը յայտնեմ ձեր թանկագին գիրքերուն համար. որոնք գիրար կամբողջացունին բարեղէյ գուգորդութեամբ մը: Այն ճշմարիտ շահեկանութիւնը որ կը յատկանշէր Գ. հատորը «Կեանքի ուղիներուն», այդ շահեկանութիւնը կը յայտնուի հո՛ս եւս իր ամբողջական ուժգնութեամբ, ինչ որ ալ ըլլայ ձեր մշակած սեռը, յուշագրութիւն, կենսագրութիւն թէ քրօնիկ: Եթէ հոգեկան որոշ վիճակ մը, ուրկէ բացակայ չէ նազանքը, դուք ձեզ «Հայ վարժապետ» կոչել կուտայ, ձեր գիրը ոչ ինչ ունի վարժապետական, այլ շատ բան՝ փորձառու եւ հիւսելի հրապարակագիրի: Ութսուն տարեկան գրիչ մը (լաւ եւս է ըսել չորս անգամ 20 տարեկան գրիչ մը) որքան ալ որ փորձէ մնալ անանձնական, տրուած վկայութիւնը պիտի անպայման տազնասեցունէ եւ ահաբեկէ ընթերցողը, քանի որ ան կընդգրկէ ռուսահայութեան ամենէն ծգնաժանային շրջանը, զայն բերել-հասցունելու համար մինչեւ նեղ դուռը այն փրկութեան, որ կը կոչուի Մայիս 28:

Յով. Քաջազնունի չի սխալիր երբ Հայը կը սահմանէ իբրեւ մէկը որ է «տգէտ, կեղտոտ, ծածկամիտ, եսամոլ եւ չահադէտ»: Ասոնք յատկանշական գիծերն են, կարելի է ըսել, լքեալ մանուկի մը:

Արդարեւ, գոյգ մը լքեալ մանուկներ էին Թըքահայն ու Ռուսահայը, որ գացին դէպի նոյն երկնակառկա բարձունքը. ի խնդիր կապոյտ ծաղիկի մը. եւ որ իրենք գիրենք գտան ջարդուած՝ պարսպանման քարածայռին ստորոտը: Եթէ երբեք յանկարծակի փոթորիկը անմաս չէ լեռնակատարներէն, դեռատի մարմիններէ անպակաս չէ նաեւ վերանորոգիչ ուժը: Այսպէս է որ երկու արկածեալներէն մէկը բժշկուեցաւ եւ կը զօրանայ տակաւ մինչ միւսը մնաց կենդանի այլ հաշմանդամ: Ջարձանալի չէ որ երկու եղբայրներուն փոխադարձ սէրը ըլլայ անխաղախ, այլ եւ տարբեր գունաւորումով:

Նոյն Քաջազնունի սապէս կը տնօրինէ - «Թող Հայութեան կէսը, ցրուած աշխարհի չորս սողմը, օտարանայ ու կորչի»: Գրչի սայթաքում: Անկասկած: Այլ նաեւ, խօստուանինք, մարդկային ինքնապաշտպանութիւն: Ջաջարիայ: Մարգարէն կըսէ մօտաւոր բան մը - «Թող մեռնի՛ այն՝ որ կուգէ մեռնիլ, թող անհետանայ՝ այն՝ որ կուգէ անհետանալ, եւ իւրաքանչիւր ոք որ կը վերապրի, թող յօշօտէ՛ իր հարազատը»: Ձեր երկու գիրքերը գրաւականն են Հայուն վերապրելու գանկութեան: Հայը կը մերժէ մեռնիլ:

Կը մնայ Յունիս 17-ի համբաւաւոր նամակը: Նոր չէ որ պիտի բաժնեմ անոր միտք բանին: Հապա դո՛ւք. ձեր այսօրուա՞ն դատողութեամբ եւ ներկայ իրականութեան դէմ-յանդիմա՞ն: Դժուար է ինծի համար հաւատալ, որ զո՛ւտ անձնական բարեկամութիւն մը ըլլայ բաւական, հրապարակ հանելու համար միտքեր՝ որոնք կը շարունակեն նկատուիլ անհեթեթ եւ ազգավնաս. հրենգ ամբողջութեանը մէջ:

Սիրեցի նաեւ Քաջազնունիի պատմելու եղանակը: Գրագէտ մը կայ իր մէջ:

Հաւատացե՛ք, սիրելի Վրացեան, իմ լաւագոյն զգացումներուս եւ ընդունեցե՛ք իմ մաղթանքներս, ի խնդիր առողջութեան եւ բարորութեան:

ՇԱՐԱՆ ՇԱՅԼՈՒՐ

Ծանոթ. Շաշուրի առեւտր. օբյեկտը արտադրելու նպատակները և՛ յուշերը ուղղագրութեամբ:

Saint-Raphael, 28 Դեկտեմբեր 1965

Սիրելի Ս. Վրացեան,

Վեմի անդրշիրիմեան ծայրը չեր կրնար խռովիչ շեշտ մը չունենալ, որքան ալ որ ինձի ծառք ըլլային այն համակրական գագաթումները, զոր կը տածէր ինձի հանդէպ:

Վստահ եղէք, որ այդ համակրութիւնը փոխադարձ է, եւ թէ՛ ան կուգայ ինքուէն: Ճշդիւ այն պահէն, երբ ինձմէ երկտողով մը կուղէիք կենսագրական տեղեկութիւններ, ի խնդիր զեկուցում մը: Ժամանակաշրջանի մը, երբ իմ քույր գրախօսներս կը գոհանային վերամբարձ ծառքով եւ մերձաւոր ճշմարտութեամբ, այսինքն Զօսկանեանականութեամբ, դուք եղաք այն միակ անձը որ հոգածութիւնը կը ստանձնէ դիմելու բուն աղբիւրին, ի սէր այն ամէն ինչին որ մեկին է եւ որոշ:

Այդ թուականէն ի վեր կը հեռեւիմ ձեր շահեկան յօդուածներուն, որքան որ կը թոյլատրեն իմ պայմաններս: Շնորհիւ Արփիկ Միսաքեանի, յաջողեցայ ձեռք անցընել Կեանքի Ուղիներովը, ուր լաւագոյն կը յայտնուի ձեր պայծառ ոճը, հեշտահոս պատումը եւ նուրբ սրախօսութիւնը: Այլեւս չեմ յիշեր հատորին համարաթիւը (գրասէրներ ձեռքէն յափշտակեցին գայն) բայց դուք պիտի գուշակէք թէ ո՞ր հատորին կականարկեմ, երբ ըսեմ որ հոն տեղ գտած էին գլուխ մը՝ Լուկաշինի վրայ: Գատ մ'ալ Վ. Շուշանեանի յատկացեալ (այս վերջին գլուխին հետ պիտի չըլլամ համակարծիք, այսուհանդերձ, ես չա՛տ սիրում գտայ հոն ներմուծուած վրտարթամիտ ոտանաւորը, զոր դուք համեստօրէն կը նմանցունէք բօշուրի մը:

Պէտք եղաւ որ հասնիմ այս տարիքիս (63) որպէսզի առիթն ունենամ ողջունելու ողոսահայ զրջի մշակներ: Երեւանէն եկան ամոնք, անցեալ ամառ, եղ. Թօփչեանի առաջնորդութեամբ, եւ մինչ ինձի հրաւեր կըլլար երթալու Գայաստան, իբրեւ այցելու, ես ինձի կը խօստուանէի որ առաջնութիւնը ինձի չիյնար, այլ ուրիշներու: Իբրեւ մէկը այդ ուրիշներէն, գծեզ ունէի ի մտի:

Իրաւակարգի բարեշրջումը որ կը կատարուի ողոսական աշխարհին մէջ, ի՞նչ է թէ ան ստանայ աւելի ժիր ընթացք մը, եւ ժամ առաջ բացուին ձեր առջեւ նուիրական դուռները: Նախ ձե՛ր առջեւ: Պիտի երկբայիմ հաւատք ընծայելու, երբ ըսուի թէ այդ բանը ձեր գերագոյն ըղծանքներէն մէկը չէ:

Ընդունեցէ՛ք, սիրելի Վրացեան, իմ անկեղծ շնորհակալութիւններս, որոնց կը միացունեմ մաղթանքներ, Նոր Տարուոյ առթիւ:

Ձերդ՝
Շահան Շահնուր

Ծանօթ. Շահնուրի ստեղծած ողբերգութիւնը արեւմտահայերէնով արտատպագրուած:

ՕՐՀՆԵՐԳՈՒԹԵԱՄԲ՝ ՄԵԾԱՍՔԱՆՉԻՆ

Եւ եթէ ինքը սիրահարուած չլինէր Մեծաքանչին՝ չէր մտադրա-
նայ կազմել-խմբադրել այս սքանչելի հատորը: Եւ եթէ ինքը չլինէր
գրչի ա՛յն մարդը, որ սիրում, ստուապում, յուսալքում ու հաւա-
սում է այս Մեծաքանչի օրհնութեամբ, նրա ոսկետառիկ Այլը ու
Բենու՛մ չէ՛ր զգայ եւ գիտակցի նման հաստի ստեղծելու հայ տղու
հրամայականը:

Անխիյիստի դպրեմանքի դասախօս, բանաստեղծ Սարգիս Կիրա-
կոսեանի կազմած եւ խմբագրած խնդրոյ առարկայ հատորը, ներկա-
յիս ժամանակի պահանջն է ու մեր օրերի հրահանգը: «Օրհնեմբ ու-
թիւն Մեծաքանչին»՝ այսպէս է անուանել նա իր կազմած հասա-
փար ժողովածուն, որն ներկայացնում է իրենից հայոց լեզուի

նուիրումը բանաստեղծութիւններին, արձակ էջերին եւ վկայութիւններին հարուստ եւ
պերճախօս համաքանոն:

Գրքի ներածականում Սարգիս Կիրակոսիանը գրում է. «Հայ ժողովուրդի ինքու-
թեան աղբիւրը, հայ մշակութի առանցքը, հայու հաւատքին պահապանը, հայ ազգի
զոյութեան երաշխիքը, մէկ խոսքով՝ հայ ժողովուրդի անմահութեան մշտակալը՝
եւ կենսայորդ յաւերժական աղբիւր է, եւ ո՛չ միայն հաղորդակցութեան պարզ գոր-
ծիք մըն է»:

Հայ գիրերու դիւտին 1600ամեակին առիթով 2006 թուականը հռչակուեց «Հայ
դպրոցի տարի», ապա 2007ը՝ Ս.Ս. Արամ Ա. վեհափառ Հայրապետի յատուկ յի-
րով յայտարարուեց «Հայ լեզուի տարի»։ Սարգիս Կիրակոսիանի յիշեալ հատորը
արամարանական ամբողջացումն է ազգանպաստ այս զործընթացի, որի երթը տա-
կալին պիտի շարունակուի ի փառս մեր Մեծաքանչին:

Գրքում գետեղուած է Արամ Ա. կաթողիկոսի Հայրապետական Կոնդակը, որն իր
էութեան մէջ՝ սրտի եւ բանականութեան պարտադրանքով գրուած, արգէն ինքնու-
մի բանաստեղծութիւն է:

«Հայ լեզուն դարձաւ հայրենիք՝ անհայրենիք հայուն: Հայ լեզուն դարձաւ տուն՝
անտուն հայուն: Հայ լեզուն դարձաւ լոյսի շատրուան՝ աշխարհի խաւարին մէջ մնա-
ցած հայուն: Հայ լեզուն դարձաւ բոյսի փառս՝ յուսալքումի ճամբաներուն մէջ
տուայտոյ հայուն: Ըսնում է վեհափառ Հայրապետը եւ յիշեցնում ընթերցողին մեր
մեծերի խօսքը, թէ հայ լեզուն «տունն է հայուն աշխարհի չորս ծագիրուն» (Մ. Իշ-
խան), «խարխալն է նաւու, կնիքն է ինքնութեան» (Գ. Էմին) եւ «լոյս յաւերժափայլ,
որ օտար Հոյմերից երբեք չհանդեցաւ, հզօր զէնք, որի ղէմ պիտի դառնային անգոր-
նետ ու եաթաղան» (Պ. Միւսկ), իր Հայրապետական համոզումով վեհափառը գրում
է. «1600 տարիներ յետոյ նո՛յնը կը մնայ հայ լեզուն մեզի համար: Հետեւարար, սովո-
րական հոսկայրողութեամբ պէտք չէ մօտենայ հայ լեզուին: Խաչատուր Աբովիան
ճիշդ կ'իրպով բնորոշած է հայ լեզուին վճռական դերը՝ ըսելով. «Ա՛յ, լեզուն, լեզուն-
լեզուն որ շրջի, մարդ ընչի՞ նման կ'ըլլի Մէկ ազգի պահույր, իրաւը հետ ո՛րացնողը լե-
զուն ա ու հաւատը: Լեզուդ փոխիր, հաւտող ուրողի՛ր, էլ ընչո՞ւմ կարաս ասել, թէ
ո՞ր ազգիցն ես»: Մական այսօր, Շահնուրի բռնակրոյ՝ «կը նահանջէ՛ լեզուն, կը նա-
հանջէ՛», - մտահոգում է վեհափառ Հայրապետը եւ հայրական սիրով գիմում է յատ-

կապէս նոր սնունդին. «Անոր ժողովրդի գաւառներուն, մանաւանդ հայրենի ապրելու յանձնառութիւն կատարած մեր երիտասարդներուն, անմահունուն խաչասուր Արմենիանի բոսորով բանիւն. «ԶԵՎ իմ ասում, ձեզ, հայոց նորահաս երիտասարդներ, ձեր անունին մեռնիւն, ձեր արեւին զորքսն, տաք լեզու սովորեցէ՛ք, լսոյք ձեր լեզուն, ձեր հուատր յայտն պահեցէ՛ք»:

Մարգիտ կիրակոսեանի կողմից հատորի սկզբում պատահօրէն գիտեղում Արամ Ա. Կաթողիկոսի Կոնստանդնուպոլսի յաջորդում է զբքի բազմահարուստ բովանդակութիւնը. Առաջին մասում ամփոփուած են արեւմտահայերէն բանաստեղծութիւններ՝ ձօնուած հայ լեզուին:

Ն. Մեղակոսեանի «ԲՄ» մեծաքանակ զուգուշ գովքից սկսեալ մեր առջեւ բացուած է բովանդակ մի համապատկեր, որի խրատանքիւ բանաստեղծութիւնը՝ մի մարդորիտէ լինեալ է մայրենի լեզուին: Սիւպի, Վառան Թէքէեան, Սիւսանիթ, Յակոբ Օշական, Մուշեղ Իշխան, Զարեհ Քրտաբունի, Զահրա, Թորոս Թորանեան, Մեսրոպ Արճիս, Թաշճեան, Պեպօ Սիմոնեան...

Սոյն բաժնում տեղ զտած իր քննադատութեան մէջ՝ Մարգիտ կիրակոսեանը գրում է. «Ի սկզբանէ էր բանն եւ բանն էր լսար հնդուկ: Ի սկզբանէ էր բանն եւ բանն էր բոց-մեկան: Ի սկզբանէ էր բանն եւ բանն էր հայկոս արք: Ընդգծումները մերն են»:

Երիցս ճշմարտացի է այս ստղծերի հեղինակը: Եւ բնաւ պատահականութիւն չէ, որ մեր մեծաքանակում գոյութիւն ունի Էան-աւստեղծութիւն վսեմ յատը:

Գրքի չիշեալ առաջին մասը տեղի է տալիս արեւելահայ բանաստեղծութեանը, որից խրատանքիւ լինելով ձօնեղութիւն՝ ներդաշնօրէն եւ համահունչ ձուլում միահիւսում է նախորդին: Միքայէլ Նալբանդեանից, Յովհաննէս Թումանեանից, Վառան Տէրեանից, Աւետիս Իսահակեանից՝ Եղիշ Զարենցով, Նալիկ Զարեանով, Համօ Սահեանով, Յովհաննէս Շիրազով, Հրաչեայ Յովհաննիսեանով, Վահագն Դաւթեանով, Պարոյր Մեակով Եւ զեռ ալ ու ալ) հարստացած գրքի այս մասը՝ ինքնօրինակ շտեմարան է՝ մեծաքանակին ձօնուած:

Զափածոյ քերթուածներէ համայնապատկերը գալիս է յրացնելու գրքի արձակ բաժինը: Արեւմտահայ եւ արեւելահայ հեղինակների պեղարուեստական էջերը, մտորումները, հոգու նուիրական թրթրում եւ սրտի երախտաշաղախ հիպոպոմով, առիտ հայ լեզուին վերնձիւղած կոթող-յուշարձան լինեն: Ի շարս շատ եւ շատ հեղինակների՝ այստեղ են նաեւ Գրիգոր Զօհրապը եւ Արշակ Զօպանեանը, Շահան Շահնուրը եւ Մուշեղ Իշխանը, Խաչատուր Արսլանյանը եւ Աւետիք Իսահակեանը, Վարդգէս Պետրոսեանը եւ Մուշեղ Գալստեանը...

Զափագանց զնահատելի է, որ Մարգիտ կիրակոսեանը իր կազմած-խմբագրած ժողովածուում գեանգել է նաեւ այլազգի գրողների, հայադէտների ասոյթները մեր մեծաքանակի մասին: Լորոս Պայրընի, Վիքթոր Հիւկոյի՝ մեզ քաջածանօթ խօսքերին միանում է Անաթոլ Յրանսի խոստովանութիւնը. «Հայերէնը դարձան վարդի պէս գեղեցիկ է եւ հրապուրիչ. կը սիրեմ հայերէնը»: Մարգիտ կիրակոսեանի ասեղծած եւ «Գէորգ Մեկիտինցի գրական մրցանակ»ի կողմից լոյս լինեալուած այս հատորը մեծ խորհուրդ եւ պատգամ է պարունակում: Ո՛ր լեզուի մասին է այս դիրքը... Արեւմտահայերէնի... Արեւելահայերէնի... Հայ լեզուի մասին է այս դիրքը. մէկ ու միակ մեր մեծաքանակի մասին: Այն լեզուի, որին պէտք է սիրել՝ զարնանը փթթուն ու պերճարոյր ծաղկած վարդի նման:

ԹԱՄԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
Արուեստագիտութեան դոկտոր

«Վանեցի հովիւը»։ Ա. Ա. Բերդեան

677-ԻՑ ՄԷԿԸ

ՇՁՈՐՄ ԴԱԻԹԵԱՆ

Քանասիրական գիտությունների թեկնածու (1981), լրագրող, քանաստեղծ, պատմաբան, պետական-հասարակական գործիչ, «Համօ Սահեան գիտամշակութային կենտրոն» հասարակական կազմակերպության նախագահ։ Հեղինակ է մօտ քսան գրականագիտական, պատմագիտական, եկեղեցական եւ այլ գրքերի, այդ թւում՝ «Շուշի - ողբերգական ճակատագրի քաղաքը»՝ (1997 - ռուսերէն, 1999 - անգլերէն), «Սիսիանի բնակավայրերի պատմությունը»՝ (1997), «Համօ Սահեան քանաստեղծի հաւատամքը»՝ 2004, «Մարգարան Վատակը պատմիչների եւ ոչ միայն նրանց դատաստանի առջեւ»՝ 2004, «Աշնան արահետ» քանաստեղծություններ՝ 2000: Խմբագրել, կազմել եւ հրատարակել է Համօ Սահեանի «Ինձ բացակայ լիցնէր» քանաստեղծությունների ժողովածուն՝ 1999, 2003, 2005, «Համօ Սահեան, քանաստեղծը, մտածողը, մարդը»՝ 2001, «Համօ Սահեան, Դաղձի ծաղիկ» ժողովածուն՝ 2006, «Համօ Սահեան, Արցունքով լուացուած սերեր»՝ 2007, Դանիէլ Վարուժանի «Հարձը»՝ 2007: Եւ այլն:

Միւնիքը՝ ըստ Ստեփանոս Օրբելեան պատմիչի, ժ.Գ. դարավերջին ունեցել է 677 դիւղ։ Բնակավայրերի այդ ցանկը, որ նա տեղադրել է իր «Պատմութիւն նահանգին Սիւսական» աշխատութեան վերջում, դժբախտաբար, այսօր կրճատուել է երեք ստգամ։ Պատմաբանները բնակավայրերի այդ ցանկը անտեսում են Հին ցուցակ, որը Միւնիքի հազարամեայ պատմութեան ծանրակշիռ փաստաթղթերից է։

Այդ հին ցուցակից պահպանուած մի քանի տասնեակ բնակավայրերից մէկն էլ Լոր գիւղն է։

Այդ հնամենի բնակավայրի մասին առաջին գրաւոր փշտատելութիւնը վերաբերում է 839 թուականին։ Սա. Օրբելեան պատմիչը իր նշանաւոր «Պատմութիւն տանն Սիւսական» գրքում հրապարակել է Միւնեաց եպիսկոպոս (թեմակալ տաջնորդ) Տէր-Դաւթի կազմած «Յախտենական կատիլը», որտեղից իմանում ենք, որ Տաթեւի վանքի կալուածները՝ ընդլայնելու, խնդրանքով առաջնորդը դիմել է Միւնեաց Փիլիպպէ Ա ղահրէց իշխանին եւ նրանից զննել Տաթեւին յարող Արծիւ գիւղը՝ ամբողջ տարածքով։ Միաժամանակ Միւնեաց աէր Փիլիպպէն կալուածներ է նուիրել վանքին, այդ թւում եւ Տաթեւ գիւղը։ Այդ կտակ-փաստաթուղթը, որը Փիլիպպէից եւ Տէր-Դաւթից բացի ստորագրել են հոգեւոր ու աշխարհիկ մի շարք աէրեր, որոշել է նաեւ Տաթեւի վանքի տիրոջմանի նոր սահմանները, որոնց արեւմտեան սահմանը հասնում է մինչեւ Լոր գիւղի անունը կրող Լորաձորի սկիզբը։

Տաթեւի յիջակայ ահմանները որոշող յաջորդ վաւերագիրը կազմուել է 906թ., երբ աւարտուել է Տաթեւի վանային համալիրի մայր՝ Պօղոս-Պետրոս տաճարի շինարարութիւնը։ Այդ աւիթով Միւնեաց հոգեւոր աթոռը նոր գիւղեր եւ կալուածներ է ստացել Փաստաթղթի տակ, մի խումբ հոգեւոր եւ աշխարհիկ աէրերի հետ, ստորագրել են ոչ միայն Միւնեաց աէր Փիլիպպէի յաջորդ Աշոտը եւ նրա որդիները, այլ նաեւ Հայոց թագաւոր Մմրատ Բագրատունին, որ եկել էր տաճարի նաւակատիքին։ Այստեղ նշանակէս Տաթեւի արեւմտեան սահմանը համարւում է Լորաձորի սկիզբը։

Այս փաստաթղթերը, սակայն, Լորի վաղեմութիւնն ապացուցող դրաւոր աղբիւրներն են միայն։ 1950ական թուականներին ակնանւոր պատմաբան-հնագէտ Մորուս Հասրաթեանը Լորում պեղումներ կատարելիս յայտնաբերել է հեթանոս ծէսով թաղուած երեխայի դամբարան։ Այդ փոքրիկի (հաւանաբար իշխանական ընտանիքի զաւակ) բերանում դրել էին մետաղադրամ, որը կտրուել է Պարսից Նապուհ արքայի օրօք (383-389թթ.)։ Սա ապացուցում է, որ դեռեւս Հայոց թագաւորութեան շրջանում Լորը գոյութիւն է ունեցել, դուցէ եւ որաչիչ դեր կատարել ամբողջ ենթագաւառում։ Չէ որ նրա անունով էր կոչւում շուրջ 15 գիւղ ներառող այդ գետահովիտը։

Լորը ենթադաւաւում իր գերակշիռ դիրքը (Աղուերծ-Դտրբասի հետ) պահպանել է նաեւ միջնադարում։ Սա. Օրբելեանի «Պատմութեանը կցուած՝ Միւնիքի 12 գաւառների 677 գիւղերի ցուցակի համաձայն, վերոյիշեալ երկու գիւղերի շուրջը համախմբուած էին Մրուս, Մարդակաք, Տատան, Մազապնի, Լծէն, Որոտն, Ուպնի, Երեմք, Մուկուք, Մշկաձոր, Սապաաձոր գիւղերը։ Ուշ միջնադարում այստեղ կազմաւորուել են մինչեւ օրս գոյատեւող Շէնաթաղ եւ Գետաթաղ գիւղերը։

Ցետաղայ գարեբում Լորի բարձրացումը կապւում է Միւնիքում Օրբելեանների իշխանութեան հաստատման եւ հզօրացման հետ։ Ըսա սրում, եթէ իշխանութեան անցնելուց յետոյ Օրբելեանները Միւնիքի ենթագաւառներում կառավարիչներ կամ կուսակալներ էին նշանակում իրենց իշխանական տան ներկայացուցիչներին, ապա Լորում նրանք դաշն կնքեցին տեղի Որոտշահ անուանող իշխանագուն առհմի հետ։ Այդ մասին պատմութիւնը պահպանել է երկու ծանրակշիռ փկայութիւն։

Առաջինը Լոր գիւղում 1271թ. կառուցուած եւ մինչեւ օրս անփփար պահպանուած

խաչարձան-մատուռն է։ Տեղացիները այն անուանում են Սպիտակ կամ Լորիկի խաչ։ Մինչդեռ այն կառուցել է հենց տոհմատուն կրողը՝ ենթադրաբար իշխան Ռոսաշահը՝ ուսպէս դամբարան-մատուռ իր ծնողների գերեզմանի վրայ։ Սպիտակ կրաքարից կերտուած այդ ինքնատիւ յուշարձանի մէջ ազուցուած են երկու քանդակազարդ խաչքարեր։ Որոնց վրայ իննոգ կամարի տակ փորագրուած է. «Ըս Ռոսաշահ, Գրիգոր ու Լորիկ կանկնեցաք զխաչս հար իմ հալրապետի եւ մուր (մայր) - Շ.Դ.) իմ. ով կուրդայք յիշեցէք ի Քի. ի Թվ. ՉԻ»։

Միւս գրուածք վկայութիւնը ստեղծանում է Տաթևի վանքի Պաղոս-Պիարոս տաճարի հարաւային սեռն վրայ՝ փորագրուած 1273թ.։ Այդ բնդարձակ արձանագրութիւնը վաւերացնում է Միւնիքի Ռոսաշահ ենթադրութեան կուսակալ Տարսաշի՝ Օրրեյեանի կողմից Տաթևի վանքին նոր կառուածներ եւ գիւղեր նուիրելու կամ վերահաստատելու փաստը։ Ուսպէս այդ խոշոր եկեղեցուէն առաքելութեան վկայ, արձանագրութեան մէջ նշուած է նաեւ Լորիկ իշխանի թոռ Ռոսաշահի անունը։

Լոր վիւղի անառնական ու մշակութային վերելքը շարունակւում է նաեւ յետագայ տասնամեակներում։ 1547թ. յորեցի Նահապետի որդիներ Սարգիսը եւ Ամիր Հասանը գիւղամերեւում կառուցում են Ս. Աստուածածնի անուոմ մի մատուռ-եկեղեցի։ Որին իրենց պապենական հոգերն են նուիրում ինչպէս կառուցողներն, այնպէս էլ նրանց Դաւիթ եւ Միհրան եղբայրները։ Այդ արդատելին գիւղացիներն անուանում են Սարգիսի խաչեր՝ կառուցողներից պիտաւորի անունով։

Այնուհետեւ, Միւնիքի շատ գիւղերի նման, Լորը նոյնպէս ենթարկւում է թաթար-մոնկոլական արշաւանքների աւերածութիւններին, սակայն, դիմանալով, 17րդ դարի կէսերին անդամ ունենում է վերելքի մի քանի տասնամեակներ։ 1686թ. Գողթան պաւսոփ գլխաւոր քաղաք Ազոլիսի բնակիչ մահտեսի Պետրոսի որդի Խոջա Պաղոսը, ի յիշատակ իր որդիների, կառուցում է Լորի Ս. Գէորգ թաղական դրան բարաւորի վրայ իսկ 1686թ. գիւղամերձ՝ ծառի պաշտամունքը խորհրդանշող սրբափայտում կառուցւում է Մուսու Ս. Թովհանէս եկեղեցին։

Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ Լորում եւ նրա շրջակայքում կառուցուած կոթողները միայն պաշտամունքային նշանակութիւն չունէին։ Երեւանի Մատենադարանում պահպանւում են 1600ական թուականներին Լորում արտագրուած մի շարք արժէքաւոր ձեռագրեր։ Դրանցից երկուսը վերաբերում են 1618 թուականին, որոնցից մէկը Ժամագիրք է՝ ծագկուած Գալոր դրչի կողմից (ձեռ. 587), իսկ միւսը Ժողովածու է Անգրէաս դրչի կատարմամբ (ձեռ. 580)։ Այս Անգրէասը 1652թ. Տաթևում արտագրուած մի Աւետարանի յիշատակարանում իրեն յորեցի է անուանում։ Բաւական ճոխ ծագկուած մի Աւետարան էլ արտագրուել է Լորում 1659թ. Վրթանէս դրչի կողմից (ձեռ. 10299)։ Ուշագրութիւն է դրաւում յատկապէս Ժամանակի ականաւոր փխխոփայ, արամարան, քերական եւ հատարական պարծիլ Միմէոն Զուգայեցու «Գիրք տրամարանութեան աշխտութիւնը, որը Լորում արտագրել է գրիչ Արաշամը 1680թ., այսինքն՝ հեղինակի մահից երեք տարի յետոյ (ձեռ. 3382)։

Այս հանդամանքները մեզ յուշում են, որ Տաթևի Մեծ Անապոսի գրչութեան դպրոցի ազդեցութիւնը կրում էին նաեւ նրա շրջապատի գիւղերը, այդ թւում աւելի շատ՝ Լորը։ Պի կարելի կասկածել, որ հենց Լորի եւ հարեւան Գիտութալ ու Դուրրուտ գիւղերի գրչութեան դպրոցների ազդեցութեամբ էլ հիմք է դրուել այդ տարածքում դպրութեանն ընդհանրապէս։ Թատկանդական է նաեւ, որ այդ տարիներին արտագրուած ձեռագիր մատենաների յիշատակարաններից կարելի է անդնահատելի առեւտրներ քաղել Ժամանակի մի ամբողջ շարք գրիչների, մանրանկարիչների, կազմողների (քաւաղ ու յարպետների), վարպետ-նորարարացեոների, ինչպես նաեւ կրօնական դործիչների, մեկենասների ու բարեգործների, իշխանագուն այլերի եւ ազնուաշնորհ տիկնանց մասին։

Ժողովրդագրական խմտաստվ նախագէս Լորր ունեցել է վերելքի եւ վաղէջքի ժամանակաշրջաններ: Որոշակաբար տիրապետութեան տարիներէն Տաթևի վանքին տրուող հարկի չափով (12 բեռնաշափ) ենթադրում ենք, որ այն միջինից մեծ գիւղ է եղել: Այդպէս նա մնում է մինչեւ 17րդ դարի վերջը: Այնուհետեւ գիւղը սկսում է աստիճանաբար հիւծուել եւ Տաթևի վանքի 1781թ. հարկացուցակում վերին ձորի (Լորաձորի) եօթ գիւղերի մէջ 5500 դահեմէն հարկաչափով զրաւում է 3րդ, իսկ Սիսիանի 37 հարկատու գիւղերի մէջ՝ 10րդ տեղը:

Սակայն, ինչպէս ամբողջ Սիսիանի, այնպէս էլ Լորի ժողովրդագրական պատկերը ամբողջութեամբ աղաւաղում է 1795թ. սկսուած եւ մինչեւ 1830թ. տեւած պարսկական արշաւանքների եւ ռուս-պարսկական պատերազմների հետեւանքով: Ու թէեւ 1813թ. Գիւլիստանի պայմանագրով Սիսիանը, Ղարաբաղի խանութեան կազմում, անցնում է Ռուսաստանին, սակայն ռուսական երկդիմի քաղաքականութեան, ապաշնորհ դիւանագիտութեան եւ զրաւում տարած քնքրում իշխանութեան Լաւրինէլի մուսուլմանամէտ նկրտումների հետեւանքով, Սիսիանի գիւղերի մեծ մասը ամայանում ու անուպատանում է: Իսկ յետագայում էլ բնակեցւում հէնց մուսուլմաններով: Խնդիրը այն էր, որ տեղական թուրք (կովկասեան թաթար) բէկերից ունեց ռուսական իշխանութիւնները զինուորական կոչումներ էին տալիս, իրրեւ թէ նրանց համակրանքը չահելու եւ նուիրութեամբեան աստիճանը որոշելու նպատակով, իսկ սրանք էլ չարաշահում էին իրենց դիրքը եւ տենդագին կերպով թուրքերով բնակեցնում ամայացած հայկական գիւղերը: Եւ երբ 1831թ. ռուսական իշխանութիւնները կատարեցին բնակչութեան, այսպէս կոչուած, «կամերայ» ցուցակադրում, ապա Սիսիանում (կոյից եւ Սալմաստից եկած զաւթականների հետ) մնացել էր ընդամէնը 3207 հայ, իսկ Լորի բնակչութիւնը պակասել էր մօտ տասն անգամ: Այսինքն՝ գիւղում մնացել էր ընդամէնը 50 հոգի:

Յետագայ տարիներին, ունենալով ֆիզիկական դոյութեան երաշխեք, Սիսիանի հայ բնակչութիւնը սկսում է համամասնօրէն աճել եւ Լորի բնակչութիւնը 1886թ. հասնում է 6044, 1912թ.՝ 7541:

1922 - 606	1959 - 524
1931 - 538	1969 - 534
1941 - 580	1979 - 380
1951 - 531	1989 - 378:

... 20րդ դարասկզբին Լորի բնակչութեան ստուարացումը եւ կրթամշակութային աւանդների դեռեւս պահպանուած պատառիկները թելադրում են, որպէսզի այստեղ բացուի ծխական դպրոց, թէեւ մինչ այդ գիւղը ժամանակ առ ժամանակ ուսուցիչներ է ունեցել: Այդպիսով էտ նրուանդ Լաւրանը 1898թ. հրատարակած «Ազգագրական հանդէսում» Լորի մասին գրում է. «Ժողովուրդը մտաւորապէս բաւական յառաջացած է: Թէեւ ոչ մի ժամանակ կանոնաւոր ուսումնարան չէ ունեցել, սակայն տպամարդկանց թուի երկու երրորդ մասը գրագէտ է: Նրանց մէջ կայ մի համալսարանաւարա, իսկ 40 հոգի աւարտել են միջնակարգ դպրոցներ: Նոյնիակ գիւղի երկու քահանաներից մէկը աւարտել է Գէորգեան ճեմարանի դպրոցական մասը» (էջ 163):

Հասկանալի է, որ այս դարալուտ հոգի վրայ էլ պիտի սկսէր դործել եւ ասրեցտարի համրաւ վաստակել 1905թ. հիմնուած դպրոցը, որի կառուցման եւ միւս ծախսերը հոգում էր Բաքուում բնակուող լորեկներին հայրենակցական միութիւնը՝ Յովհաննէս Տէր-Մարգարեանի նախադաշնութեամբ:

Եւ, իրօք, Լորի դպրոցի 1905-1920թթ. պատմութիւնը մեծ հետաքրքրութիւն է առաջացնում ոչ միայն ոչն պատճառով, որ այստեղ ուսանելու էին պայիս Սիսիանի շատ գիւղերից, այլ նաեւ այն իմաստով, որ Լոր ուսուցչութեան էր գալիս ժամանակի կրթութեան ու ազատամիտ երիտասարդութեան բնութանին: Հետաքրքիր է, որ տասնհինգամեայ

այդ ժամանակաշրջանում Հորում ուսուցիչ են եղել քաղաքական տարրեր կոզմոնորտ-
չում ունեցող մարդիկ, որոնք ռուսական լեզուսիրտների և ժամանակի քաղաքա-
կան ազդեցությունները կրել են տարրեր տեսանկյուններից: 1908-1909 ուսումնական տա-
րում ուսուցիչ է եղել բանաստեղծ Գառնիկ Քարաշեանը: Էթնիանների այդ տաղանդաւոր
երիտասարդը ընդդժույժ զաչնակցական կոզմոնորտում ձեռք էր նրան յաջողած Արամ
Վարժապետը ընդհանրապէս քաղաքականութեամբ չէր հետաքրքրուում: Փորձուած ման-
կաժուլթ, ճեմարանաւարտ Յովհաննէս Աւչեանը, որ ծնուել էր Միսիանի Ախլաթեան գիւ-
ղում, աշխատելով մինչեւ 1914թ., ձգտում էր մէկն ինչում հաւասարակշռութիւն պաշ-
պանել: 1915-1916 ուսումնական տարում Հոր ուսուցիչ եկած Ակսել Բակունցը ինքնա-
տիպ կեցութեամբ ունէր եւ ընդմիջող քննադրութիւն: Իսկ 1919-20թթ. ուսուցիչ աշխատած
Պարախիւսեանցի (Միսիան) Պատուական Ղազարեանը անմնացորդ բոլորեւիկ էր ու կրքոտ
լեզուսիրտական:

Մինչգեւ 1915թ. Գէորգեան ճեմարանի 16ամեայ ուսանող Արեքսանդրը Հոր էր եկել
ուսուցչութիւն անելու: Ոչ միայն նրա համար, որ այդ գիւղի դպրոցը հուշակուած էր, այլ՝
հանգումանքների թելադրանքով. «1915-16 ուսումնական տարում, եւ իր համառօտ կեն-
սագրութեան մէջ դրում է Ա. Բակունցը, - զաղթի պատճառով փակուել էր ճեմարանը,
եւ ես այդ տարին ուսուցիչ «հրաւիրուեցի»: Զանգեզուրի Հոր գիւղը...»

Այդ ամառ ես ֆիլիստին էի տպել կարծեմ սոցիալ-դեմոկրատական մի թերթում մեր
քաղաքացիի եւ զաւառական ազմիրնիստրացիայի դէմ: Ինձ բանաարկեցին, եկաւ «փո-
թորիկ» եւ ես բանասերկութեան Յէրդ օրը ուղարկուեցի, որպէսզի ուսուցիչ զնամ այն
հեռաւոր գիւղը՝ Հորը:

Իբրեւ, Ա. Բակունցը Շուշի «Փայլակ» թերթի 1915թ. Յունիսի 20ի հ.135ում «թեղ զնա-
ցող» կեղծանուամբ ֆիլիստին է տպագրում, ընկադատելով Գորիսի քաղաքացուի Մա-
թեոս-իւկ Տէր-Գրիգորեանին: Վերջինս Միսիանի Դարբաս գիւղի մելիքական ծագում
ունեցող թէկնորի շառաւիղն էր, աւարտել էր Հազարեան ճեմարանը, Բաքում կատարել
հասարակական, բարեգործական աշխատանքներ, այնուհետեւ եկել էր պատական
կենտրոն՝ Գորիս, նշանակուել յանտապետ: Մասնակցելով 1911թ. ընտրութիւններին,
դարձել էր քաղաքացիութիւն: Արտայայտելով Գորիսի, այսպէս կոչուած, տպատամիտ երի-
տասարդութեան ջանկութիւնը, Ա. Բակունցը ֆիլիստինը տպագրել էր հէնց 1915թ. ընտ-
րութիւնների նախաշեմին՝ մեծուպէս՝ վտանգելով քաղաքացիութիւն քաղաքական, հասարա-
կական ու բարոյական վարկը: Եւ հէնց «փոթորիկն» էլ այդ իմաստով էր եղել, որովհե-
տեւ քաղաքացիութիւն ոչ միայն խիստ զայրացել էր ֆիլիստինի ռեից, այլ նաեւ այն պատ-
ճառով, որ ժամանակին նողաստել էր, որպէսզի Գորիս քաղաքի 132 ազդեցիկ դէմքեր
միջնորդէին՝ պատանի Ակսելին ընդունելու Գէորգեան ճեմարան: Գորիսում նախընտ-
րական պայքարն այնքան սաստկացած էր եղել, որ այն պարձել էր նաեւ Բաքուի թիրիթե-
րի քննարկումներին նիւթ. «Այս պատմական օրերին, - 1915թ. Օկտոբրի 21ի համարում
գրում էր Բաքում լոյս տեսնող «Արեւ» թերթը, - Գորիսը բաժանուել է երկու կուսակ-
ցութեան ու շարունակում է «պայքարել»: Երիտասարդութիւնը քաղաքացիութիւնը տրու-
թեան նախորդակին յոտ մոծնալի դէմ է նախկին քաղաքացիութիւն վերընտրութեան: Քա-
ղաքացիութիւն ունի պաշտպաններ եւ ընդդիմախօսներ: Պայքարն անայժմ զոռում-գո-
չումներով է աւարտում»:

Ինչեւիցէ, քաղաքացիութիւն 1915թ. չի բնորոշում, իսկ Ա. Բակունցն էլ սկսում ու 1916ին
աւարտում է իր ուսուցչական կենսագրութեան այս մենաւոր տարին:

Ա. Բակունցի լորեան չրջանի մասին գրել են նրա կեանքն ու դործը հեռագօտող հա-
մարեա բոլոր զրաւանադէաներն ու պատմարանները (Ս. Աղարարեան, Բ. Իշխանեան,
Ռ. Բախչեան), սակայն աւելի քան մտերմիկ մի յուշ է թողել նաեւ Հորի դպրոցի սան, յետա-
դաշում մեծահամբու գիտնական-հնէարան Մորուս Հատրաթեանը: «Բակունցը ուշ աշ-

Ես տեսայ Արեքսանդր փարթապետին, որ այնքան մեծ յարդանք եւ հեղինակութիւն ունէր մեր զիւղում: Եւ հիմա էլ տասնամեակների միջոք անսնում եմ նրան՝ կանգնած մարգերի ամենաբարձր բլուրի վրայ, «Կուրգանին» մօտ, մեռքը դէպի Գաւարոյնու օրասնորէր պարգած: Տեսնում եմ նրան... Եւ յուշերիս մէջ նրա ապստոկան կերպարի տառջ իրենց ծերմակ գլուխն են խնարհում իմ ծննդավայրի երախտապարտ լեռները»:

Այս փաստի մասին յիշելով, Համօ Սահեանը նկատի ունէր նաեւ հայրենի Լուս եւ հարեան Շէնտթաղ զիւղերի միջեւ մի քանի տահմանամերձ հողակտորների պատկանելութեան վիճարանութեան հանգումները, որը մօտ երկու հարիւր տարի դարձել էր երկու զիւղերի միջեւ թշնամութեան ու արհամարհանքի պատճառ: Ա. Բուկունցը ընդամէնը մի ալլելութեան ընթացքում հարթել էր այդ պարսւոր վէճը: Յետադայում նա այդ համայնապատկերի վրայ տեսնող որձել է իր «Ծիրանի տափը» սքանչելի պատմուածքը:

Այդպէս Ակսել Բակունցը Լորաձորի մարզկանց համար ընդմիջող մնացել էր որպէս իրենց ցաւերը հասկացող, անելանելի վիճակից մարդկանց դուրս բերող պետական պորձիչ եւ իրենց կողքին ապրող զիւղացիների ու լինութեան գեղարուեստական պատկերները վերարտադրող արուեստագէտ: Մեծ գրողի հէնց այդ առաքելութեան քնարական ընդհանրացումներէն է ծնուել Հ. Սահեանի լուսառեղծութիւններից մէկը, որ գրուել է Ա. Բակունցի 1955ի երկրորդ յայտնութեան օրերին.

Լացացրել է ինձ քո վանդունը Բադին,
խոնարհ աղջիկը ինձ գերել է մանկուց,
վրնջում է դեռ սպիտակ քո ձին
Իմ յուշերի մէջ, ով Ակսել Բակունց:

Արձապահեմ է իր դու մեր ձորերի՝
Անտառներն ի վեր փռուած սարերին...
Եւ շառաչի հետ այս մեծ օրերի
Միջուկի վանին ես տանում դարերին:

Միջուկի կանչը դարերին տանող գրողը մինչեւ վերջ էլ մնաց Գաւափների երդը պարերին տանող լուսառեղծ Համօ Սահեանի պաշտամունքը եւ նրան Սիւնեաց աշխարհում մշտապէս ուղեկցող յուսոյ աստղը:

Լուրի կրթամշակութային պատմութեան մեր վերոյիշեալ լինութեադրութիւնը հնարաւոր կը լինի ամբողջացնել, եթէ կարողանանք լինութեադրել նաեւ Լորաձորը որպէս բնութեան առեղծուած: Մեր համագմամբ հէնց պատմութիւնն ու բնութիւնն են ձեւաւորել Համօ Սահեանի ուղիարհայեցքը, իսկ յետադայում էլ մշտապէս մնացել որպէս նրա ներշնչանքի ու աշխարհաճանաչման չցամաքող ակունքներ: Ըստ որում, այս պարագայում եւ ընդհանրապէս Համօ Սահեանի ստեղծագործութեան մէջ բնութիւնը չի ներկայանում որպէս հրաշալիք կամ գեղագիտական արժէք, պեղեցկութեան խորհրդանշ կամ բնապատկերների ամբողջականութիւն: Համօ Սահեանը որպէս գեղադէտ երբեք բնութեան դոփերիչ չի եղել, առաւել եւս՝ չի եղել բնութեան նկարիչ, ոչ էլ բնադաստիների վարպետ: Նա ստեղծել է բնապատկերներն ամբողջականութեամբ, ինչպէս իր ինքնատիպ համակարգը, որը կառուցուած է անձնաւորութեւ, շնորոգութեւ բնութեան եւ բնական մարդու փոխյարաբերութեան ու փոխհարաբերման հիմքի վրայ: Եւ եթէ նա կենսաբան իտալացի Է. Դրուսի է մարդու եւ բնութեան շփումների ու փոխյարաբերութեան բոլորովն համար անասնի կողմերը, ապա բանաստեղծական աշխարհում փնտռել ու գտել է տեղի չառայող փոխյարաբերութեան ներքին, հոգեկան, մեղ համար անտեսանելի կապերը: Եւ քանի որ հէնց այդ կապերի փոխուծութեանն է նուիրուելու այն աշխատութեան

բաղկից Երուսաղիմ, Լալայեանը առաջինը դարձրեցին ուսումնասիրելով Սիւնիքի քննակիչ-
ների սովորույթները, ընտանեկան բարքերը, հնույթիչներն ու սրբավայրերը, պաշտա-
մունքային առանձնատեսակները, իսկ հրատարակած «Ազգագրական հանդէս»-նե-
րում քաղմաթիւ օրինակներ է բերում, որոնք առնչուած կամ վերաբերում են ոչ միայն
հեթանոսական պաշտամունքի թեւեռացումներին, այլ նաեւ վայրի մի շարք կենդանի-
ների ու թռչունների, հսկայ քարածայրերի, քարայրների, աղբիւրների, դաշտերի ու ան-
տառների երկրագրութեանը: Միծեռնակի պաշտամունքն էլ խորհրդանշում է, օրինակ,
Նրդ դարում հեթանոսական մեհեանի վրայ (չառ հետաքրքիր ներքին յօդուածք ունե-
ցող) կառուցուած Միծեռնակաբնէ: Սիւնիքի Ազգահիշ (այժմեան Քաջաթաղ) պաշա-
ռում, հինգ թռչունի անուն կրող Աղաւնոյ գետի անուն: Այսպէս է նաեւ տեղացիների
կողմից պաշտուող Ազգաւախաչը: Մինչեւ 1903-06թթ. հայ-թուրքական ընդհարումները,
ամէն տարի Համբարձման եւ խաչվերացի (Սուրբ Խաչ) տոներին այստեղ հաւաքում
էին մի քանի տասնեակ հազար ուխտաւորներ, եւ ըստ Ե. Լալայեանի, այդ օրերին մոր-
թում 1200-1400 ոչխար՝ որպէս մատաղ:

Եւ եթէ այս ամէնին աւելացնենք Լորաձորի բազմադէմ բնուորատկերը՝ դէպի Տաթե-
ւի մենաստանը տանող, կանաչներից հրդեհուած շեռնապարով, բազմերանդ ծաղկների
քողով զլխին Գեազրէյ սայլով, լատակը շեռեւացող Տատեայ ձորով եւ արծուադէմ Որինի
քարով, ժայռածերպերից զլխովայր կախուած անտառներով ու ձորալանջերին մեղուի
փեթակների նմանուող անակներով, կ'ունենանք նախաշխտրհան քառսից ծնուած մի
փոքրիկ Հայաստան աշխարհ:

ՇՉՈՐՍ ԴԱԻԹԵԱՆ

Բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու

- 1 Ստեփանոս Օրբելեան, «Սիւնիքի պատմութիւնը», Եր., 1986թ. էջ 195 եւ 212:
- 2 Տես նաեւ Ե. Դաւթեան, «Սիւնեաց ազնուաշնորհ տիկնայք», Եր., 1996թ. եւ «Ավանաւոր սիւնեցիներ-Սիսիան», Եր., 1998թ.:
- 3 Տես՝ Տաթևի վանքի «Թեթուկ» կոչուած յիշատակարան-մատեանը, Սատեմադարան, ձեռ. 6271:
- 4 Լորի դպրոցը, որ ընդամենը երկու դասասենեակ ուներ, կառուցուել էր գիւղի գերեզմա-
նատանը: Զամօ Սահեանը մի առիթով խօսելով Հայաստանում հողի նկատմամբ անխնայ վե-
րաբերումների փաստերի մասին, բերում է սակաւախող Լորի օրինակը, որովհետեւ գիւղացիներ-
ընթերցանողները անվերապա օրինակ են հանդիպում հողի կառուցելու որոշումը, սակայն ոչ ոք
չէր համաձայնել մի քանի քառակուսի մետր հող յատկացնել երկու դասասենեակ կառուցելու
համար: Ուստի շէնքը կառուցուել էր ընդհանուր սեփականութիւն հանդիսացող գերեզմանո-
ցում:
- 5 Բնագիրը պահուում է Գորիսի Ա. Բակունցի տուն-թանգարանում:
- 6 Ա. Զատարթեան, «Յօդուածների ժողովածու», Եր. 1995թ., էջ 33:
- 7 «Գրական թերթ», «Արեւը բարձրացում է սայրից», 1959թ. հ.43:
- 8 Նույն տեղում:
- 9 «Որոտան» թերթ, 1974թ., N 47:

ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆ ՈՒ ԱՐՑԱՆԵԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ ՈՐՊԷՍ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՄԱՆ ՆՈՐ ՓՈԽ

Հայկական հարցն ունի քաղաքական, պատմական իրաւական հիմքեր. Միջազգային յարաբերութիւնները 20րդ դարի 80ական թուականներէջ զարգանում էին այն ուղղութեամբ, որ պատմական անցեալը մղւում էր յրացուցիչ փաստարկների փաթեթ, առաջնութիւնը վերապահելով քաղաքական պատմութեանը, որի միջոցով էլ չորսը էր ուղւում յրացնել, ընդունել կամ մերժել ազգամիջեան յարաբերութիւններում ծագած այն հրեւոյթները, որոնք առնչւում էին տարածքային խնդիրներին:

Ճնդումներով տարածքային ամբողջություն պահպանություն ունակելու, դրանով փորձ էր արվում պահպանել նաև առկա վիճակը, որովհետև արտամական անցնալի անժխանելի փոփոխությունները հրամայարար պահանջում էին ալգերի ինքնորոշման իրաւունքի ճանաչում. մի հասկացություն. որը խարխելու էր այնպիսի պետական կառույցներ, որոնք ստեղծուել էին հենց այդ իրաւունքի կոպիտ խախտումներով: Այստեղից էլ, ստորածքները պահպանելու խնդիրը ընդունում էր որպէս առաջնային կարգաթիւնակ, հակառակ դէպքում վտանգի տակ էր դրուելու որոշ երկրների ներկան, նաև սպաղան:

Աւելին՝ ՄԱԿի գլխաւոր Ասամբլիայի 1948թ. ընդունած «Մարդու իրաւունքներ» հռչակագրում, 1986թ. ՄԱԿի «Ճնտնական, սոցիալական եւ մշակութային իրաւունքների մասին», «Քաղաքացիական ու քաղաքական իրաւունքների մասին» որոշումներում (պակտերում, ուխտերում) տարածքային ամբողջականութեան մասին շկայ որեւէ յիշատակում, մինչդեռ ամբողջութեամբ է աղգերի ինքնորոշման իրաւունքը որպէս առաջնահերթ, հիմնարար կարգաթիւնակ. 1975թ. Հելսինկիում իՄՆԿ-ի յարաբերութիւնները կարգաւորելու խոստումների ու զիջումների համատեքստում, թէեւ ընդունուեց տարածքային ամբողջականութեան բանաձեւը, յայտարարեց թէ՛ ընդունման պահին, թէ՛ այսօր, որպէս մնայուն աւանդական պահանջ ի ներկայանում, որովհետեւ 1954-2004 թթ. աշխարհում իրականացուել են միջոցաւումներ, հանրաքուէներ, որտեղ քերականութիւնը վերապահելով մարդու իրաւունքներին, լուծուել են 10-ից աւել տարածքային վեճեր, հակամարտութիւններ:

Հայկական հարցի պատմական հիմքերը անփնտելի են. Աշխարհի շատ ժողովուրդներ ճանաչելով այն ցուցաբերում են իրենց յարգանքը հայ ժողովրդի պատմական արժէքների նկատմամբ: Արժէքներ, որոնք անհնար է ծառայեցնել քաղաքական այս կամ այն դրսեւորումներին, որովհետեւ դարերի պատմութիւն ունեցող հայութեան կենսագրութիւնը, նրա գերիկների գոյութիւնը մնայուն են միջազգային յարաբերութիւնների համակարգում:

Հայկական հարցի նկատմամբ ժխտողական մօտեցումներն ունեն չուրջ 200 տարւայ վաղեմութիւն եւ այն կապուած է Ռուսաստանի հետ: Ժխտելով Հայկական հարցի լուծման ցանկացած տարրերակ, միջազգային այդ ուժերն իրենց ապահովագրում են Ռուսաստանի, Մերձաւոր ու Միջին Արեւելքում, նեղուցներում ներկայութիւնից:

Այդ առթիւ պատկերաւոր մեկնարանութիւն է տալիս Ն. Աղսնցը, միաժամանակ պարզաբանելով Անդլիայի հակահայկական քաղաքականութեան արժատները. «Քաջ յայտնի է, որ հայերը միշտ ձգտել են ղեկի Ռուսաստան եւ յուսադել, որ նա կ'օգնի իրենց ազատուելու թուրքական լծից ու քանակայութիւնից: Հայերի այս ուստոյիքական միտումը, որն աճել ու զարգացել էր դարերի ընթացքում, Անդլիային անհամատեղելի էր թւում Ասիայում ունեցած իր շահագրգռութիւնների հետ: Այն ժամանակից, երբ Անդլիան եկաւ համոզման, որ հայերի ռուսական կողմնորոշումը անտուսանելի է, նա իր աջակցութիւնն ու համակրանքը տուեց քրտերին, հակառակ հայերի, ի դէմս որոնց նա աւանդում էր Ռուսաստանի դաշնակիցներին ու գործընկերներին Անգլոկովկասից վերջինիս առաջնադարձան ճանապարհին: Ռուսաստանի դէմ պատնէջ տեսլանքները նպատակով Քուրտիստանը քաղաքական օրգանիզմ դարձնելու պաղափարը լինելով շրջանառութեան մէջ»:

Այն կատարուեց հուլիսի համար անսպասելի: Ռուսաստանը փոխանակ պաշարելու այդ հրապարակում, առհասարակ, անհրաժեշտ էր քրտափրկություն ցուցաբերեց, «փոխանակ ամրապնդելու իմ գիրքերը այդ երկրում» (Հայաստանում — Յ. Զ.)¹:

Դժբախտաբար 200 տարի ուսնահարելով հայ ժողովրդի իր պատմական հայրենիքում մայրենի իրաւունքը, աշխարհաքաղաքական յարաբերութիւնների ուղղորդողները, սակայն չեն մոռանում, երբեմն չիչեցնում են, որ պատմական ճշմարտութիւն հաստատելով, վերականգնելով հայ ժողովրդի իրաւունքները, հարուածների, փրկման վտանգի առկայութիւնը մի պետութեան, որը տարածաշրջանում չունենալով պատմական տրամաւներ, իր գոյութիւնը պահպանում է դերտէրութիւնների հակամարտութիւնների հաշուին:

Ժամանակները փոխելով աշխարհաքաղաքական յարաբերութիւնները, մտնելով նրանք են աշխարհի հակադրութիւնների, պատմական իրադարձութիւնների ճանաչման պահը, որոնցից է նաեւ հայոց Մեծ Եղեռնը: Այդ գործընթացը լուր պատմական ճշմարտութիւնն ճանաչման, հայասիրութեան դրսեւորում է: այս մի մարդ ժողովրդի իրաւունքի ճանաչում:

Այս ուղղութեամբ ցանկացած քայլ, միջոցառում, որոշում իր դրական լիցքն է հաղորդում հիմնախնդրի արդիականացմանը, հանրահաշակմանը:

Միջազգային որոշ կազմակերպութիւններ առաջնային ընդունելով պատմական ճշմարտութիւնն ու իրադարձութիւնները արդարացի դնահատելու հրամայականը, անդրադարձ են կատարում մարդկութեան պատմութեան այն դրսեւորումներին կատմամբ, որոնց արժանի որակումներից, գնահատումներից, դատաւարտումից է կախուած համաշխարհային հանրութեանը արիւնալի իրաւիճակներից ապահովագրումը:

Հայկական Հարցի, հայոց Մեծ եղեռնի ճանաչման գործում կարեւոր ներդրում էր ՄԱԿ-ի բրիտանացի մասնաւոր Բենջամին Վիթաքերի եւ միջազգային իրաւունքի խոշոր մասնագէտ Ռաֆայէլ Լեմկինի կողմից հայոց Մեծ եղեռնի ընդունումը որպէս ցեղասպանութիւն ճանաչելու եզրակացութիւնը: Այն 1983թ. Օգոստոսին ընդունուեց ՄԱԿ-ի «Մարդկային իրաւունքներ» ենթակոմիտէի կողմից: Կոմիտէի անդամ 15 երկրներից միայն իՍՂՄ ներկայացուցիչը, հակաանալի պատճառներով, դէմ քուէարկեց րանաձեւին:

Ենթակոմիտէից առաջ, 1983թ. Օգոստոսին Կանադայում գումարուած եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը 1915թ. թուրքերի իրականացրած կոտորածները որակեց ցեղասպանութիւն եւ դիմեց ՄԱԿ-ին՝ ճանաչելու այդ պատմական ճշմարտութիւնը:

1984թ. Ապրիլի 13-16ը Փարիզում Սորպոնի համալսարանի դահլիճում դուժարուած ժողովուրդների Մշտական Դատական Ատենան, տուեմին նստաշրջան հրաւիրելով հայոց ցեղասպանութեան առիթով, ընդունեց որոշում, որտեղ հիմք ընդունելով միջազգային իրաւունքները, ՄԱԿ-ի 1948թ. Դեկտեմբերի 9-ի կոնվենցիան, արձանագրում էր:

3. «Երիտթուրքերի կառավարութիւնը մեղաւոր է այս ցեղասպանութեան համար, նկատի ունենալով 1915-ից 1917թթ. ընթացքում կատարուածը:

4. Հայերի ցեղասպանութիւնը նաեւ «միջազգային յանցագործութիւն է», որի համար պէտք է պատասխանատուութիւն կրի թուրքական պետութիւնը, առանց

պատրուակելու այն հանդամանքը, թե՛ նախկին ու ներկայ պետությունների միջև յուրօրդականություն չկայ՝ օրոշապատանառություններին խուսափելու համար:

5. Այդ պատասխանատվությունը առաջին հերթին պահանջում է պաշտոնապէս ճանաչել ցեղասպանությունների իրողությունը եւ հայ ժողովրդի կրած համապատասխան կորուստները:

6. Միաւորուած Ազգերի կազմակերպությունը եւ նրա Իրաքանչիւր տնդամբ իրաւունք ունի պահանջելու այս ճանաչումը եւ դրանով աջակցելու հայ ժողովրդին՝:

Միջազգային դատարանի մեկնարանություններն չընդունող հաստատումը մէկ անգամ եւս ամրագրեց դեռեւս 1965թ. Հայաստանի խորագրութեան միջազգային կոնգրեսի բանաձեւը, որը հայոց Մեծ եղեռնը պահանջում էր որպէս «աղաւթին հարցը մի ամբողջ ժողովրդի բնաջնջման ուղիով լուծելու» հրէշաւոր ծրագիր:

1985թ. Արդեւորման եւ Ուրուգուայի հայոց ցեղասպանությունը դատաւարտող որոշումները ընդունեցին:

1984թ. երեքսարեայ քննարկումները յետոյ, անտեսելով Թուրքիայի յամառ դիմադրությունն ու սպառնալիքները, խաղաղաւնքները, վարձու մամուլի կողմից սկսած հակահայկական քարոզչությունը, իրադարձությունների խեղաթիւրումները, Եւրոպական պառլամենտը Ծուխի 18ին Հայկական հարցի լուծման բանաձեւ ընդունեց:

«Դ. Նկատի ունենալով, որ Թուրքական պետությունը մերժում է ցեղասպանութեան մեղադրանքը որպէս անհիմն»:

Ե. Հաստատելով, որ Թուրքական կառավարությունը, մերժելով մինչեւ օրս ճանաչել 1915թ. ցեղասպանությունը, շարունակում է աշխարհով դրկել հայ ժողովրդին իր սեփական պատմութեան իրաւունքից:

Զ. Նկատի ունենալով, որ պատմականօրէն ապացուցուած հայկական ցեղասպանությունները մինչեւ այժմ ոչ ենթարկուել է քաղաքական դատաւարտման եւ ոչ էլ ստացել համապատասխան հատուցում:

Է. Նկատի ունենալով, որ Թուրքիայի կողմից հայկական ցեղասպանութեան ճանաչումը այսուհետեւ կը դիտուի որպէս հայերի նկատմամբ բարոյական իրաւունքի վերականգնման խորապէս մարդկային ահա, միայն պաշիւ կարող է բերել Թուրքական կառավարութեանը:

Ը. Խորապէս ակոստանք յայտնելով եւ դատաւարտելով 1973-ից 1986 թուականների ընթացքում հայկական խմբաւորումների անիմատ ահաբեկչութիւնը, ինչպէս նաեւ բաղմաթիւ մահափորձերը, որոնց հետեւանքով զոհուելիս կամ վիրաւորուելիս բազմաթիւ անմեղ մարդիկ, ինչը դատաւարտուեց հայ ժողովրդի ճնշող մեծամասնութեան կողմից:

Թ. Նկատի ունենալով, որ բոլոր իրաւաբանորդ Թուրքական կառավարութիւններն անհաշտ դիրքորոշումը Հայկական հարցի նկատմամբ ոչ մի կերպ չի նպաստել յարաւածութեան թուլացմանը:

Ն. Այն կարծիքն է յայտնում, որ Հայկական հարցը, ինչպէս նաեւ Թուրքիայում աղղային փոքրամասնութիւնների հարցը պէտք է քննարկուեն Թուրքիայի եւ Եւրոպական տնտեսական համադրոճակցութեան միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնների շրջանակում: Ընդգծում է, որ դեմոկրատիան կարող է արմատապէս հաս-

առատուելի մի երկրում այն պայմանով միայն, եթե այդ երկիրը ճանաչի եւ հարստացնի իր պատմութիւնը իր էթնիկական եւ մշակութային աչազանութեամբ:

2. Գտնում է, որ ողբերգական իրադարձութիւնները, որ տեղի ունեցան 1915-1917 թուականներին Օսմանեան կայսրութեան ասորածքում հայերի նկատմամբ, հանդիսանում են ցեղասպանութիւն, համաձայն «Յեղասպանութեան յանցագործութիւնը կանխելու եւ դրա համար պոտենցիալ մասին» կոնվենցիայի: Ընդունուած ՄԱԿի զլխաւոր Ասամբլեայի կողմից 1948 թուականի Դեկտեմբերի 9ին:

Նշում է միաժամանակ, որ ժամանակակից Թուրքիան պատասխանատու չի կարող համարուել Օսմանեան կայսրութեան հայ ընտելութեան ողբերգութեան համար եւ ամենայն հաստատակամութեամբ ընդգծում է, որ պատմական այդ իրադարձութիւնների ճանաչումը որպէս ցեղասպանութեան առիթ չի կարող հանդիսանալ քաղաքական, իրաւական կամ նիւթական որեւէ պահանջի այսօրուայ Թուրքիայի նկատմամբ:

3. Պահանջում է Եւրոպական խորհրդի ճշում դորժադրել ներկայիս Թուրքիան կառավարութեան վրայ, որպէսզի վերջինս ճանաչի 1915-1917 թուականների հայերի հանդէպ կազմակերպուած ցեղասպանութիւնը եւ աղպիսով նպաստի քաղաքական երկաստութեան հաստատմանը Թուրքիայի եւ հայերի յիացօր պատուիրակների միջեւ:

4. Երեւում է նրանից, որ հայ ժողովրդի դէմ ունեցւում երիտթուրքական կառավարութեան կողմից գործադրած ցեղասպանութեան մերժումը ներկայիս Թուրքական կառավարութեան կողմից, Յունաստանի հետ գոյութիւն ունեցող վիճելի հարցերում միջազգային իրաւական նորմերի կիրառումից հրաժարումը կիրառուած, Թուրքական օկուպացիոն գործերի պահպանումը, ինչպէս նաեւ քրտական իրադարձութիւնների ժխտումը այդ երկրում (Թուրքիայում) իսկական պառլամենտար դեմոկրատիայի քաջակայութիւնը, անհատական, հասարակական ու յոտկապէս կրօնական աղատութիւնների ոնտահարումը՝ այս ամէնը հանդիսանում են անյաղթահարելի արգելքի: Եւրոպական Տնտեսական համագործակցութեան կազմի մէջ Թուրքիայի հնարաւոր ընդունման հարցի քննարկման համար:

5. Նկատի ունենալով տեղի ունեցած «հայ ժողովրդի» ողբերգութիւնը, միանում է ազգային ինքնատիպութիւնը պարզացնելու նրա ցանկութեանը, նրա յաւանդութեանը իր իրաւունքները որպէս փոքրամասնութիւն եւ անարգել օգտուելու մարդու եւ քաղաքացիների իրաւունքներից: Ինչպէս որ դրանք սահմանուած են Մարդու իրաւունքների Եւրոպական կոնվենցիայի դրոյթներում ու նրա համապատասխան արձանագրութիւններում:

Այնուհետեւ Եւրոպայումնտի որոշումը խօսում է Թուրքիայում ազգային փոքրամասնութիւնների իրաւունքների տանահարման փաստերի, նրանց մշակութային արժէքների նկատմամբ ոտնձգութիւնների, յուշարձանների, ճարտարապետական ժառանգութեան պահպանման, խորհրդային Միութիւնում հայութեան ազատութիւնների խախտումների մասին, դատապարտում դրանք եւ հայ եւ Թուրք ժողովուրդներին կոչում հաշտութեան, ապա յանելադրում:

«13. Կոչ է անում Եւրոպական տնտեսական համագործակցութեան անդամ երկրներին՝ հռչակելու» 20-րդ դարում դորժադրուած ցեղասպանութիւնների եւ

մարդկության դեմ ուժգնորոշումներ չի շարունակում, մասնաւորապէս դեռ ղեկավարում է հայերի և հրեաների»¹։

Եւրոպայում ընդհանուր առմամբ փոխանցուէր ինչպէս կազմակերպութեան անդամ երկրներին, այնպէս էլ Թուրքիայի, Իրանի, ԽՍՀՄ կառավարութիւններին, ինչպէս զինուոր քաղաքացիներին։

Եւրոպայում ընդհանուր առմամբ լուրջ ներդրումն էր Հայկական հարցի ճանաչման ու լուծման ճանապարհին։ Մեկայի աշն հետեւ էր բաւարար չինելու աստիճանից, այն առումով, որ որոշումը առաջարկութիւն էր ցեղասպանութիւն կատարած պետութեան իրաւաջորդ կառավարութեանը եւ հաւատում էր, որ ցեղասպանութիւնը ճանաչելու դէպքում անգամ, Թուրքիայի ներկայիս կառավարութիւնը որեւէ պարտաւորութիւն չի ստանձնելու աշխարհափառ հայութեան առջեւ, անգամ չէր լուծուելու նրա պատմական Հայրենիքի նկատմամբ իրաւունքների հարցը։

Չնայած այս կարեւոր լայնածաւալումներին, որոշումը դաւանադրել էր դառնում Եւրոպայում Թուրքիայի մեղաքի առումով, այնքան ժամանակ, քանի որ եւ նրա կառավարութիւնը չէր ճանաչել զործադրումը ուժգնորոշումները՝ Բարեբախտաբար, առ այսօր էլ որոշումը պատճէ է դարձել Թուրքիայի այդ ձգտումների դէմ։

Այնուամենայնիւ Եւրոպայի հարցի միջազգայնացման ճանապարհին, աշխարհի ժողովուրդները հեղինակաւոր այդ կազմակերպութեան վերադարձին իր իսկ էութեամբ եւ տեղաշարժ մտցուեց Հայկական հարցի նկատմամբ դիմորդականութեամբ։

1995թ. Ապրիլի 14-ին, Ռուսաստանի Պետդուման դատաւարուից հայաց ցեղասպանութիւնը եւ Ապրիլի 24-ը համարեց յիշատակի օր։

Առ այսօր հայաց ցեղասպանութիւնը պետականօրէն ճանաչել են 22 երկիր, այդ թւում, Արգենտինան՝ 1985թ., Ուրուգուայը՝ 1985թ., Ռուսաստանը՝ 1995թ., Կիպրոսը՝ 1995թ., Յունաստանը՝ 1996թ., Լիբանանը՝ 1997թ., Աւստրալիան՝ 1997թ., Բելգիան՝ 1998թ., Շուեդիան՝ 2000թ., Վատիկանը՝ 2000թ., Ֆրանսիան՝ 2001թ., Իտալիան՝ 2001թ., Կանադան՝ 2002թ., Հոլանդիան՝ 2004թ., Սլովակիան՝ 2004թ., Շուեդիան՝ 2004թ., Եւրոպայի 2004թ., Հոլանդիան՝ 2004թ., Վենեզուելան՝ 2005թ., Աւստրիան՝ 2005թ., Լիտուանիան՝ 2005թ., Լեհաստանը՝ 2005թ., ԱՄՆ 40 նահանգներ, Եւրոպայի հարցը, Եւրոպայի հարցի անդամ 11 երկիր, Եւրոպայի համաշխարհային կազմակերպութիւնը, Ժողովուրդների դատարանը։

1980-1980-ական թուականների ազդեցին պարթեւներ, Հայրենիքում եւ փոխադրում իրականացում միջոցառումները, Հայկական հարցի բարձրագոյնում նոր մարտավարութիւնը մոտադրութեան դրկից պոկեց հայ ժողովուրդի ազգային դերակրորդ եւ այն անդափոսեց քննարկումների ասպարէզ, որտեղ առաջնային էր համարում հայութեան իրաւունքների վերականգնումը պատմական Հայրենիքի նկատմամբ, ինչը սարսափի ու բռնու գիմորդութեան, պետական մակարդակի լնդդիմութիւն էր ստեղծում Թուրքիայում։

Նոր մարտավարութեան, ապա նաեւ ռազմավարութեան մշակումը դառնում էր անհրաժեշտութիւն։ Այս խնդիրների լուծման ամենամեծ արդելքը յարուցում էր Խորհրդային վարչակարգը, որը որդեգրելով հրաժանելը, որ անհրաժեշտ սկզբունքը, 1936թ. ստալինեան սահմանադրութեան դրոյմաները, նախադրարարում էր ժողով-

վերջներին ինքնորոշման իրաւունքն ու ազատութեան ձգտումները ինկղելու մի նոր ժողովածուի տակ՝ զօրեղ նախաձեռնում էր ազգային հանրապետութիւններին պարտադրել նաեւ լեզուի մոռացութեան եւ ուսաց լեզուն պետական լեզու ճանաչելու խնդիրները լուծումը:

Բրեժնեւեան սահմանադրութեան նման հակումները բոլորքի ու դիմադրութեան հզոր չարժեան սկիզբ հանդիսացաւ ազգային հանրապետութիւններում: Խորհրդային Հայաստանի մոտաւորականութիւնը, ազգայնական ուժերը իրենց ձայնը միացրին Ռւկրաինայի ու Մերձկայի ժողովուրդների հետ ազգերի ձուլման իւրաքանչեւ այդ փորձարկումը առդի առեց ու ազգային հանրապետութիւններում պետական լեզու ճանաչուեց ազգային լեզուն: Այս բարեյաջող աւարտը խոշոր ներդրում էր Հայկական հարցի ազգային առթիւ: Հայկական հարցը ազատուեց եւս մէկ արհեստական արգելքից:

Գնալով հասունանում էր բոլշեւիկեան կայսրութեան ճգնաժամը: Ցուական թուականներին այն արդէն անժխտելի իրողութիւն էր: Խորհրդային նոր ղեկավարութիւնը երկիրը փրկելու նոր ուղի ընտրեց: Ասպարէզ բերուեց դորաւաւի-եան վերակառուցումը, որը խոստանում էր ոչ միայն տնտեսական վերելքի ապահովում, այլեւ քաղաքական ու ազգային ազատութիւններ: Վերջին հայեցակէտերը ընդունելով արդէն ազգային խնդիրները լուծման բարենպաստ իրավիճակներ, Խորհրդային կայսրութեան բռնադատուած ժողովուրդները բարձրացրին իրենց ազգային խնդիրները: Այդ ժողովուրդների առաջին շարքերում էր հայ ժողովուրդը: Ակունք էր Հայկական հարցի լուծման ազգային ազատագրական պայքարի նոր փուլը:

Աղբրեջանի «Եղբայրական» հանրապետութեան պահիժուրքիսական ծրագրերի իրագործմանը նուիրուած ղեկավարութիւնը, 70 տարի չարունակ իրականացնում էր հակահայկական քողաքականութիւն, որի արդիւնքում հայութիւնից ի սպառ զստարկուեց Նախիջևանի ինքնավար յորջոյժուող հանրապետութիւնը: Նոյն զստարկուեց հայաբնակ հայութիւնը: Վերակառուցման մարդասիրական նկրտումները գնահատելով կոմունիստական ղեկավարութեան իրողութիւնը, ճիշդ արժեւորելու ձգտումներ, Արցախի հայութիւնը առաջիններից մէկը բարձրացրեց պատմական ճշմարտութիւնը վերականգնելու պահանջը: Սկսուած ցոյցերի ու միտինգների վերջնակէտը հանդիսացաւ 1988թ. փետրուարի 20-ի Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի խորհրդի 20-րդ դրամարման նստաշրջանի որոշումը, որով Աղբրեջանի, Հայաստանի, Գերագոյն խորհուրդների դիմում յղուեց ԼՂԻՄը ՀԽՍՀ-ին վերաժիւղութեան համար: Դիմումը ոչ մի հակասութիւն չունէր դործույ սահմանադրութեան նկատմամբ, այն արաւայատում էր Աղբրեջանական կայսրութեան թի տակ տոյրուող հայութեան արդար պահանջը:

Արցախեան իրողարձութիւնները լայն արձագանգ ստացան Հայաստանում: Մէկ օր անց՝ փետրուարի 21-ին, Երևանի Ազատութեան (Թատերական) հրապարակում օրում արուեց առաջին հանրահաւաքը, որը ղեկավարում էին ի. Մուրադեանը, Ս. Կապուտիկեանը, Վ. Սարուխանեանը: Հանրահաւաքների ալիքը տարածուեց ամբողջ հանրապետութիւնում: Ցուցարարները, սկզբնական շրջանում, հաւատ ընծայելով վերակառուցման կարգախօսներին, յուսալով, որ ի վերջոյ արդար լուծում կը ստանայ Հայկական հարցի Արցախեան հատուածը, Ազատութեան հրապարակ էին

բերում երկրի ղեկավարութեան նկարները, վանկարկում «Լենին», «Պարտիոն», «Գորբաչով» րառերը: Հաւատալի առաջատարները այրուեցին Փետրուարի 21-ի սրտու- մից յետոյ, երբ արցախահայտեթիւնը որակուեց «ծայրայեղական» եւ կենարոնը սկսեց լայն համագործակցութիւն հաստատել ադրբեջանական ղեկավարութեան հետ, ամէն կերպ օժանդակելով, առաւ հրահրելով հակահայկական քաղաքականութիւնը: Հան- րահաւաքներում թէեւ արծարծուեւ էին կենտրոնի րացայայտ հակահայկական դո- ծերակերպի դէմ քայլեր ձեռնարկելու խնդիրներ, սակայն հայ ժողովուրդը ըմբռնու- մով վերադարձուեց Փետրուարի 26-ի Գորբաչովի պատասխանատւութեան կոչող ելոյթին, գա- դարեցրեց հանրահաւաքները, նորից յուսալով, որ վերջապէս կենտրոնը յենուելով պատմական ճշմարտութեան վրայ, հարցին կը մօտենայ լրջութեամբ:

Արցախեան շարժման առաջին փուլում հանրապետութեան կոմունիստական դե- կավարութիւնը շրջադարձից չըմահայեցութիւն եւ կամովին դիրքերը գիջեց արդէն մեծ վստահութիւն ձեռք բերած շարժման կազմկոմիտէին: Փաստօրէն երկրում ստեղծուեց երկկիշխանութիւն. «Ղարարագ» կոմիտէն իր բազմաթիւ ենթակառուցնե- րով վերածուել էր փաստական իշխանութեան, որն էլ պայմանաւորեց նրա համազ- դային կարգադիմակը: Նոյնիսկ այս պայմաններում, հակառակ ադրբեջանական իշ- խանութիւնների, որոնք միաձուլուել էին հակահայկական շարժմանը, հանրապե- տութեան ղեկավարութիւնը հեռու մնաց շարժումից, ինքն իրեն դրեց սաարի կար- դադիմակում եւ հեղինակագրկուեց: Կենտրոնը զգալով շարժման համազգային լինոյ- թից քիտոյ հետեւանքները, որպէսզի սկզբնաւորման չըթանում իւեղղէր շարժումը, նախապատրաստեց ու թողարկեց Փետրուարի 28-29-ը Մումգոյլիթում իրականաց- նելու կոտորած, որը այն կոծկելու, համաշխարհային հասարակութիւնից զոհերի քանակը թաքցնելու նպատակով յայտարարեց, թէ սումգոյլիթեան «անկարգութիւն- ներին» զոհ են դնացել 27 հայեր, նաեւ ադրբեջանցիներ: Մինչդեռ Ազատութեան հրապարակում հնչած վիայութիւնները հաւաստում էին հարիւրաւոր զոհերի մա- սին: Եարժումը «ադրբեջանական գործօնով» խեղդելու սաղրանքները նոր թափ էին ստանում: Ամբողջ հանրապետութիւնում դրանցում էին թուանաւորումների րազ- մաթիւ դէպքեր, հանրապետութեան ադրբեջանցի բնակչութեան «ծանր» վիճակի մասին հաղորդագրութիւնները սփռում էին կենտրոնական հեռուստատեսութեան եւ մամուլի էջերում: 1988թ. Յունիսի 15-ին հայ ժողովուրդը սոսնց իր առաջին քաղ- թանակը: Նրա կամքով դումարուեց ՀԽՍՀ Գերագոյն խորհրդի արտահերթ նստաշը- ջան. որը որոշեց համաձայնութիւն տալ ԼՂԻՄի մարզկոմի մայր հայրենիքին վերա- միաւարուելու որոշմանը եւ դիմեց կենտրոնական Գերագոյն խորհրդին՝ հաստատե- լու ժողովրդի կամքի արտայայտութիւն որոշումները: Դժբախտաբար նախապատ- րաստական այս լրջանը լանկատ մնաց արցախեան շարժման կազմկոմիտէի ուշադ- րութիւնից, արժհետեւ հայեացքները բեւեռուեցին Յուլիսին Մոսկուայում դումար- ուելիք ԽՍՀՄ Գերագոյն խորհրդի նախագահութեան նիստին: Հայ ժողովրդի ներ- կայացուցիչներ Վ. Համբարձումեանը, Ս. Համբարձումեանը, Վ. Պետրոսեանը ԼՂԻՄի մարզկոմի քարտուղար Յ. Պօղոսեանը թէեւ ջանացին գործաշուկեան րիրտ մտածո- ղութեանը հասու դարձնել Արցախեան խնդիրը, սակայն նիստն աւարտուեց Գորբու- չովի կողմած սցենարով: Գլխաւոր գերակատարի ցանկութեամբ ու թելադրանքով մերժուեց ալցախահայտեթեան որդարացի պահանջը, այն որակուեց սոցիալ-տնե-

սական բնույթի յուզումներ եւ «միջոցառումներ» մշակուեցին մարզի վիճակի բարելաւման առթիւ:

Համայն հայութիւնը պէկամութեամբ ընդունեց կոմունիստական վարչակարգի հակաժողովրդական նոր դրոշմը, որն իր արտայայտութիւնն ստացաւ Նոյեմբերի 7-ի սոնակատարութեան ժամանակ: Ծարժմանն վերընթաց ուղու արտայայտութիւնն էր նաեւ 1988թ. Նոյեմբերին զուարուած ՀԽՍՀ Գերագոյն խորհրդի արտահերթ նստաշրջանը, որը մերժեց ինքնիշխան ՀԽՍՀ սահմանադրութիւնում փոփոխութիւններ մտցնելու, ընտրութիւններին նոր կարգ սահմանելու հրամանագրերը, որոշեց, որ հանրապետութիւնում կեանքի կը կոչուեն կենտրոնի ընդունած այն որոշումները միայն, որոնք չեն հակասի հանրապետութեան շահերին:

1988թ. իրադարձութիւններէջ ծանրագոյնը 200.000 մունղալթուածներին ներգաղթն էր հանրապետութիւն: Հայաստանի ղեկավարութիւնը թէեւ միջոցառումներ մշակեց խնդիրը լուծելու, բռնադադլթուածների համար տարրական կենսապայմաններ ստեղծելու ուղղութեամբ, սակայն ամբողջ ծանրութիւնը իրենց վրայ վերջերին «Հարարադ» կոմիտէն ու նրա մասնաճիւղերը: Կենտրոնը անտարբերութիւն դրսեւորելով հայութեան զանգուածային տեղահանութեան նկատմամբ, նախապարստում էր նոր հարուած:

Արցախեան շարժումը հայութեան 70ամեայ պարտադրուած լուծեան արտայայտութիւնն էր: Ծարժման սկիզբը դեռեւս չէր կանխորոշել նրա բուն էութիւնը: Հանրահաւաքների մասնակիցները չէին էլ կարող մտածել, որ պաշտարելով Արցախի վերամիտւորման համար, փորձ է արուած կոտլել բոլշեւիկեան կայսրութեան ժողովուրդների բռնադատման մեքենան, որ պաշտարելով Արցախի համար, օրակարգ է բերում կոմունիստական վարչակարգի մերժումը սկզբունքը՝ ժողովուրդներին ինքնորոշման իրաւունքը, որ արցախեան խնդրի բարձրագոյնը հէնց ինքը: Հայկական Հարցն է, տարիներ շարունակ խնդրուած մի խնդիր, որ քմահաճօրէն օղտապործուել է խորհրդային դիտնադիտութեան կողմից: Արցախեան շարժումը Հայկական Հարցի լուծման նպատակակէտի վերածուեց 1988թ. Նոյեմբերի 22-ին, երբ ժողովրդի պարտադրանքով ՀԽՍՀ Գերագոյն խորհուրդը օրէնք ընդունեց «Օսմանեան Թուրքիայում հայերի 1915 թուականի ցեղասպանութեան դատապարտման մասին»: Միաժամանակ առաջարկութիւն արուեց դատապարտելու 1915թ. հայերի ցեղասպանութիւնը: ՀԽՍՀ Գերագոյն խորհրդի որոշմամբ Ապրիլի 24-ը այդուհետ դառնալու էր սնմեղ գոհերի յիշատակի օր: Առաւել զնահատելի էր Գերագոյն խորհրդի որոշումը հակահայկական բոլոր, յատկապէս 1921թ. Մարտի 16-ի Մոսկուայի եւ Հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագրերը ապօրինի հանաչելու առթիւ յանձնաժողով ստեղծելու մասին:

Այսպիսով, Արցախեան շարժումը որդեգրում էր Հայկական Հարցը լուծելու դադափարախօսութիւնը: Կենտրոնը, ընկան է, որ իր իսկ մեղքով շարժումը հոստենացման փուլ մղելու պէտք է նայէր թշնամանքով եւ հայութեան ազգային դադափարախօսութիւնը դիտարկելու էր ծայրայեղական ու ազգայնամոլական:

Ծարժման, ասել է՝ Հայկական Հարցի լուծման վերընթաց ուղին խաթարուեց, կունդ առաւ 1988թ. Դեկտեմբերի 7-ի ուղէտալի երկրաշարժի հետեւանքով: 27000 զոհ, 530000 անօթեւան, 17% ընակթոնդի ուներում, 170 արդիւնաբերական ձեռնար-

Իրա մէջէն նմ երբ, 1200 անասնապառհասիւն կառույցների ոչնչացում, ընդհանուր վնասը 13 միլիարդ ուսրլի կենտրոնը այն կարծիքին էր, որ հայութեան ստացած էրորմասնա-
րար հարուածը մոռացութեան գիրկը կը նետի Հայկական Հարցը: Սակայն, Դեկտեմ-
բերի 10-ին այցելելով ապէստի գօտի, Մ. Գորբը ոչ ոքի տէրանտես եղաւ հայութեան տն-
միտ կամքին: Տաւալկեիւն նպատակով մօտենալով գոհուած թառնիկների գրայ սպա-
ցող գիւմրեցի ծերունուն, Մ. Գորբաչովը սահմուկեց, երբ արցունքախոտը ծերունին
նրան հարցրեց. «Ո՞նչ է լինելու Հարաբադի հարցը»:

նրան հարցրեց՝ «Ի՞նչ է լինելու Հարաբաղի հարցը»։
Պահք նպաստաւոր գտնելով, հայ ժողովրդին օգնութեան առաքելութեամբ Հա-
յաստան եկած Մ. Գորբաշովի հրամանով ձերբակալուեցին 1988թ. Մայիսին կազմա-
ւորուած «Հարաբաղ» կոմիտէի անդամները, իսկ Մարտին խորհրդային «ազատա-
ւորութ» քառալոր արդէն բռնազավթել էր Երեւանը, կենտրոնի թեղադրանքով Ազրեյա-
նը ոկօել էր Հայաստանի չրջափակումը։ Այս միջոցներով կենտրոնը փորձում էր
խնդրել հայ ժողովրդի ազգային պաշտպանական պայքարը։ Սադրանքները յաջոր-
դում էին իրար։ Աշխարհի առաջագէ՛ծ մարդկութիւնը, խորհրդային մտաւորական-
ների ընտանին իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրին։ Հայաստանի պաշտպանութեան,
Արցախեան Հարժմանը օժանդակելու նպատակով Ռուսաստանում ստեղծուեց
«կրիկ» ֆուֆտէն, հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Մ. Դուդինի գլխավորութեամբ։
Փրանսիայի իշխանութիւնները քաղաքացիութիւն հետոհեցին «Հարաբաղ» կոմիտէի
բարձր անդամներին։ Համաշխարհային կարծիքը ոչ միայն չզգաստացրեց, այլև նոր
ոճրագործութեան մղեց գորրաշովեան իշխանութեանը։ 1989թ. Յունուարին, Նախո-
րօք նորից ստպարէզ բերելով «ազրեյանական գործօն» հասկացութիւնը, աղբը-
ջանական մարզակերներէն յիշեցնելով Բաքուի հայութեան գոյութեան մասին, կազ-
մակերպուեց Բաքուի հայութեան կոտորածները ու արաքսուման գործողութիւնը։
Դա կենտրոնի եւ աղբեյանական ազգայնամոլութեան ծրագրուած քաղաքականու-
թիւնն էր։ Եթէ Սաւոյանիթում բանական «ուշադրաւ» կրեք ժամով, ապա Բաքում
մէկ շաբաթով։

Մէկ շաբաթով:

Փաստը կենտրոնը սատար կտեղեկում աղբիւրներին ռեզիւնանական ռեզիւններին: Հան-
րապետութեան երկու քաղաքներում կուգամիւրդեցին ցեղապանութիւն, իսկ լուսն
Հայկական սարածքներին սկսեցին արտաքին ընկերներին, որոնց տեղը Հայկական սարած-
քներին էին քաղաք ցեղին ներկայացուցիչները:

1989թ. գարնանը հայ թաղաքական կենտրոնում տեղի ունեցավ «Հայ ազատագրության համալսարան»-ի ստեղծման մասին հռչակագրի ներդրումների համաժողովը։

Հայկական Հարցի զարգացման խոչըր իրադարձությունը տեղի ունեցավ 1990թ. Դեկտեմբերի 1-ին: ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Արցախի Ազգային խորհրդի Համատեղ նիստը ՀՀ և, Լեռնային Ղարաբաղը յայաարարեցին միաւորուած, Կենտրոնը ցուցարեւելով Հայկական Հարցի նկատմամբ իր խնամական վերաբերմունքը, 1990թ. Յունուարին չեղեալ յայաարարեց այդ որոշումը, որը սակայն արգելիչ ազդեցութիւն չունեցաւ, իրադարձութիւնների յետագայ զարգացման վրայ: Անբիւն, Ժողովրդական լայն շրջանները եկան այն եղրականութեան, որ իր մայրաժուտին մատեցող խորհրդային կայսրութեան վլատակների տակ շմալու Համար անհրաժեշտ է

վճռական զործողությունների դիմել երկիրն ու ժողովրդին փրկելու համար, որի երաշխիքը կարող էր տալ միմիայն սեփական պետականությունը: Ժողովրդի կամքի արտայայտությունն էին 1990թ. Մայիսին կայացած Գերագույն խորհրդի ընտրությունները: Նույն տարի Գերագույն խորհրդի նախագահ ընտրվեց Լ. Տէր Պետրոսեանը: 1990թ. Օգոստոսի 23-ին ընդունվեց Հայաստանի անկախության «Հռչակագիրը», 1991²¹ Մեպեմբերին անցկացվեց հանրաքուէ, որի ընթացքում հանրապետության բնակչության 94%ը արտայայտեց անկախության օգտին: 1991թ. Հոկտեմբերին հանրապետության նախագահ ընտրվեց Լ. Տէր Պետրոսեանը: 1991թ. Դեկտեմբերին փլուզվեց ԽՍՀՄ-ը եւ նրան փոխարինելու էր Անկախ Պետությունների համագործակցությունը (ԱՊՀ), որը կենտրոնացրել էր Դեկտեմբերի 21-ին Արմա-Աթալույում, 11 անկախ պետությունների ստորագրած համաձայնագրով:

Հայկական պետականության վերականգնումը խոչըր իրադարձություն էր: Այն Հայկական Հարցի լուծման նոր փուլի ամրագրումն էր, ժողովրդի կամքի արտայայտությունը: 71 տարի անց հայ ժողովուրդը հատուկ բազմաթիվ նպատակներ իրագործմանը եւ սեփական պետական գոյության պայմաններում ձեռնամուխ եղավ Արցախեան հարցի լուծմանը, այն դարձնելով անկախ պետականության ամրապնդման Հայկական Հարցի լուծման դրաւականը:

Հայկական Հարցի ազգային ազատագրական փուլի կարեւոր իրադարձությունները ծաւալում էին Արցախում: Արցախեան շարժումը, որ անցել էր հասունացման փուլ, համայն հայությանը բերեց այն կարծիքին, որ Արցախում է լուծուելու Հայկական Հարցի մի հատուածը: Կենտրոնի եւ ադրբեջանական ազգայնամոլության սաղարաններին ի պատասխան, 1991թ. Մեպեմբերի 2-ին Մտեփանակերտում գումարումեց մարզային եւ Եւհումեանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջան, որտեղ ընդունուեց «Լեւոնային Ղարաբաղի հանրապետության հռչակման մասին» հռչակագիր: Այն, միջազգային դիտորդների ներկայութեամբ, հաստատուեց Դեկտեմբերի 10-ի հանրաքուէով, որտեղ Արցախի հայությունը միաձայն յնուրեց անկախութեան ուղին: 1992թ. Յունուարի 2ին հռչակուեց Արցախի անկախությունը եւ ընտրուեց Գերագույն խորհուրդ Արթուր Մկրտչիանի նախագահութեամբ: 1992-1994թթ. Արցախի հարցը միջազգայնացուեց: 1992թ. Արցախեան հիմնահարցը լուծելու նպատակով ստեղծուեց Մինսկի խումբը, որը ինքնին նշանակում է, որ Եւրոխորհուրդը Արցախեան գերխնդիրը առանձնացնում է յեւրոխորհուրդային շրջանի միւս խնդիրներից, հիմք ունենալով հիմնահարցի պատմական, իրաւական արմատները:

Ադրբեջանի ղեկավարությունը թիկունքում ունենալով Թուրքիայի պաշտպանությունը, փորձում էր խնդիրը լուծել ազգական ճանապարհով: Ակտուեց ադրբեջանական բանակի յայնաճաւալ յարձակումը: 1992թ. երկրամասում կառավարութեան յիւացորություններն սաանձնեց Պաշտպանութեան Պետական կոմիտէն՝ Ռ. Քոչարեանի գլխավորութեամբ: Համայն հայությունը ուժերը կենտրոնացրեց Արցախի պաշտպանութեան համար: Արցախ էին շտապում նորանոր ջոկատներ, հայ ազատամարտիկները յուցարեքում էին հերոսութեան եղակի օրինակներ: 1992թ. մեծաթիւ հզօր յարձակման շնորհիւ, Փետրուարին ոչնչացուեց Խոջալուի ռազմական յենակէտը, Մայիսի 9-ին ազատագրուեց Ծոշին: Պատասխանելով 1993թ. ադրբեջանական բանակի յայնաճաւալ յարձակմանը, հայ ազատամարտիկները ազատագրեցին Մարտակերտի

շրջանի մեծ մասը, անուանափոխուած Հայկական տարածքներ Քեյրաջաթը, Լաչինը, ոչնչացուեցին Աղդամի, Ֆիզուլիի, Կուրաթլուի, Ջերրաջէյի ռազմական յենակէտերը, որոնց հսկողութիւնը անցաւ Հայկական ուժերի ձեռքը: Աղբրեջանական րանակի խայտառակ պարտութիւնը անկարող էր փրկել փորձուած խորամանկ Հ. Ալիեւը, որին 1993թ. ընտրեցին Աղբրեջանի նախագահ: Զգալով, որ ռազմական ճանապարհով հնարաւոր չէ իրականացնել ծրագրերը, պաշտօնաւոր, որ Հայկական ուժերը կ'ապստաղեն բռնադաշտուած նորանոր տարածքներ, 1994թ. Մայիսի 12-ին, Ռուսաստանի միջնորդութեամբ, համաձայնուեց զինադադարի առաջարկին: Մկուեց Արցախեան հարցի լուծման դիւանդրոտական փուլը:

Արցախեան հերոսամարտը Հայկական Հարցի ազատագրական պայքարի նոր փուլին բերեց նշանակալի նուաճումներ. Աշխարհի առաջադէմ հասարակութիւնը ընդունելով հայ ժողովրդի արդար պայքարը, անկարող էր դուրս դալ միջադաշին կազմապարհելու եւ Արցախեան ինքիւր տանելով բանակցութիւնների փուլ, փորձում էր համոզել տարածքային ամբողջականութեան միջազգային նորմերը թմբկահարող աղբրեջանական քարոզչութեանը, որ Արցախում միջազգային յարաբերութիւնները հանդիպել են աւանանշատուկ իրադիմակի, որտեղ ժողովրդի արեան գնով ձեռք բերուած անկախութիւնը ժողովուրդների ինքնորոշման իրաւունքի նոր դրսեւորում է. իրաւունք, որն համարժէք է սահմանների անձեռնմխելիութեան դադմային եւ հաշուի պէտք է նստել ժողովրդի կամքի հետ:

Ազատագրական անձնագործ պայքարի գնով, համայն հայութեան քաջարի պայքարի շնորհիւ Հայկական Հարցի Արցախեան հատուածը թէեւ ոչ վերջնական, բայց լուծում ստացաւ եւ հայութեան հայրենիքի մի հատուածը փրկուեց պանթուրքիզմի երախից, ստանալով ազատ ու անկախ ապրելու իրաւունք:

Հայկական Հարցի ազատագրական փուլը թէեւ չի աւարտուել, չի գրանցուել նրա վերջնական յաղթանակը, սակայն ակնյայտ է, որ հայ ժողովուրդն իր բազմադարեայ պատմութեան ընթացքում հետեւելով 1918թ. մայիսեան հերոսամարտերի օրինակին, կերտեց իր ազգային գերիւնդրի լուծման հերոսական ճանապարհը եւ կազմաւորեց հայկական երկրորդ անկախ պետութիւնը:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԶԱՏԻԿԵԱՆ

Պատմական Գիտութիւնների թեկնածու, Երեւան

1 Աղոնց Ն., Հայկական հարցի լուծման շուրջ, Երեւան, 1989, էջ 93-94:

2 Նոյն տեղը:

3 Խուրշուդեան Լ., Հայկական հարցը, Երեւան, 1995, էջ 65:

4 Խուրշուդեան, նշուած գիրքը, էջ 65-69:

ՎԱՀԷ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆԻ «ՊԱՐՈՆ ԿԱՐՊԻՍ» ԹԱՏԵՐԱԿԸ

Վիպական ու թատերական իր գործերով, Վահե Պերպերեան ժամանակակից մեր գրականության մեջ ծանոթ անուն է ասելի բան երկու տասնամեակ է Վեր. Ամոր անունը արձանագրուած է գեղանկարիչներու լուսատախտակին վրայ եւս (*):

Թէեւ Վահէին անմիջական «շրջանակը» ասելի բան 30 տարիէ ի վեր Լոս Անճե-լըսն է, հարաւային Քալիֆորնիան, սակայն անոր գրական ու բեմական արտայայ-տութիւնները չեն «բանտարկուած» աշխարհագրական այս տարածքին մէջ, այլ տարածք գտած են հայկական այլ զաղութներու մէջ, որոնցմէ Լիբանանը, Վահէ-ին ծննդավայրի ու արմատներու ծլարձակման հողի հանգամանքներով. բնական կարգով իւրայատուկ տեղ ունի թէ իր կեանքին եւ թէ գրականութեան մէջ:

Վերջին 10-15 տարիներում, գրող Վահեն մեր գրադարաններում անլցուց վիպական գործեր, թեև ամոր «առաջին սեր»ը՝ թատրոնն է, որում հրապույրը ցինջներգրաւած է պատանութեան՝ աշակերտական օրերէն: Յիշատակուած մօտիկ անցեալին, ան հանդէս եկաւ նաեւ կատակերգական-կատակաբանական քանի մը մենախօսութիւններով, որոնցմէ գոմէ առաջինը ունի գրական արժէք ու արժանիք (մենախօսութիւնները հաստորով չեն հրատարակուած, այլ մատուցուած են տեսաներիզներով):

Եւ ահա, 2008ի սկիզբը, Վահեն վերադարձաւ իր «առաջին սիրոյն»՝ թատրոնին, ու Լոս Անճելըսի շրջանին մէջ բեմ հանեց «Պարոն Կարպիս» թատերախաղը, որ ներկայացուեցաւ անելի քան երեք ամիս (հազուադէպ երեւոյթ ու ուրախալի նուաճում նոր ժամանակներուն): Սպասելի է, որ «Պարոն Կարպիս»ը այցելէ նաեւ այլ գաղութներ:

«Պարոն Կարպիս»ը երեք կերպարներ բեմ հանող թատերական գործ է (կը յուսանք, որ անիկա լոյս տեսնէ առանձնատիպ): Անիկա ներկայացուեցաւ երկու խումբով, այսինքն, ներկայացման տարբեր օրերու՝ իւրաքանչիւր կերպարը մարմնաւորեցին երկուքական դերակատարներ, ինչ որ իւրայատուկ պարագայ է մեր թատրոնի պատմութեան մէջ ու գործին մեկնաբանութեան տուաւ տարբեր նրբերանգներ:

Լյս սիւնակներուն մէջ, մեր նպատակը պիտի չըլլայ կեդրոնանալ թատերակի ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԻՆ վրայ, այլ պիտի աշխատինք լուսարձակի տակ առնել թատերակը՝ իբրեւ գրական արտայայտութիւն, այն համոզումով, որ «Պարոն Կարպիս»ը, մախընթաց գործերէն տարրեր ու գիծեր շարունակելու կողքին, Վահէին գրականութիւնը քանի մը քայլ յառաջ կը տանի:

Նախ եւ առաջ արձանագրենք, որ մեր գրականութեան մէջ, յատկապէս սփիւռքի, թատերականը մնացած է լուսանցքի վրայ, մեր գրողներուն մախասիրութիւնը կ'երթայ արձակին (վէպ, պատմութիւն, եւայլն) եւ բանաստեղծութեան (չափածոյ թէ այլ): Գետեւառառ, երբ գրող մը թատերակ կը գրէ, արդէն յանդուգն գործ կատարած կ'ըլլայ, որովհետեւ ան պէտք է բեմական գործի յղացքը ունենայ, ապա պէտք է սպասէ, որ բեմադրիչի մը ուշադրութիւնը գրաւէ, յետոյ նաեւ կարենայ թատերական խումբ մը «ապահովել» գործը ներկայացնելու համար: Անշուրդ չ'ըլլար ըսել, թէ թատերական գործ մը վէպ չէ, որ մարդս ընթերցումով բաւարարուի, այլ անիկա պէտք է բեմ ելլէ, որպէսզի զարմուի բեմի փորձաքարին ու ըստ այնմ արժեւորուի: «Պարոն Կարպիս»ի պարագային, Վահեն միայն նուագազոյն չափով մտահոգուած էր այդ հարցերով, որովհետեւ թատերակը հիմնուած է երեք գործող կերպարներու վրայ, իսկ բեմադրիչը... նոյնիմջն հեղինակն էր: (Այս նշումները չենք նստատեղ իբրեւ քաղցրէշ կամ գերադրական զնահատական, այլ իբրեւ իրողութեան մը հաստատումը):

Անմիջապէս բացատրենք նաեւ մեր նշած «երեք գործող կերպարներ» արտայայտութիւնը. կերպարներն են 80ամեայ Պարոն Կարպիսը, զաւակը (")՝ Ժիրայրը, ու թոռը՝ Խաժակը, այլ խօսքով՝ ընտանիքի մը երեք (եւ ոչ միայն երեք) սերունդներու ներկայացուցիչները, որոնք յառաջ կը տանին երկու արարնոց թա-

տերակին գործողութիւնները: Թատերակը, սակայն, կը տարածուի բեմէն անդին եւս, որովհետեւ կան նաեւ բացակայ տիպարներ. օրինակ կան երկրորդ զաւակը՝ Շանթն ու անոր զաւակները, կան Պարոն Կարպիսին ընկերները, բարեկամները, տունէն արտաքսուած եւ ուրացուած դուստրը՝ Ծովիկը, իր հոգատարութիւնը յանձն առած կին մը՝ Զերմինէ, մինչեւ անգամ... ութ տարի առաջ մահացած կինը եւայլն: Անոնք ընթերցողին-հանդիսատեսին կը ներկայացուին յիշեալ երեքին միջեւ խօսակցութիւններուն, բախումներուն ու անոնց կատարած պատումներուն ճամբով, եւ նոյնքան կենսական դեր ունին գործողութեան զարգացման մէջ:

Առաջին պատկերներէն իսկ, հանդիսատես-ընթերցողը կը ներգրաւուի յիշեալ երեք սերունդներու բացայայտօրէն արտասովոր յարաբերութիւններուն ու բախումներուն մթնոլորտին մէջ. ծերունի Պարոն Կարպիսը եապէս Լիբանանի հայկական կեանքի որոշ մէկ ժամանակաշրջանի արտադրութիւնն է. սակայն ներկայացուցիչը չէ ամբողջ սերունդի մը, այլ այդ սերունդէն որոշ «դասու» մը, իր շրջապատին մէջ ազդու հեղինակութիւն է եղած (զոնէ ինք այնպէս կը կարծէ, նկարագիրը կերտուած է որոշ ժամանակաշրջանի մը գործօններուն ազդեցութեամբ. յետոյ ինկած է Նորթ Դոլիվուտ, ուր կ'ապրի Նոր Աշխարհին արտառուցութեանց առթած (ոչ միայն մշակոյթի ու մտածողութեան տարբերութեան հետեւանք) բազմաթիւ տագնապները: Լիբանան ծնած ժիրայրը կազմաւորուած է ամերիկեան միջավայրի ու ազդեցութեան մէջ, դարձած է համալսարանաւարտ արհեստավարժ, որուն համար, հօր «նախկին կեանք»ին չափանիշները ընդունելի չեն, ծաղրանքի իսկ առարկայ կրնան դառնալ: Երրորդ սերունդի ներկայացուցիչը կը դիտուի իբրեւ անպատասխանատու ընթացք:

Դոս արձանագրեմք, որ ճիշդ պիտի չըլլայ «Պարոն Կարպիս»ի կերպարներն ու արձարձած նիւթերը դիտել լոկ Լիբանան-Սիւրբալ Նահանգներ գիծին վրայ. նման տիպարներ եղած են ու կան նաեւ Սուրիոյ, Պարսկաստանի, Եգիպտոսի, Պոլսոյ մէջ, իսկ Զայաստանի մէջ վստահաբար կան անոր հարազատ տարբերակները... Վախէին «Պարոն Կարպիս»ն ու անոր ժառանգորդները Լիբանանէն ճամբայ ելած են բնականաբար, որովհետեւ, ինչպէս նշեցինք արդէն, Լիբանանը Վախէին ծննդավայրն է ու աշխարհին բացուելու առաջին միջավայրը:

Արդ, առաջին ակնարկով, թատերակին զարգացումը կը բխի երեք տիպարներուն միջեւ բախումներէն, հակադրութիւններէն ու գիրսը հասկնալու-չհասկնալու կացութիւններէ: Իւրաքանչիւր հայր իր ժառանգորդին նկատմամբ ունի զայրոյթի, սննդաւարարութեան ու դժգոհութեան հոգեվիճակ, որ մղում կ'առնէ տարբեր իրողութիւններէ, ենթահողէ եւ կացութիւններէ: Միւս կողմէ, սակայն, մեծ հօր ու թոռնիկին յարաբերութիւնները ունին որոշ ներդաշնակութիւն. քսանամեայ խաժակը աւելի հասկացող է զառամելու սեմին դեգերող մեծ հօր վարմունքին նկատմամբ, նաեւ աւելի մարդկային վարմունք ունի անոր հանդէպ, քան ժիրայրը, ան պատրաստ է Պարոն Կարպիսին հետ զարեջուր մը կիսելու. անոր համար սուրճ պատրաստելու, մինչեւ անգամ տան պարտեզին մէջ մեծ փոս մը փորելու, որովհետեւ... Պարոն Կարպիսին հանգուցեալ կինը անոր երեւցած է ու ըսած որ պարտեզին մէջ քաղուած ոսկի կայ: Իրապաշտ ու գործնապաշտ ժիրայրին համար, նման մտածում անտրամաբանական է, խաժակ եւս հաւատքով չէ փարած փորելու գործին, սակայն պատրաստ է մեծ հօր այդ ցնորածին քմահաճոյքին հետ քալելու, որպէսզի Պարոն Կարպիսը ի վերջոյ տեսնէ, որ պահուած ոսկի չկայ, չմնաց կնոջ

տեսիլքեն բխած երագին պատանդը եւ ընդմիշտ չափսոսայ, որ պեղումը չկատարեց...: Այլ գիծի մը վրայ, հայկականութեամբ տոգորուած մեծ հայրիկ Պարոն Կարպիսին ազդեցութիւնը՝ թոռնիկ Խաժակին վրայ, աւելի ուժեղ է, քան որդի ժիրայրին վրայ, որ դժգոհ է Խաժակը հայկականութեամբ տոգորելու մեծ հօր ընթացքէն ու գայն կը դիտէ իբրեւ կեանքի իրականութիւններէն, իրապաշտութենէ մոլորում (կարելի է օրինակները ներկայել):

Յատկապէս Պարոն Կարպիսին ու իբրեւ անոր գաւակը ներկայացող ժիրայրին միջեւ բախումներու երկրորդ ու աւելի խոր, տեսակ մը ֆրեւտեան մակարդակը կը պարզուի բաւական ուշ, թատերակի երկրորդ արարի գրեթէ կէսերուն, երբ յանկարծ ուժգին թափով մը գլուխ կը ցցէ ընտանեկան գաղտնի ողբերգութիւն մը: Ի յայտ կու գայ, որ ժիրայրը Պարոն Կարպիսի գաւակը չէ, այլ անոր «անուղղայ» աղջկան Ծովիկին գաւակը, պատանի Ծովիկը, ծնողքին կանքին հակառակ, ապրած է սիրարկած մը, սակայն (իբրանանեան ծանօթ պայմաններուն մէջ, ընտանիքին պատիւն ու արժանապատուութիւնը փրկելու փորձով մը, Պարոն Կարպիսն ու կինը իրականութիւնները ծածկած են ու շրջապատին առջեւ դերասանութիւն ընելով՝ ժիրայրին մայրութիւնը վերագրած են Ծովիկին մօր: Այնուհետեւ, Ծովիկը ընտանիք կազմած է արտք երիտասարդի մը հետ եւ հօրենական յարկէն արտաքսուած, մերժուած՝ գացած է Ֆրանսա: Ժիրայրին համար, մինչեւ ճակատագրական բացայայտումի պահը ան կը մնայ իբրեւ իր քոյրը: Պարոն Կարպիսին կողմէ քանի մը վայրկեանի մէջ կատարուած քողագերծումը բնականաբար տակն ու վրայ պիտի ընէ յատկապէս ժիրայրին ամբողջ կեանքը, անոր համար դժուար պիտի ըլլայ հաշտուիլ այն իրականութեան, որ իբրեւ քոյր ճանչցած Ծովիկը խորքին մէջ իր մայրն է եղած, սակայն ան պիտի չհրաժարի անցեալին հետ հաշտութիւն կնքելու հօր ուղղուած իր թախանձանքներէն, պիտի յաջողի ի վերջոյ գայն համոզել, որ իր տան յարկին տակ ընդունի արտաքսեալ Ծովիկը, սակայն այդ քայլին իրականացումը տեղի պիտի չունենայ այլ ողբերգութեան մը հետեւանքով, որ կ'իջեցնէ վերջին վարագոյրը...

Ինչպէս նշեցինք, թատերակին զարգացումը մեծ մասամբ հիմնուած է յիշեալ երեք տիպարներուն միջեւ բախումներու վրայ, որոնք ըստ էութեան՝ նոյնինքն հեղինակին ներաշխարհին մէջ տեղի ունեցող բախումներու արտայայտութիւն են ամէն բանէ առաջ: Թատերակին բովանդակած պատմութիւնը Պարոն Կարպիսի կեանքին վերջին շաբաթներէն քաղուած մանրապատումներ, անոնց ծալքերուն ճամբով ի յայտ եկող անցեալի դրուագներ ու կեանքի, մտածելակերպի տարազումներ, իրականութեան մէջ, կը կազմեն գործին յառաջամասի վարագոյրը միայն, մինչդեռ, թատերակին իւրաքանչիւր էջը կամ հատուածը արձագանգն է շատ աւելի խորը ինկող հարցերու, հոգեվիճակներու եւ ընդհանրական տագնապներու, եւ, կրկնենք, այդ տագնապներն ու հոգեվիճակները հեղինակինն են անպայման, որ այս գործին ճամբով կը ներկայացնէ անհատ կերպարներու թէ ամբողջ սերունդներու կենցաղէն ու մտածելակերպէն, այդ մտածելակերպերուն խաչածելումներէն յառաջ եկող կացութիւններ, հումզոյցներ:

«Պարոն Կարպիս»ը եթէ առաջին ակնարկով կը ներկայացնէ որոշ ընտանիքի մը եւ որոշ կերպարներու կեանքի դրուագները, ապրած ողբերգական վիճակնե-

րը, երկրորդ մակարդակի մը վրայ, անիկա կը բովանդակէ ժամանակակից շարք մը հարցերու, սփիւռքացած հայութեան կարգ մը հարցերուն արծագանգները: Եւ հոս է ահա Վահէ Պերպերեան գրողին գլխաւոր արժանիքներէն մէկը. հանդիսատես-ընթերցողին համար, պարզ կը դառնայ, որ Վահէն ընդհանրական մեր կեանքին հետ քայլ պահող, հասարակական հարցերով տագնապող ու անոնց արծագանգը թուղթին յանձնող գրող է: Անոր «պատումը» խոր վերլուծումներու չի մղեր զինք, ոչ ալ հարցերու լուծումներու հետամուտ է, կամ կացութիւններ դատող-դատապարտող-գնահատող-քարոզող: Պատմողի իր դիրքը ունի որոշ «կրաւորականութիւն», որ սակայն չի շփոթուիր անտարբերութեան հետ. բանաստեղծի պէս մատնացոյց ընող է ու թելադրող, մնացեալը կը ծօղ հանդիսատեսին-ընթերցողին:

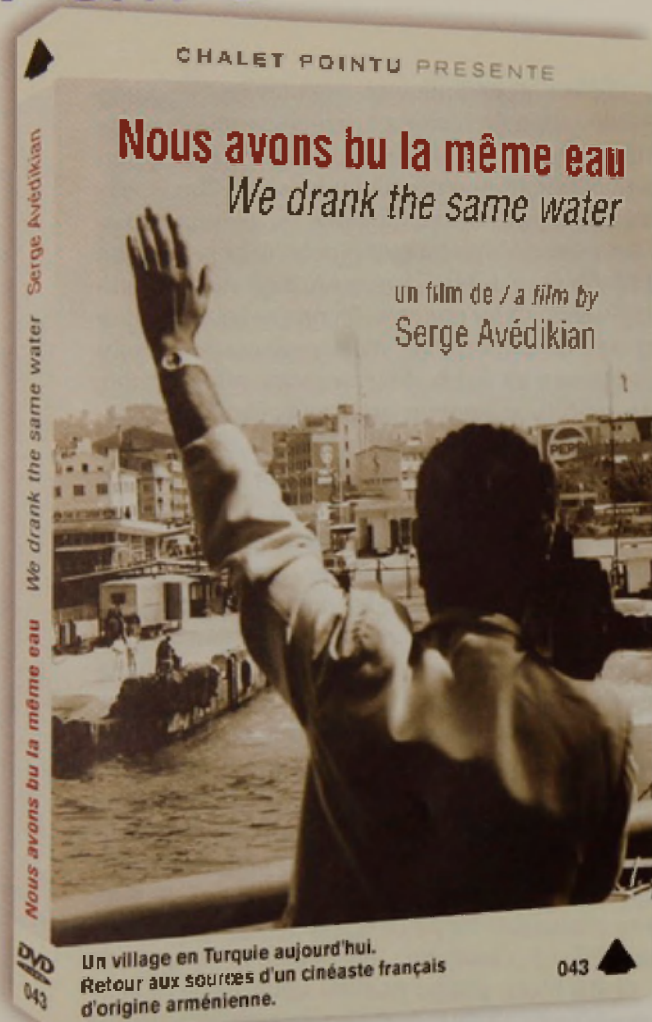
Թատերակին - նաեւ հեղինակին - ամէնէն ուշագրաւ յատկանիշներէն մէկն ալ՝ իր անսպառ ու վարակիչ հիւսնըն է, որ կը համեմէ ամբողջ գործը, սկսելով առաջին պատկերէն եւ գործողութեան կ'ընկերանայ գրեթէ խրաքանչիւր քառաւորիսի: Այս ընելու համար, ան երբեմն կը դիմէ ֆուլքլորիք տարրերու ու ժողովրդային ռամիկ (ոչ գռեհիկ) արտայայտութեանց օգտագործման: (Բանի մը առիթով, զայրոյթի պահուն արծակուած հայիոյախառն արտայայտութիւնները կրնան զայթակղեցնել նման քառեր չափակալող հանդիսատեսներ, սակայն անիկա չի կատարուիր ժամանակակից ժապաւեններու կամ թատերակներու մէջ շաղ տրուած առատութեամբ, այլ՝ կեանքի իրականութեանց հետ քայլ պահած ըլլալու, որոշ իրապաշտութեան մը դրուածքով): Վահէն ծիծաղ բաշխող է. երբեմն երգիծող, սակայն ոչ չարամիտ հեգնող: Այլ խօսքով, «Պարոն Կարախ»-ին յաջողութեան մէկ գաղտնիքը տխուր ու ողբերգական դրուագները գուարթախոհութեամբ ու մանր կատակներով հանդիսականին փոխանցելուն մէջ է, գուարթախոհութիւն մը՝ որ այլապէս կեանքի դժուարին պահեր ապրած ու յաղթահարած, գանոնք արհամարհելու բարձրութեան հասած Վահէին մէկ հիմնական սրժանիքն է ու արտայայտութիւն գտած՝ անոր այլ գործերուն մէջ եւս:

Լեզուն. ըստ բառականին վճիտ ու բեմական հայերէն մը, որ բառական տուրք կու տայ ոչ-ուղղափառ խօսակցականին (չի մնարկոր, չեն ծօերկոր, խելքիս չի պառկիրկոր, պիտի ուտեսնէ տար, հեմէն-հեմէն քիթիս բերնիս վրայ կ'երթայիկոր եւայլն: Ի դէպ, նման գրելածներ կան նաեւ Վահէի նախորդ հատորներուն մէջ եւս): Կերպարներէն իւրաքանչիւրը ունի զինք բնորոշող լեզու, սակայն անոնց արտայայտչածները հազուադէպօրէն նաեւ կը հեռանան բեմական լեզուէ ու կը գտնեն գրական արտայայտչածն. որ հազիւ թէ նշմարելի կը դառնայ եւ, յամենայնդէպս, վնաս չի բերեր գործին:

Ս. ՄԱՅՆԵՐԷՏԵԱՆ, *Լոս Անճելըս*

(*) Բազին իր Դեկտեմբեր 2005ի թիւին էջերը բացած էր Վահէ Պերպերեանի նկարչական արուեստին առջեւ:

ԲԱԳԻՆ

ՍԵՐՃ ԱՎԵՏԻՔԵԱՆ

ՇԱՐԺԱՆԿԱՐ,

ԹԱՏՐՈՆ,

ԱՐՄԱՏՆԵՐ

ԵՒ ԻՆՔՆՈՒԹԻՒՆ

Տասնամեակներ է ի վեր Սերժ Ավետիքեան բեմի եւ պաստառի վրայ է իր վերջին նկարահանումը ուշագրաւ էր, զոր խորագրած էր «Նոյն ջուրն ենք խմել»։ Սմենայն պարզութեամբ՝ հայ բեմադրիչի մը վերադարձի պատմութիւնն է... վերադարձ՝ իր նախահայրերու հողն ու գիւղը։ Առանց պոռոտ զոյներու եւ զգացականութեան, իմանալու եւ իմացութիւն ձգտում մըն է այս ժապաւէտը, որ հարցականներու վրայ կը բացուի։ Աւելի պարզ, ոչ-

քարոզչական, այլ հոգեբանական, ընկերային, պատմական եւ մարդկային հաղորդակցութեան փորձ մը, աշխարհի մը մէջ ուր չարիքներ մարդոց եւ ժողովուրդներու միջեւ անդունդներ փորած են, կեղծիքի վրայ բարձրացուցած են անհանդուժողութեան պատ։

Ներգաղթած ընտանիքի մէջ ծնած է Սերժ Ավետիքեան եւ տասներկինգ տարեկանին վերադարձած է Ֆրանսա։ Զայաստանի մէջ աշակերտած է Ֆրանսական թեքումով վար-

ժարան, իր ուսումը շարունակած է Ֆրանսա, աւարտած երկրորդական վարժարան. հետեւած է արհեստագիտութեան, ապա ստացած է ֆրանսական երկրորդական ուսման գրական վկայական։ Աշակերտած է Սէտտոն քաղաքի Թատերական արուեստանոցը Մանուկ տարիքէն սիրած թատրոնը, Զայաստան ըրած իր նախաքայլերը։

Կ'ըսէ թէ եղած է ամէկուտ երբ հարց կը տրուի թէ, եթայդպէս էր, ինչպէ՞ս կրնար բե-

ելլել: Կը բացատրէ որ «Երբ համարձակ ես, բեմ կրնաս ելլել, այդ մէկ բան է, սակայն զգալով այդ ընել, արդէն այլ բան է»: Այդ զգալով ընելու ճիգը կը յատկանշէ Սերժ Աւետիքեանի կենսափորձը: Եւ այս ծելով սկսած է արուեստի աշխարհին մէջ իր ընթացքը, թատրոն, շարժանկար, բեմադրութիւն, հեռատեսիլ, բացուելով տիրական կերպով Ֆրանսական միջավայրի վրայ... Ինքնատիպ ծելով կը մերուի իր բնական երկրի կեանքին. «Գիտնալ պահել ճիշդ հեռաւորութիւնը սեփական մշակոյթի եւ բնական երկրի մշակոյթին միջեւ, ո՞րն է այն կամուրջը որ կը թոյլատրէ անցնիլ մէկէն միւսին, կամ, ինչպէ՞ս մէկը անցնել միւսին մէջ, ինչպէ՞ս համդիպիլ մեր պատմութեան, եւ զայն գտնել»:

Այն հարցին թէ ինչպէ՞ս կարելի է չկտրուիլ սեփական մշակոյթէն, մերուելու ընթացքը չհասցնել ծուլման, Սերժ Աւետիքեան կը պատասխանէ. «Դժուարութիւնը կը կայանայ ի՞նչ թէ հայ մը ինչպէ՞ս կը տեսնէ իր ինքնութիւնը, իր պատկանելիութիւնը: Գիտենք որ, տուեալ երկրի մը մէջ, օտարները իրենք իրենց մէջ, կ'ապրին, իրարմով, համայնք ըլլալու վիճակ մը, յաճախել հայկական վարժարան, հետեւիլ սեփական կրօնքին: Զամայնքը կը դառնայ կեանքի կեդրոն: Զայդ իր բնական երկրի պետութեան օժանդակութեան կրնայ դիմել իր ինքնութիւնը պահելու համար, որովհետեւ այդ ինքնութիւնը պահելով ինք յաւելեալ արժէք մը կը բերէ այդ երկրին, եւ կը ստանայ փոխա-

դարձաբար»:

Այդ կէտին վրայ, պէտք էր որ արտայայտուէր լեզուի եւ մշակոյթի յարաբերութեան մասին: Այս մասին կը խօսի իր ունեցած ըմբռնումով եւ փորձի ընդմէջէն. «Ֆրանսայի մէջ նշուեցաւ Զայաստանի տարին: Ֆրանսայի Աշակոյթ հաստատութեան, կապուած արտաքին գործոց նախարարութեան, դիմում ըրի Զայաստանի մէջ բեմադրելու համար Ֆրանսական թատերական երկ մը, եւ յետոյ այդ խաղը բերել Ֆրանսա: Զայաստան կը մերկայացնեն Սոլիեր, Պոմարշէ, եւայլն, բայց երբեք չեն մերկայացուցած Ալֆրետ տը Միսէ, օրինակ՝ Մարիամի քմայքները, *Les caprices de Marianne*, *L'opéra de quat'sous*, *Lorenzaccio*: Զայաստան թատերական խաղացանկը չէ նորոգուած: Նպատակս էր բեմադրութիւնը կատարել երիտասարդներով: Երկը կար ռուսերէնով, բայց հայերէնի չէր թարգմանուած: Ներկայացման համար ընտրեցի ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆԻ թատրոնը, որ համեստ էր: Երիտասարդներ կ'աւարտէին թատերական դպրոցը: Կ'ուզէի նաեւ ցոյց տալ որ սերնդափոխութիւնը կարելի էր, եթէ այլ բան առաջարկուէր նորերուն: Փորձի իրաւիւրեցի քառասուն դերասաններ, խաղի, յանապատրաստից խաղի: Ապա ընտրեցի իմն հոգի: Ֆրանսան վճարեց ճամբորդութիւններս եւ մէկ ամիս կեցութիւնս: Բեմադրեցի այնպէս ինչպէս կ'ուզէի, եւ այդ հրաշալի էր: Ֆրանսայի Աշակոյթի նախարարը մերկայեղաւ փորձերուն, ինչպէս նաեւ՝ Քոմէտի Ֆրանսէզի դերա-

սամները: Ներկայացումը տեղի ունեցավ առանց բեմայարդարումի, հանդիսատեսը կը մոռնար թէ յ՞նչ ժամանակաշրջանին տեղի կ'ունենային դեպքերը, քանի որ միւթը արդիական էր. սզատութիւններ, կանանց իրաւունք, եւայլն: Երեք անգամ վեց հարիւր յիսուն հոգի ներկայ եղան, եւ ներկայացումը լաւ ընդունելութիւն գտաւ: Խօսեցայ հեռատեսիլէն, տուի մամլոյ ասուլիս: Շանթ հեռատեսիլի կայանի լրագրողը ուզեց անհանգըստացնել հարցնելով թէ ինչո՞ւ զիս ընտրած էին այս բեմադրութեան համար: Պատասխանեցի որ «զիս չընտրեցին, այլ ես առաջարկեցի, քանի որ կ'ուզէի այս զործը ընել, եւ Ֆրանսան վճարեց, դերասաններն ալ վճարուեցան, չատ աւելի քան ինչ որ կը ստանան տեղւոյն վրայ, ինչ որ ոմանց մօտ դժգոհութիւն յառաջացուց: Այս ներկայացումը կը մնայ խաղացանկի վրայ»:

Առիթ էր մաեւ հարցնելու թէ ի՞նչ էր Զայաստանի թատրոնի ներկայ վիճակը: Անրժ Աւետիքեան ըսաւ. «Զայաստանի թատրոնը անցելապաշտ է եւ շատեր իրենց տեղը չեն ուզեր

տալ: Ամեն բան կ'ուզեն պահել ինչպէս որ էր: Կ'երեւակայեք, տասը պետական թատրոններ կ'ուզեն պահել առանց դրամի: Դերասանները խեղճուկ ռոճիկներ կը ստանան, ութսունէն հարիւր տոլար:

Այս գրոյցը օգտակար էր ճանաչելու Անրժ Աւետիքեանը: Բայց հարկ էր խօսիլ իր վաւերագրական բնոյթով ժապաւենի մասին - documentaire: Կը խօսի. «1987ի ամրան Պոլիս հրաւիրուած էի թատրոնի փառատօնի: Զդիմացայ փորձութեան, եւ Սարմարան անցնելով գացի հայրերուս գիւղը, Ալեյլօզ: Զգօր տպաւորութիւն: Քսան տարի ետք վերադարձայ, այս անգամ նպատակ ունենալով հայերու եւ թուրքերու թապումները ջնջել, առանց սոռնալու անցեալը, բայց նայելու համար դէպի ապագան: Յուզում, անկասկած, կարօտներէն անդին՝ հաւաքական ենթագիտակցութիւն: Երթալ եւ տեսնել: Ֆրանսացի հանդիսատեսը, որ անպայման ծանօթ չէ հայոց պատմութեան, կը ցնցուէր: Ժապաւենը ցուցադրուեցաւ Լա Ռոշէլ եւ Ալէս քաղաքներու փառատօններուն: Գեղեցիկ պատմական յուզում

կը զգային: Եւ իրենք գիրքնք կը գտնէին հարցականներու առջեւ: Պատմութիւն կար, թուրքերը փառասիրութիւններ ունէին, այդպէս էր եռապետութիւնը: Ոմանք նոյնիսկ ըսին, ցեղասպանութիւնը ժխտողներ, թէ ի՞նչ իրաւունքով ես դեպքերու այս ձեւ վերծանումը կ'ընէի, իսկ ես կ'ըսէի թէ իմ դերս էր պատմել, ես թոյլ կուտամ որ թուրքերը խօսին: Այդպէս էր ժապաւենը, քանի որ Ալեյլօզի մէջ հայեր չկան: Քաղաքական վերաբերումի միտում, որ պատասխանն է ցեղասպանութեան ճանաչման մերժումին, ցոյց տալ իրականութիւնները, զգացնել, հասկցնել»:

Քանի որ այս ժապաւենը ցուցադրուած էր մաեւ Թուրքիա, հետաքրքրական էր գիտնալ թուրքերու հակազդեցութիւնը: Անրժ Աւետիքեան կը պատմէ. «Պոլիս, Պիլկի ոչ-պետական համալսարանին մէջ, Ազատութիւն եւ արտայայտութիւն - Freedom and expression - հանդիպումներու ծիրէն ներս, ցուցադրուեցաւ ժապաւենը: Ներկայ էին մտաւորականներ եւ ժողովրդավարներ: Թուրք երիտասարդները հասկացո-

ղութեամբ, հիացումով եւ յուզումով դիտեցին, ինչ որ հանդիւրժողութեան եւ երկխօսութեան կարելիութիւնը ցոյց կուտայ: Ժապաւէնը գնահատուած է հոգեբաններու, հոգեբոյժներու, պատմաբաններու կողմէ, այն իմաստով որ կարելի է հարցադրում ընել: Իսկ Հայաստան վերապահ էին: Թապաւներէն անդին՝ արդիական մօտեցում է, ինչ որ պէտք է ընեն երիտասարդները: Քուժիչ յատկութիւն, քանի որ սրահէն ելլելով հանդիսատեսը ինքնիրեն կ'ուղղէ հարցումներ»:

Այս ժապաւէնը պիտի ներկայացուի Պոլիս եւ Տրապաւունքէ եկած եւ Սեօլեօզի այժմեան բնակիչները: Սեօլեօզի մէջ, կան հետքերը հայ բնակչութեան, տապանաքարեր, որոնք աստիճան դարձած են, կամ որպէս մասլիշ կը գործածուին ծիսականներու համար:

Արդիականութեան եւ արուեստի ճամբով հայն ու թուրքը կը լսեն պատմութիւնը:

Ժապաւէնի խտասալիկի շապիկին վրայ կայ Հրանդ Տինքի վկայութիւնը - կը թարգմանեն ֆրանսերէնէ. «Խիստ անհատական եւ միաժամանակ տիեզերական բացառիկ իր տեսակին մէջ, խռովիչ իր մօտեցումով: Սերժ կը վկայէ, օրինակելի կերպով, հասկացողութեան եւ երկխօսութեան մեր մօտեցման մասին, մարդկային չափանիշով, հայերու եւ թուրքերու միջեւ, որոնք հասարակաց անցեալ մը ունին»:

Ինչ որ հատորներ չեն կրնար փոխանցել, Սերժ Աւետիքեանի նկարները, նկարահանումը, կը բերեն մեզի, տապանաքարերու հայերէն խօս-

The top photograph is a close-up of a weathered stone monument. It features a prominent cross in the center, surrounded by a circular wreath of leaves. Above the cross, the words "L.M.M." are visible. Below the cross, there is several lines of text in a non-Latin script, likely Armenian. The bottom photograph is a wide-angle shot of a village nestled in a valley. A tall, slender church spire rises from the center of the town. The landscape is dotted with tall, thin cacti and green trees. The village has a mix of stone and brick buildings with tiled roofs.

Անթի Անտիքեանի վաւերագրական ժապաւենը չի պատմուիր, քանի որ իւրաքանչիւր կացութիւն տարբեր մթնոլորտ կը ստեղծէ. տեսակ մը տարբեր մտածում կը փոխանցէ: Թուրքերու կողմէ ստեղծուած տասնամեակներու լուծեան պատիմ վրայ ճեղք մը կը բանայ այս ժապաւենը, որ վստահօրէն կը յուզէ հայը, բայց ժամանակակից մարդուն մէջ, ով որ ալ քայլ, ուր ալ գտնուի, կ'արթնցնէ հարցումներ, ինչո՞ւ, ինչպէ՞ս... Ինչ կը հաւատայ որ լուսաբանուած հանրութիւնը, մանաւորը համրութիւնը, իշխանութեան միստոգալանութեան դէմ պիտի կանգնի:

[illegible]

ՎԵՐԻՊԱԿ

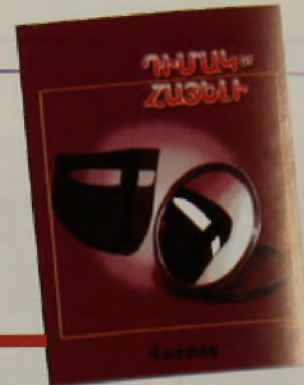
Նախորդ թիվի «Անթուրթիւնը» նորավէպի հատուածէն ետք
Տորիս Լեսինկի գիրքերու ցանկը (էջ 25) պէտք է կարդալ՝

- Le Carnet d'or*, 1962, trad. originale Albin Michel, 1976. / *Livre de poche*, 1999.
Prix Médicis étranger en 1976.
Les Enfants de la violence, éd. originale Albin Michel, 1978/2000.
L'Écho lointain de l'orage, Albin Michel, 1979.
Nouvelles africaines, éd. originale Albin Michel, 1980/2000/ *Livre de Poche*, 1990.
L'Été avant la nuit, éd. originale Albin Michel, 1981. / *Livre de poche*, 1992.
Mémoires d'une survivante, éd. originale Albin Michel, 1982. / *Livre de Poche*, 1996.
Les Chats en particulier, éd. originale Albin Michel, 1984. / *Livre de poche*, 2000.
Journal d'une voisine, Albin Michel, 1985.
Les Carnets de Jane Sommers, éd. originale Albin Michel 1985. / *Livre de poche*, 1996.
La Terroriste, éd. originale Albin Michel, 1986. / *Livre de Poche*, 1997.
Le Vent emporte nos paroles, éd. originale Albin Michel, 1987/2000.
La Descente aux enfers, Albin Michel, 1988.
La Madone noire, Albin Michel, 1988.
Le Cinquième Enfant, éd. originale Albin Michel, 1990/2000/ *Livre de Poche*, 1993.
L'Habitude d'aimer, éd. originale Albin Michel, 1992. / *Livre de Poche*, 1994.
Notre amie Judith, éd. originale Albin Michel, 1993/2000/ *Livre de poche*, 1995.
Rire d'Afrique, éd. originale Albin Michel, 1993/2000.
Dans ma peau, *Livre de Poche*, 1997.
L'Ainour encore, *Livre de Poche*, 1998. / Albin Michel, 2000.
Vaincue par la brousse, 10/18, 1999.
L'Ecclesiaste, *Mille et une nuits*, 2000.
Nouvelles de Londres, éd. originale Albin Michel, 2000. / *Livre de poche*, 2002.
La Marche dans l'ombre, éd. originale Albin Michel, 2000. / *Livre de poche*, 2001.
Mara et Dan, Flammarion, 2001.
Le Monde de Ben, Flammarion, 2001.
Shikasta, *Le Seuil*.
Un homme et deux femmes, 10/18.
Mariages entre les zones 3, 4 et 5, *Le Seuil*.
Les Grand-mères, Flammarion, 2005
Un enfant de l'ainour, Flammarion, 2007

ԲԱԳԻՆ

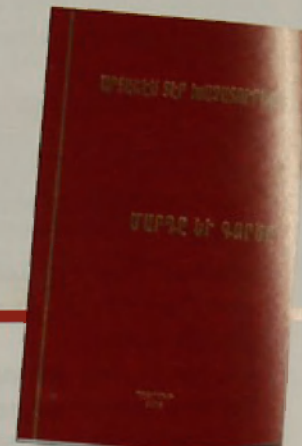
«ԴԻՄԱԿ ԵՒ ՀԱՅԵԼԻ»

Պոեմներ - բանաստեղծություններ
Վարանդ
«Նայիրի» հրատարակչատուն
Թեհրան, 2007

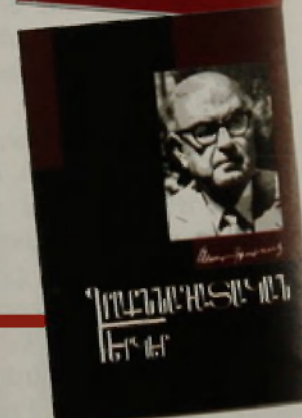
«ԱՐՏԱՇԵՍ ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ - ՄԱՐԴԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ»

Խմբագիր՝ Կարօ Յովհաննեսյան
Համազգայինի «Վահե Սեթեան» տպարան
Պեյրուք, 2008

«ԳՐԱԶՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐ»

Օննիկ Սարգիսյան
Խմբագիր՝ Արամ Սեփեթեան
Պեյրուք, 2007

«ԵՐԿՈՒ ՍՊԱՆԴ»

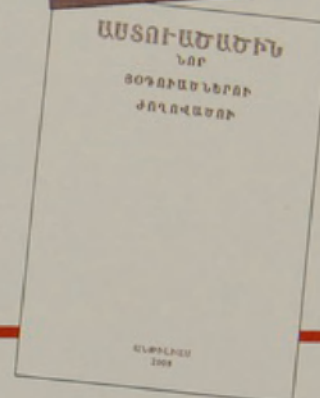
Պօղոս Սնապեան
Համազգայինի «Վահե Սեթեան» տպարան
Պեյրուք, 2008

«ՀԱՐՑԱՐԱՆ»
Ձարեհ Խրախուճի
ԽՍԹԱՄԱԿՈՒ, 2007

«ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ - Նոր յօդուածներու ժողովածու»
Թամար Տասնապետեան
Անթիլիաս, 2008

«ԹՐԵԱԿԱՆ ԳԻՇԵՐ»
 Ֆիլիփ Կոստլիե
 Թարգմանություն՝ Ալեքսանդր Թովթեանի
 Խմբագիր՝ Վարուժան Արք. Դերկեղեան
 Պեյրուք, 2008

«ԲԱՐԵՒ ԴԱԼԵՊ»
Գեորգ Պետրոսյան
Դալեպ, 2007

digitised by

A.R.A.R. @